

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЗАК ІРИНА БОГДАНІВНА

Прим № ____

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ
КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТОРІН
У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ /І. Б. Козак/

Науковий керівник
Токарська Антоніна Семенівна,
доктор юридичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Козак І. Б. Філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Хмельницький університет управління та права Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2019.

До концептуальних основ філософсько-правової кваліфікації комунікації сторін у судовому процесі віднесені оцінки конфлікту сторін у судовому процесі з позицій аксіологічних засад діяльності судді і влади, і суспільства, які передбачають організацію інтеракційної трансляції взаємодії на рівні ціннісного співвідношення між змістом прийнятого рішення суду і досягненням мети суб'єктами права. Основу ціннісної комунікації в суді становлять її принципи.

До засад правової комунікації віднесено: принцип свободи слова, заборони перевищення необхідної міри захисту; заборони надміру комунікації, принцип захисту довіри до правосуддя. Узагальнено вісім модусів (стану відносин, який визначається сторонами): суб'єкти права та їхні інтереси; центральна постать судового процесу – Людина і її права та свободи; динамічні етапи юридичного конфлікту (розвиток і подолання); правова комунікація; інтелектуальний рівень комуніканта; судження; судова аргументація, емоційний стан.

Проаналізовані мотиваційні складові правової судової комунікації, зокрема, конституційні засади (ст. 34 Основного Закону), положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: рівність всіх учасників процесу, принцип справедливості; принцип незалежності судів; верховенство права; встановлення істини. Додержання справедливості постає основною метою ФП ККК ССП.

Правове розв'язання конфлікту засобами комунікативної професійної діяльності суддів є формою кваліфікації міжособистісних, соціально-

професійних протиріч, які виникають в судовому процесі. Виходячи з рівня компетенції, що обумовлює динаміку подій у юридичних конфліктах, можна оцінювати особливості комунікативної діяльності судді, в якій відбувається правове забезпечення цілей і засобів їх досягнення на основі моральних, духовних (когнітивних чи інших психологічних) цінностей та орієнтацій.

До конструктивних ознак філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін судового процесу (ФП ККК ССП) віднесено складну стратегічну психосоціолінгвоправову систему перцепції вербальних і невербальних відповідників в оцінюванні суддею правової/протиправної інтеракції суб'єктів протистояння.

Перешкодою до такої діяльності на практиці є: «плановані» та спонтанні бар'єри сприйняття комунікації як вербального, так і невербального (конклюдентного) типу. До них віднесені: приниження людської гідності, тиск, «негуманне поводження», маніпулювання інформацією, неправда, обман та ін. Невербальними бар'єрами є страх, спротив фізичний, мовчання, озлобленість, а також шум, ходіння, димові завіси, вигуки та ін. Підставами для негативних конотацій сторін суду стають: безнаказаність за резонансні злочини, зумисне затягування розгляду справ, психологічні симуляції, предикативна емпатія, псевдослухання, ізольоване, селекційне слухання справи, спотворення у сприйнятті акцентів (наголосів) на певних словах, діях, оцінках.

На основі міждисциплінарного підходу сформовано психолінгвоаксіологічні маркери оцінки ФП ККК ССП, природи конфлікту, ступеня вияву ставлення до нього, власної терпимості/нетерпимості, агресивності.

У процесі аналізу з'ясовано, що стратегії поведінки осіб з вищим рівнем стійкості до конфліктів відрізняються від стратегій поведінки осіб з нижчим рівнем стійкості до конфліктів, а саме вони мають вищі показники схильності до співпраці і компромісу, примирення. Це підтверджує тезу кваліфікаційного дослідження комунікативної професійності судді.

Виявлено відмінності за рівнем раціональної поведінки в конфлікті, тобто, особи, які є більш конфліктними та агресивними, також відзначаються недостатніми навичками раціональної поведінки в конфлікті, запальністю, образливістю, безкомпромісністю та підозрілістю. Це підтверджує тезу кваліфікації конфліктної поведінки: індивідуальні особливості осіб з раціональною поведінкою в конфлікті відрізняються від особистісних особливостей з нераціональною поведінкою в конфлікті, а саме: вони більш здатні до самоконтролю, наполегливості, проте менше виявляють запальності і суперництва, мстивості, нетерпимості до думок інших.

Професійна судова ефективність діяльності юриста полягає у суті його комунікативної компетенції. В основі ефективності лежить правова (аксіологічна, антропологічна, гносеологічна та праксеологічна) нормативність комунікації. На думку дослідниці А. Токарської, «До однієї з домінантних умов віднесено норму справедливості, що переважає «партикулярне благо». Отже, справедливість як мета подолання несправедливості виступає «регулятивною ідеєю» комунікативної дії суду.

Сформовано зміст ключової категорії «філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі», який полягає у встановленні судом алгоритму оцінки причин, умов і наслідків юридичного конфлікту з метою нейтралізування, внормування чи припинення його засобами правової комунікації, основними маркерами якої є справедливість та верховенство права. Формування динаміки і характеру протидії сторін судового процесу скеровано на мінімізацію соціальної чи матеріальної шкоди, утвердження і зміцнення правопорядку, захист права громадян на справедливий суд та подолання низької репутації суду.

Визначені бар'єри правової комунікації у конфліктному діалозі сторін судового процесу («планові» і спонтанні): маніпулювання свідченнями, зміна показань, відмова від попередніх свідчень чи показань, вживання інвективної (образливої) лексики, тону; приниження людської гідності; погроза вбивством; симулювання хвороб; а також неуважне слухання; перепитування; нерозуміння

термінології та ін. Якщо оцінювати професійну правову комунікацію, керуючись концепцією «ідеальних нормативних принципів», «ідеальних умов комунікації», «ідеальних ролей», за якими – ідея рівної співвідповідальності усіх членів аргументативної спільноти, то обов'язок додержання принципів абсолютної правдивості, принципу рівних прав і рівного (однакового) обов'язку до співвідповідальності приводить до висновку про універсальну рівність усіх комунікантів перед законом. Виходячи з таких засад досягнення високого рівня ефективності комунікації у галузі права, можна констатувати: поки що умови для їхньої реалізації не є достатніми».

Особливо, якщо розглядати судовий процес із конфліктною семантикою. Саме остання стає на перешкоді таких умов комунікації, а звідси – породжуються не «ідеальні ролі» комунікаторів. Єдине, що в теорії К.-О. Апеля треба брати за основу для судової комунікації – це «ідею рівної співвідповідальності всіх членів аргументативної спільноти». Тобто універсальна рівність усіх перед законом має бути запорукою комунікативної результативності в суді.

Ключові слова: конфліктна комунікація, юридичний конфлікт, судовий процес, правосуддя, суспільство, комунікативна практика судді.

SUMMARY

Kozak I. B. Philosophical and legal qualification of conflict communication of the parties in court proceedings. – Qualifying Research Paper, manuscript copyright.

Thesis for a degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.12 Philosophy of Law. – Khmelnytsky University of Management and Law of the Khmelnytsky Oblast Council, Khmelnytsky, 2019.

The conceptual foundations of the philosophical and legal qualification of communication of the parties in a judicial process include the assessment of the conflict of the parties from the standpoint of axiological foundations of the tasks of the judge, the government and the society, which provides for the organization of an

interactive broadcast of the interaction at the level of value relationship between the content of the court decision and the achievement of their goals by the legal subjects. The basis for the value communication in court is its principles.

The basics of legal communication include: the principle of the freedom of speech, the prohibition on exceeding the necessary degree of protection; the prohibition of excessive communication, the principle of protection of trust in the justice system. Eight modes (the state of relations as determined by the parties) were summarized: legal subjects and their interests; the central figure of the judicial proceedings – human being and their rights and freedoms; dynamic stages of the legal conflict (development and overcoming); legal communication; intellectual level of the communicant; judgment; judicial argumentation, emotional state.

The motivational components of legal judicial communication, in particular, the constitutional principles (Article 34 of the Constitution of Ukraine), the provisions of the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» are analyzed: the equality of all participants in the process, the principle of justice; the principle of independence of the judiciary; the rule of law; establishing the truth. The pursuit of equity is the main objective of the philosophical and legal qualification of conflict communication of the parties in the process.

The legal resolution of the conflict by means of professional communication activity of the judges is a form of qualification of interpersonal, socio-professional contradictions that arise in the judicial process. Proceeding from the level of competence that determines the dynamics of events in legal conflicts, one can assess the peculiarities of the judge's communicative activity, in which the legal provision of the goals and means of achieving them is based on moral, spiritual (cognitive or other psychological) values and orientations.

Constructive features of the philosophical and legal qualification of conflict communication of the parties in the process include a complex strategic psychosocio-linguistic legal system of perception of verbal and non-verbal equivalents in the assessment by the judge of legal/illegal interaction between the subjects of the conflict.

The obstacle to such activities in practice is: «planned» and spontaneous barriers to the perception of communication of both verbal and non-verbal (concluding) type. They include: humiliation of human dignity, pressure, «inhuman treatment», manipulation of information, lie, deceit, and others. Non-verbal barriers include fear, physical resistance, silence, anger, as well as noise, walking, smoke curtains, exclamations, etc.

The reasons for the negative connotations of the parties to the proceedings are: impunity for widely published crimes, deliberate delaying of cases, psychological simulations, predicative empathy, pseudohearing, isolated and selective hearing of the case, distortions in the perception of accents (hyphens) in certain words, actions and assessments.

On the basis of the interdisciplinary approach, psycholinguistic and axiological markers were formed for the evaluation of the philosophical and legal qualification of conflict communication of the parties in the process, the nature of the conflict, the degree of manifestation of the attitude towards it, own tolerance/intolerance and aggressiveness. The analysis revealed that behavior strategies of individuals with a higher level of conflicts resistance differ from those of individuals with lower levels of conflict resistance; namely, they have higher rates of propensity for cooperation, compromise and reconciliation. This confirms the thesis of the qualification research of communicative professionalism of judges.

Differences in the level of rational behavior in the conflict were revealed, that is, persons who are more prone to conflict and aggressive also demonstrate insufficient skills of rational behavior in conflicts, as well as abusiveness, suspicion and lack of compromise. This confirms the thesis of qualification of conflict behavior: individual peculiarities of persons with rational behavior in conflicts differ from personal characteristics of those with irrational behavior in conflicts, namely they are more capable of self-control, perseverance, but demonstrate less fervor and rivalry, vindictiveness and intolerance to opinions of others.

The professional judicial efficiency of a lawyer's activity lies in the essence of their communicative competence. The basis of such efficiency lies in the legal

(axiological, anthropological, epistemological and praxeological) normativity of communication. According to the researcher Antonina Tokarska, «One of the dominant conditions is the norm of justice that prevails over the «particular good». Hence, justice as a goal to overcome injustice acts as a «regulatory idea» of the communicative action of the court.

The content of the key category «philosophical and legal qualification of conflict communication of the parties in the judicial process» is formed, which consists in establishing by court of an algorithm for qualifying causes, conditions and consequences of the legal conflict in order to neutralize, regulate or terminate it by means of legal communication, the main markers of which are justice and the rule of law. Formation of dynamics and the nature of counteraction by the parties to the process is aimed at minimizing the social or material damage, strengthening the rule of law, protecting the right of citizens to a fair trial and overcoming the poor reputation of the court. The barriers of legal communication in the conflict dialogue of the parties to the process («planned» and spontaneous) are identified: manipulation of evidence, change of testimony, rejecting previous testimonies, use of invective (offensive) vocabulary and tone; humiliation of human dignity; threat of murder; simulation of diseases; inattentive listening; repeated requests for clarification; misunderstanding of terminology, etc.

If we evaluate professional legal communication according to the concept of «ideal normative principles», «ideal conditions of communication», «ideal roles», which are defined by the idea of equal co-responsibility of all members of the argumentative community, then the duty to adhere to the principles of absolute truth, the principle of equal rights and equal (identical) duty to co-responsibility leads to the conclusion that all communicants are universally equal before the law. Based on such principles of achieving a high level of communication efficiency in the legal sphere, we can state: the conditions for their implementation are not yet sufficient».

Especially if one considers a judicial process with conflict semantics. It is the latter that becomes an obstacle to such communication conditions, and hence – the «non-ideal roles» of communicators are generated. The only thing in the theory

of K.-O. Apel which should be taken as a basis for judicial communication is the «idea of equal co-responsibility of all members of the argumentative community». That is, the universal equality of all before the law should be a guarantee of communicative effectiveness in court.

Key words: conflict communication, legal conflict, judicial process, justice, society, communicative practice of a judge.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Козак І. Б. Диференціація філософії правосуддя та філософії судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Юридичні науки. 2017. № 865. С. 98–102.

2. Козак І. Б. Десемантизація конфліктної комунікації в судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 5-1. Ужгород, 2018. Т. 2. С. 148–151.

3. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Вип. 3. С. 105–106.

4. Козак І. Б. Поняття та зміст конфліктної комунікації сторін у судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 125–127.

5. Козак І. Б. Психолінгвоправова складова в судовій конфліктній комунікації. *Leges si Viata*. 2019. № 4. С. 91–95.

6. Козак І. Б. Характеристика договору постачання у практиці господарського суду: матеріали науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»: регіональна науково-практична конференція (м. Львів, 16 грудня 2016 року), Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 247–249.

7. Козак І. Б. Правовий режим державних реєстрів та їх роль у здійсненні господарської діяльності. *Правове регулювання державних реєстрів в*

господарських судах України : матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 20 квітня 2017 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 39–42.

8. Козак І. Б. Філософія правосуддя як напрям сучасної філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності* : науково-практична конференція (м. Львів, 27 квітня 2017 року). Львів : Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 83–85.

9. Козак І. Б. Інструменти комунікації суддів як вагомий елемент професійної діяльності. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 15 грудня 2017 року). Львів, 2017. С. 68–70.

10. Козак І. Б. Вплив релігійних норм на право: історія і сучасність. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи* : міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 30–31 березня 2017 року). Львів : Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 99–100.

11. Козак І. Б. Методологічні аспекти компаративістики у дослідженні діяльності суду. *Міжнародний конгрес європейського права* : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 278–282.

12. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : III Всеукраїнський круглий стіл (м. Львів, 8 груд. 2017 року). Львів : ЛьВДУВС, 2017. С. 96–100.

13. Козак І. Б. Конфлікт у судовому процесі. *Судова влада в Україні та інших державах : історія і сучасність (аспекти права)* : Сьома Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, 25 трав. 2018 року). Львів : Ліга-Прес, 2018. С. 63–65.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
Розділ I	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КВАЛІФІКАЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	23
1.1 Стан дослідження теми.....	23
1.2 Методологія дослідження філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі.....	43
1.3 Терміносфера конфліктної комунікації сторін у судовому процесі.....	60
Висновки до першого розділу.....	81
Розділ II	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТОРІН У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ.....	83
2.1 Аксіо- та онтологічні модули філософсько-правової кваліфікації конфлікту сторін у судовому процесі.....	83
2.2 Мотиваційні складові правової судової комунікації.....	100
2.3 Архетипи комунікативної поведінки та їхня роль у розв'язанні конфлікту сторін у судовому процесі.....	118
Висновки до другого розділу.....	127
Розділ III	
ІНДИКАТОРИ ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ СТІЙКОСТІ СУДДІВ ПСИХОЛІНГВОКОМУНІКАТИВНИМИ СПОСОБАМИ ТА СИСТЕМНО-МАТЕМАТИЧНИМИ МЕТОДАМИ.....	131
3.1 Комунікативні бар'єри врегулювання конфлікту сторін судового процесу.....	131
3.2 Психологічна стійкість суддів до конфліктної комунікації.....	150
3.3 Моніторинг конфліктної комунікації та подолання небезпек її загострення.....	170
Висновки до третього розділу.....	186
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Актуальність теми. Конструювання правової системи, яка функціонує завдяки комунікації, спирається на ідею, яка в нинішньому глобалізовано-здеформованому бутті мала б стати визначальною: ідеальний вибір впливу на громадськість ґрунтується на ідеї порядку в демократичному суспільстві і збалансованій правовій взаємодії між суб'єктами права.

Право як комунікація хоча й сформоване на традиціях національної специфіки і загальносвітових цінностях інтеракції, постійно набуває змін відповідно до еволюційних модифікацій на умовах доцільності і справедливості.

На жаль, у збалансуванні конфліктних стосунків в суді засобами комунікації утворений вакуумний простір через нівелювання присутніх трансформацій у правосвідомості правників і громадян. Від цього хаотична, інтуїтивна, протиправна діалогізація у вільному суспільстві веде до непорозуміння. Правова комунікація опиняється у складних умовах. Останні – це об'єктивно сформовані обставини, які характеризуються несправедливістю, підвищенням стресогенності громадян; значними фізичними і психічними навантаженнями; сучасною конфліктністю; загрозами життю.

Проблема конфлікту сторін судового процесу є однією з вагомих державотворчих та ключових у правосудді. Подолання конфлікту на підставі адекватної його кваліфікації – це найважливіший прояв професійного вміння судді взаємодіяти з учасниками процесу на засадах верховенства права, впливати на процесуальний хід розгляду справи, відстоювати справедливість.

Вивчення комунікативного елементу конфліктології є вагомим елементом протидії агресії, корупції і суспільному протистоянню.

У теперішній час правові конфлікти у змістовому сутнісно-прагматичному характері набувають новацій і модифікацій, які й зумовлюють створення додаткових державних структур та органів. Ці сфери функціонування правосуддя актуалізують питання комплексного наукового

дослідження поелементних складових цілісної проблеми – кваліфікації суддею конфліктного діалогу сторін судового процесу, що спонукає до з'ясування його правової природи, функціонального призначення у судовій комунікації; змісту доказів у діалозі та їхнього значення і процесуального обов'язку судді у розв'язанні проблеми в судовому засіданні.

Основоположниками правової комунікації були: Аристотель, Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, М. Монтень, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, М. Т. Цицерон.

Ідеї дослідників права, психології та філософії ХХ ст., які розвивали правову комунікацію, належать М. Бердяєву, М. Драгоманову, Б. Кістяківському, К. Левицькому, Л. Петражицькому, І. Франку та ін. Сучасні вітчизняні праці у цій сфері – це напрацювання О. Балинської, С. Бігуна, С. Бобровник, В. Вовк, О. Грищук, Н. Гураленко, В. Єрмоленка, М. Козюбри, С. Максимова, В. Налуцишина, У. Олійник, О. Омельчука, П. Рабіновича, А. Токарської та ін.

Сферу сучасної західної науки в окремій галузі репрезентують праці методологічного праворозуміння і комунікації таких дослідників, як: К.-О. Апель, Є. Аннерс, П. Бергер, Г. Дж. Берман, Т. Лукман, Л. Фридмен, Л. Л. Фуллер, Ю. Хабермас, М. ван Хук, К. Ясперс та ін.

Аналіз змісту комунікації у судовому процесі та особливостей психолінгвістичного впливу на суб'єктів права розвинули зарубіжні дослідники юриспруденції – Ф. Хекк, М. Рюммелін, П. Ертман, судової поведінки – Г. Шуберт, прагматичного інструменталізму – Р. Паунд, Б. Кардозо, правового реалізму – К. Ллевелін, К. Олівекрона, Дж. Френк, О. Холмс, правового процесу – Л. Фуллер, Г. Харт, інтерпретивізму – Р. Дворкін, екзистенційно-феноменологічної герменевтики Г.-Г. Гадамер, П. Рікер, А. Кауфманн, неокантіанського спрямування – Р. Штаммлер, Г. Радбрух.

Особливим уважливлювальним концептом активізації проблематики у правовому полі філософії правосуддя постає конструктивістський підхід, представлений в сучасній науці іменами П. Бергера, П. Вацлавика, Т. Лукмана, А. Шюца та ін.

На сучасному етапі теорію конфлікту конструювали Д. Белл, К. Боулдінг (США), М. Крозьє, А. Турен (Франція), Ю. Гальтунг (Норвегія), А. Здравомислов, Ю. Запрудський, В. Шаленко, Г. Луцишин (Україна).

Філософсько-правовий аналіз сутнісних змін у світовому бутті на всіх стратифікаційних рівнях в Україні відкриває потребу по-іншому оцінювати нові типи взаємодії між суб'єктами права. Слідом за західноєвропейським поступом філософії відкривається можливість концептуалізувати комунікативні прогалини парадигм правосуддя, нагромаджених за кілька століть. Йдеться, з одного боку, про нові типи праворозуміння і місце в них теорії комунікації, діалогу, права як комунікації, теорії рівноправних та самостійних суб'єктів (в авторстві М. Бахтіна, М. Бубера, Ф. Ебнера, Е. Левінаса, Ф. Розенцвайга, О. Розеншток-Хюссі, С. Франка), а з іншого – прояви Іншості у сфері безсвідомого: Іншості, яка уможлиблює пізнавальні процеси для судді (в межах постструктуралістського підходу).

Однак у ході реформування правосуддя й надалі залишаються обійдені увагою дослідників оцінки комунікативної складової і суб'єктів права, і суддів та створюваного ними авторитету всієї системи правосуддя, яка практично вибудовує цю складову професійної діяльності здебільшого на інтуїтивному чи побутовому рівні мовомислення. Саме у конфліктному процесі фахівці не беруть до уваги іміджетворчу похідну правосуддя. Ці аспекти спричиняють потребу їх теоретичного дослідження і практичного втілення.

У наявних працях сучасних учених досі розглядаються лише окремі аспекти участі суду у конфліктному діалозі. Так, важливим залишається наукове вивчення участі судді у загальній системі пізнавальної і кваліфікуючої його діяльності, скерованої у т. ч. і на розв'язання конфлікту сторін – учасників судового процесу, а також на напрацювання стереотипних моделей тристоронньої участі підозрюваний – позивач – суддя. Відчутна потреба уніфікування чинного законодавства, а також ряду підзаконних актів, які упорядковували б роботу судів відповідно до назрілих завдань.

Вирішення правових конфліктів – ключова проблема правового розвитку держави. Залежно від об'єктивності розв'язання конфлікту сторін, справедливості рішень, відновлюватиметься авторитет суду. Такий процес вирішення конфлікту узгоджується із виконанням угоди про євроінтеграцію з урахуванням сучасного позитивного зарубіжного досвіду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрання теми дисертаційного дослідження здійснювалося з врахуванням напрямів судової реформи, окреслених, перш за все, в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. Дисертаційна робота виконана в межах НДР Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права» «Правові гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні» (державний реєстраційний номер 0118U100205).

Тему дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук затверджено Вченою радою ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права» (*протокол № 1 від 27 січня 2015 року*).

Мета і завдання дослідження. На основі комунікативної методології праворозуміння некласичної філософії права передбачено сформулювати складові філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі як свідомо-вольової поведінки особи, що впливають на забезпечення справедливості, верховенства права у правосудді. З цією метою заплановане виконання таких завдань:

- систематизувати наукові напрацювання з конфліктної комунікації в теорії правознавства, філософсько-правовій, конфліктологічній та психосоціолінгвістичній сферах;
- встановити методологічні підходи до кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі;
- визначити понятійно-категоріальний апарат філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі (далі – ФП ККК

ССП); диференціювати категорії соціальної і правової комунікації; відмежувати правове спілкування та правову комунікацію та ін.;

– виявити аксіологічні особливості природи, принципів та пізнавальних закономірностей функціонування конфліктної комунікації в судовому процесі;

– розвинути мотиваційну комунікативну модель антропологічних і праксеологічних модусів у судовому процесі через призму категорій справедливість–рівність–відповідальність;

– встановити архетипи комунікативної поведінки судді, що полегшують ідентифікацію сторін у судовому процесі;

– здійснити філософсько-правовий аналіз наявних бар'єрів щодо об'єктивної оцінки комунікативної складової у конфліктній судовій ситуації;

– сформувати авторську позицію щодо філософсько-правової комунікації у взаємодії між суб'єктами права в суді;

– визначити когнітивні оцінки подолання суддею конфліктної комунікації лінгво-правовими і системно-математичними методами;

– встановити моніторингові кваліфікації комунікативно-правового судового дискурсу як ефективного засобу прийняття справедливого рішення суддею.

Об'єкт дослідження – взаємодія суб'єктів права, в ході якої виникають юридичні конфлікти, що потребують судового розгляду.

Предмет дослідження – філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі.

Методи дослідження сформовані відповідно до мети і завдань. Це філософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Провідним є комунікативний метод некласичної філософії права, а також методологія психологів Е. Ільїна, П. Ковальова, К. Томаса.

Застосування *діалектичного методу* уможливило розуміння процесів і закономірностей розвитку конфлікту сторін у суді (*розділи 1–3*). Правова кваліфікація конфлікту піддається *системно-структурному* способу оцінки моделі конфліктної правової/протиправної комунікації сторін у судовому

процесі (підрозділи 1.1, 3.2, 3.3); за допомогою *герменевтичного методу* оцінені неоднакові тлумачення у конфліктних комунікативних актах; *структурно-семантичний метод* сприяв розпізнанню значень висловлювань (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); *антропологічний* – дав змогу акцентувати на системі норм, що захищають права і свободи людини й громадянина (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *аксіологічний* – з допомогою якого вдалося вирізнити ціннісні складові правової комунікації у конфліктному протистоянні (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); застосування *психоаналітичного методу* сприяло аналізу нормативно-ціннісних орієнтацій особи та її несвідомих проявів у комунікації (підрозділи 3.2, 3.3).

У роботі застосовані *методи системно-математичного аналізу і синтезу в опитуванні 70 суддів Господарських судів України (Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей)*.

Наукова новизна дисертації визначається комплексністю філософсько-правового дослідження з метою новаторського формування сучасної техніки професійних кваліфікацій (оцінок) конфліктної комунікації суддею, подолання протиправних наслідків протистояння сторін у судовому процесі і забезпечення засобами правової комунікації справедливості судового розгляду та верховенства права, у результаті чого:

вперше:

1) встановлено конструктивний комплексний характер філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін судового процесу, поперше, як складної системи психосоціолінгвоправової перцепції суддею вербальних і невербальних елементів в оцінюванні правової/протиправової інтеракції суб'єктів протистояння; по-друге, у формуванні справедливого рішення суду в межах верховенства закону;

2) сформовано зміст ключової категорії «філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі», який полягає у встановленні судом алгоритму оцінки причин, умов і наслідків юридичного конфлікту з метою нейтралізування, внормування чи припинення його засобами

правової комунікації, основними маркерами якої є справедливість та верховенство права. Формування динаміки і характеру протидії сторін судового процесу скеровано на мінімізацію соціальної чи матеріальної шкоди, утвердження і зміцнення правопорядку, захист права громадян на справедливий суд та подолання низької репутації суду;

3) визначені бар'єри правової комунікації у конфліктному діалозі сторін судового процесу («планові» і спонтанні): маніпулювання свідченнями, зміна показань, відмова від попередніх свідчень чи показань, вживання інвективної (образливої) лексики, тону; приниження людської гідності; погроза вбивством; симулювання хвороб; а також не уважне слухання; перепитування; нерозуміння термінології та ін.;

4) встановлені архетипи комунікативної поведінки, які є типовими для структури несвідомого у людській психіці як «патерни поведінки», що сприяють доказуванню (його змісту і причин). До патернів конфліктної комунікації віднесені суперечливі точки зору, «чужа правда», «абсолютна неправда», компроміс, домовленість, раціональний компонент, емоційний компонент, вольовий компонент; схильність до примирення;

5) доведено, що конфлікт у праві постає стадією правової комунікації з бінарною дією, функціональне значення якої полягає в тому, щоб, з одного боку, виявити причини юридичного конфлікту, а з іншого – зняти протистояння сторін у межах закону;

б) запропоновано способи встановлення маркерів у моніторингу філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації у професійній складовій судді на аксіологічно-правовому, семіотико-правовому та герменевтико-правовому рівнях: а) параметри комунікативного ідеалу, комунікативних потреб і очікувань, комунікативного стереотипу; б) фактори реагування на вживання образливої лексики, використання діалогової стратегії, підтримання професійного іміджу, конвенції (звичаї) спору, параметри комунікативних труднощів і їхні бар'єри, фактори фізичної і вербальної

стресостійкості та ін.; в) комунікативні табу, комунікативні імперативи, побутовий рівень мовомислення, фактор оцінки невербальної поведінки та ін.;

удосконалено:

7) поняття правової комунікації, яка є різновидом соціального спілкування, в процесі якого з'ясовуються суперечливі психолінгвістичні денотати суб'єктів права; правове спілкування постає взаємодією з метою обміну інформацією в процесі реалізації своїх прав та обов'язків. Термін «правова комунікація» одержав змістове уточнене семантичне наповнення, яке відмежовує від трактування його як синонімічного із терміном поняття «правове спілкування». Теорія права, в якій зрідка дебатовалася така диференціація, набуває своєї актуалізації і галузевого розвитку у сучасній вітчизняній філософії права;

8) філософсько-правовий аналіз конфліктного діалогу, що призводить до потреби розгляду його у практиці суду; через відомі прийоми його подолання; через авторські рекомендації щодо психологічної перцепції вербального конфліктного дискурсу. У контексті розвитку західноєвропейської філософії зроблено внесок у теорію філософії права щодо розгляду комунікативних прогалин у правосудді. Поглиблена теорія правової комунікації в її конфліктному сегменті у новому типі праворозуміння;

9) аналіз правової комунікації сторін судового процесу у понятійній єдності права як комунікації; правової комунікації, яка характеризується усталеними принципами її функціонування та принципами правосуддя в тісному взаємозв'язку. Право, не заперечуючи у т. ч. медіації, скеровує на регламентування стосунків між індивідами, вказує на справедливу взаємодію у комунікативних нормах рівноправних і вільних суб'єктів;

набуло подальшого розвитку:

10) дослідження нових суспільних причин юридичного конфлікту, пов'язаних а) з кризовим станом суспільних відносин; б) із незавершеністю реформування судової системи; в) із політизацією відносин судової гілки з

іншими інститутами влади; г) підвищенням ролі суб'єктивних факторів у суспільстві;

11) аналіз у зв'язку з недостатньою теоретичною розробленістю галузевої (корпоративної) культури взаємодії із суб'єктами права, нівелюванням ролі правового дискурсу у його впливі на сторони судового процесу. Аналіз психолінгвістичних засад оцінювання правової комунікації в її вербальному і невербальному вимірі із властивими правовими межами, темпоральними й аксіологічними показниками та принципами комунікації і правосуддя. Запропоновано схему моніторингу правової комунікації: високий рівень; середній, низький та аномальний, або дуже низький рівень комунікативної раціональності судді;

12) авторитет суду на підставі впровадження моніторингу правової комунікативної практики суддів задля розвитку перспектив її вдосконалення. Осмислені підстави іміджескладових авторитету сучасного суду на основі поняття «ідеальної комунікації». Передбачено право на свободу комунікації із заувагою на те, що єдиним можливим примусом може бути невимушений примус виголошення вагомшого аргументу. Базовими для відновлення авторитету суду визнано правову комунікацію, засновану на правових цінностях справедливості, свободи і рівноправності та об'єктивності розв'язання конфлікту.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його положення та висновки і пропозиції придатні для використання у:

– *науковій діяльності* – для дослідження проблем конфліктної комунікації та їх успішного розв'язання;

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення чинного законодавства;

– *правозастосовній практиці* – для оптимізації практики правосуддя, підвищення комунікативних навичок суддів (*Акт впровадження Господарського суду Львівської області від 12 березня 2019 р. (Додаток Б), Акт впровадження Західного апеляційного господарського суду від 12 березня 2019 р.) (Додаток В).*

– навчальному процесі – для розроблення сучасного рівня навчально-методичних джерел із філософсько-правових дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, висновки, рекомендації та пропозиції одержані в ході суддівської практики і дослідницької діяльності.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертації було оприлюднено на науково-практичних заходах: Регіональній науково-практичній конференції *«Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»* (м. Львів, 16 грудня 2016 року); Науково-практичній конференції *«Правове регулювання державних реєстрів в господарських судах України»* (м. Львів, 21 квітня 2016 року); Регіональній науково-практичній конференції *«Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»* (м. Львів, 15 грудня 2017 року); Науково-практичній конференції *«Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності»* (м. Львів, 27 квітня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції *«Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи»* (м. Львів, 30–31 березня 2017 року); Міжнародний конгрес європейського права (м. Одеса, 1 квітня 2017 року); III Всеукраїнському круглому столі *«Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції»* (м. Львів, 8 груд. 2017 року); Сьомій Всеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» *«Судова влада в Україні та інших державах: історія і сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 25 травня 2018 року).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у п'яти публікаціях, із них чотири наукові статті у фахових виданнях України з юридичних наук, та одна – у науковому періодичному виданні іноземної держави (Республіка Молдова) і восьми тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Обсяг і структура дисертації. Структура й обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що налічують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел на 27 сторінках (278 найменувань), додатків на 28 сторінках. Загальний обсяг дисертації налічує 252 сторінки, з них обсяг основного тексту – 197 сторінок.

РОЗДІЛ I

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КВАЛІФІКАЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1 Стан дослідження теми

Якісно новий період державної політики реформування судової влади в Україні розпочався з прийняттям Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 року № 1188 та Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192.

Саме цей актуалізований дискурс і спонукає до «Розгляду проблематики філософської ідентифікації конфлікту завжди відповідає злободенним викликам як науки, так і практики. Суспільне буття природно розвивається лише за умови знання того, як знайти вихід із негативних явищ, які неодмінно супроводжують це буття. Конфлікт – це не завжди негатив, який породжений протистоянням. Він має іноді і позитивний наслідок не лише для однієї зі сторін судового процесу, а й для всього суспільства. Як ідентифікувати цю площину протистояння, як розпізнати межу появи негативізму і морально допустимий вихід за його рамки – це вкрай необхідна якість професійної діяльності юриста з метою запобігання негативним наслідкам такого процесу» [78, с. 105–106].

Чимало відомих вчених не оминали цієї ключової проблематики в різних її аспектах: конфліктології, психології, теорії держави і права, філософії, психолінгвістики, психоаналізу, логіки, теорії аргументації, феноменології, герменевтики та ін. Це ряд зарубіжних дослідників: П. Бурдье, Р. Баумайстер, Х.-Г. Гадамер, Е. Гідденс, Е. Гуссерль, У. Джеймс, В. Дільтей, Г. Люббе, П. Рікер, З. Фрейд, Е. Фромм, В. Хесле, Е. Еріксон, К. Г. Юнг та ін.

Зокрема А. Турен пояснює конфлікт психологічними причинами. За К. Боулдінгом, М. Крозьє конфлікт є протиборством груп, які мають різні цілі.

Д. Белл вважає, що боротьба – найгостріша форма конфлікту – ведеться як перерозподіл ролей.

Школа радянських дослідників представлена іменами О. Анцупова, О. Аврамової, І. Ачкуріна, Н. Гришиної, Л. Гудкова, М. Заковоротневої, В. Малахова, І. Кона, Л. Путилової, Л. Шнейдер, В. Федотової, В. Баруліна та ін. Хоча перелік дослідників значний, однак і досі обрана нами проблематика у теорії права – найменш розроблена тема. Теорія комунікативного конфлікту в судовому процесі – одна із найскладніших. Її розгляд актуальний з кількох причин. У зарубіжних дослідників наявна теорія конфлікту постає як неминуча реальність взаємовідносин між людьми. У вітчизняному правознавстві – це закостенілість позитивістських підходів до правосуддя із сучасно-здеформованими практиками, які підривають суддівський авторитет.

Чому ця складність існує і які її причини?

По-перше, у зв'язку з тим, що конфлікт має багатозмістову і багатогранну природу, актуалізуються комунікативні стратегії ефективного управління конфліктом у судовому процесі. Однак розмивання законодавчих гарантій суддівського самоврядування. Крім того судова реформа не мала системного характеру, оскільки майже оминула функціонування інших державних інститутів (прокуратура, ситсема виконання судових рішень тощо). Як результат, на сьогоднішній день судова система опинилася у стані дезінтеграції та розбалансованості [103, с. 13].

По-друге, у вітчизняній науці тема праксеологічно спрямована, у зв'язку з важливим використанням техніки суддівського пізнання для з'ясування значень конфлікту сторін; теоретичні дані про джерела конфлікту; способи творення сторонами нових значень конфлікту та їхнє виявлення під час діалогу; навички способу спілкування, який дозволяє скеровувати конфліктну комунікацію в русло діалогічних перемовин та ряд інших проблем загальнотеоретичного характеру, які мають сутнісне методологічне значення, що уважливаються освоєнням практичних технік розуміння і розв'язання юристами конфлікту. На етапі кризового становища в суспільно-політичному

житті нашої держави усі способи розв'язання конфліктів набувають своєї ваги у вирішенні міжособистісних, міжгрупових і суспільних конфліктів, побудови конструктивних взаємовідносин у суспільстві та побудови довіри до органів правосуддя. Далеко не новими є зауваги науковців щодо причин правових конфліктів (перехідний стан розвитку суспільства, корупція, низька правова культура). Для успішного вирішення конфлікту ще не освоєними суддями є філософсько-правове вміння оцінювати причини і характер конфліктної комунікації.

Сучасна гуманітаристика налічує безліч теорій праворозуміння, які зазнають радше критики, ніж обґрунтованої аргументації. До переліку таких належить і сучасний підхід – комунікативний. Проте варто вдатися до цілком виправданих характеристик категорії комунікації, які розкривають сутність її, і зробити висновки для права і не лише. Авторитетний теоретик права професор В. Графський з'ясовує сутність у доповіді «Сучасне право і правове спілкування очима історика» (2013). Перший висновок ученого зроблений з приводу додаткових семантичних можливостей комунікативного підходу в сучасних соціальних науках і в юриспруденції, що набуло особливого теоретичного розвитку в західноєвропейській філософії, і досі перебуває під особливою зацікавленістю українських філософів права. Однак тут же варто прийняти цілком заслужену критику згаданого вище автора: ця теорія зазнає обмежень багатьма сучасними критиками. За «універсальність» її «вкорочують». А якщо її тлумачень бракує для складних пояснень, її значення «розтягують». Критика стосується терміна «комунікації» і поняття «діалогічність», вживаних на позначення взаємодії двох і більше суб'єктів, тобто таких, що мають визначено «двочленну суб'єкт-суб'єктну структуру», чи «діадичну структуру» [46, с. 11].

Проблему дослідник права бачить в тому, що існує питання «процедурного тлумачення комунікації». Вся увага зосереджена на тому, що той чи інший різновид комунікації (йдеться перш за все про правову комунікацію) функціонує, а не на тому, що таке правова комунікація за своєю природою».

Обговорення проблеми виявляється не співвіднесеним із природою права і його головним призначенням, яке цілком не зводиться до комунікування, а полягає перш за все у забезпеченні та підтриманні справедливості і користі у всіх видах конфліктного людського спілкування і у всі часи – від древності до наших днів» [46, с. 11–12].

Сучасні конфліктологічні теорії, тісно взаємопов'язані із комунікацією, беруть початок із ХХ ст. На думку сучасних фахівців, особливістю сучасної конфліктології є кілька напрямів, а саме: психологічний, функціональний напрями; загальна теорія конфліктів; соціально-політична теорія конфліктів та ін. У другій половині ХХ ст. починається становлення конфліктології як особливої міждисциплінарної сфери, що поєднує теоретичні, методологічні й методичні підходи до опису, вивчення й розвитку практики роботи з різними конфліктними явищами, що виникають у різних сферах людської взаємодії. Сучасна конфліктологія ґрунтується на принципах визнання конфлікту як закономірної й природної характеристики соціальних відносин. Вважаючи можливим проходження конфліктів у різноманітних, зокрема й інструктивних формах, стверджують про принципову можливість управляти конфліктами [125, с. 19].

Професор П. М. Коллетт запропонував принципово новий підхід до розв'язання проблеми конфлікту у загальному розумінні. Але це ж стосується і конфліктів, які функціонують у судовому процесі під час комунікативних актів його учасників. У П. М. Коллетта ця новаторська теорія називається «нарративна теорія».

Так звана «Концепція позитивно-функціонального конфлікту» (Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарсендорф, К. Боулдінг, Ю. Гальтунг та ін.) є власне соціологічною. Зазвичай суспільство залежить від кількості конфліктних відносин і типів зв'язків. Що більше різних конфліктів перетинаються, тим складнішою є групова диференціація суспільства, то важче поділити всіх людей на ворожі табори, що не мають жодних спільних цінностей і норм. Отже, що більше не залежних один від одного конфліктів, то краще для єднання

суспільства. Гальтунг вважав, що основною причиною соціальних конфліктів є насильство, зокрема культурне, структурне й безпосереднє (особисте). При цьому насильство, тиск створює умови для прояву структурного, а структурне насильство – для безпосереднього, яке полягає в діях людини: у виживанні, благополуччі, ідентичності й волі. Насильство – це вбивства, тілесні ушкодження, блокада, санкції, убогість, нав'язування стандартів іншої культури, незаконні репресії, затримання, вигнання. Усе це шкодить основним людським потребам або життю.

Право – визнаний в європейській традиції суспільний елемент не лише як кодекс правил (за Г. Дж. Берманом). Важливою його семантичною сутністю є процес, в якому цей кодекс правил спрацьовує. Сучасні визнані дослідники М. Козюбра, М. Цвік, С. Максимов, О. Стовба утверджують плюралістичні позиції щодо «розуміння права, формують поряд із нормативістським вченням інші правові течії». Однак конкурентність доктрин «є близькою до конфлікту». Тому конструктив учені бачать в тому, щоб відбувся «вихід за межі розуміння права як одностороннього державно-владного припису в напрямку, коли кожен індивід вступає в стосунки з іншими індивідами, їх об'єднаннями та державою, в результаті чого обидві сторони набувають взаємних прав та обов'язків, стають взаємовідповідальними. За таких умов право захищає індивідів від насильства та свавілля у відносинах влади та підпорядкування, забезпечуючи правове спілкування вільних і рівних у своїй свободі людей» [41, с. 7].

Комунікативно-дискурсивна філософія права – це напрям неklasичної філософії права, який розглядає комунікативну взаємодію на основі моральних норм, принципу справедливості і досягнення взаєморозуміння. Ідеї осмислення інтерсуб'єктивності з'явилися у філософії права Й. Г. Фіхте, К.-О. Апеля та ін.

Продовжувачем ідей К. О. Апеля та Ю. Габермаса був Р. Алексі. Його «Теорія юридичної аргументації» (Франкфурт-на-Майні, 1983) містить «тезу особливого випадку»: правовий дискурс є особливим випадком загальної практики дискурсу, специфіка якого полягає в інституційному і офіційному характері. Проте існують випадки, коли неможливо вирішити справу тільки на

основі офіційних джерел: намір законодавця може бути незрозумілим, мова закону нечіткою, можуть існувати колізії між нормами, а прецедент може бути скасований. Тоді правове мислення спирається на неофіційні аргументи, які впливають із загальної практики дискурсу Г. В. Ф. Гегеля, а також німецьких філософів К.-О. Апеля та Ю. Габермаса.

Для Ю. Габермаса важливим є «класичний проект філософії, де головна роль у досягненні єдності людства відведена розуму. Водночас він критично ставиться до класичного раціоналізму і розвиває постметафізичну концепцію комунікативного розуму: комунікація, в ході якої визначаються моральні принципи, відбувається за певними загальнообов'язковими правилами, однак не передбачає при цьому жодних трансцендентальних підстав, крім самої мови» [29, с. 354].

Саме Ю. Габермас увів поняття «ідеальної комунікації», за якої усі учасники дискурсу є рівноправними, ніхто не зазнає перешкод, а єдиним можливим примусом є невимушений примус вагомішого аргументу.

Р. Алексі вважає, що будь-яке правове судження завжди претендує на правильність «визнання цієї правильності». Автор зауважує: «не тільки про правильність всередині правової системи, а й про правильність самої правової системи»: «правильність є необхідною не тільки стосовно поведінки людей, а й щодо законодавчих актів і судових рішень, її зміст – справедливість, і вона раціональна: нормативне судження буде правильним тоді і тільки тоді, коли воно є результатом раціонального практичного дискурсу».

Правила раціональності «гарантують свободу і рівність у дискурсі», надаючи всім право брати участь у ньому і право ставити питання, а також відстоювати будь-які точки зору». «Правила дискурсу – це цінність свободи і рівності, базис для обґрунтування прав людини: права людини є дискурсивно необхідними, а їхнє заперечення виявляється дискурсивно неможливим» [29, с. 354–356].

Увагу до природи і соціальної ролі конфлікту, який виконує «роль впливового фактора соціального розвитку», виявила Н. Свиридюк. Автор

сформувала теоретико-методологічні основи філософсько-правового осмислення конфліктів у професійній діяльності юриста, юридичний конфлікт як фактор сфери юридичної діяльності. А також акцентована увага на вирішенні конфлікту як формі його завершення, зокрема на консенсуалізації як формі вирішення конфліктів.

Дослідниці Н. Свиридюк належить визначення юридичного конфлікту, яка трактує його як «відкрите протистояння двох (і більше) суб'єктів правовідносин, зумовлене наявністю суперечностей їх юридично визначених інтересів, яке вирішується за допомогою юридичних засобів, методів і технологій та передбачає настання юридичних наслідків». Авторіві належить диференціація понять двох видів конфліктів – «конфлікту інтересів» і «когнітивний конфлікт», а також розуміння «конфліктної ситуації» [210, с. 42].

До першого поняття – «конфлікту інтересів» – віднесені «цілі, інтереси, а часом і мотиви поведінки людей», які вирізняються своїм протистоянням. «Конфліктна ситуація» розглядається як «латентна стадія конфлікту, його передумова і зародження». Конфліктна ситуація, пов'язана із правом, є переважно прелюдією до юридичної суперечки, і в цьому сенсі, на думку дослідниці, вона сприятлива для вирішення конфлікту правовим шляхом» [Там само, с. 43].

Найвищими рівнями конфлікту є, до прикладу, ті, які вкладаються у поняття «судового діалогу між Європейським судом і національними судами», про що пише Е. Пауніо. «У контексті судового розгляду елемент конфлікту, який особливо видно: по суті судове рішення складається з боротьби за сенс закону». У суді, за твердженням юриста-лінгвіста Е. Пауніо, сторони представляють свої тлумачення певної фактичної ситуації та застосованих правових норм. На основі цієї діалектичної ситуації, використовуючи їхні владні суди, створюють закон шляхом суджень: вони дають право.

Важливими для розгляду судів залишаються «вагомість основних прав, послідовність судового розгляду, правові гарантії та незалежність судової влади. Варто вести мову про нові альтернативні методи вирішення конфліктів, нові

неправові норми і механізми, спроби регулярного обмеження та фрагментація закону» (Кайнос Еввасті на основі праці «Конфлікти в судах та судді» (2012). Автор не заперечив наявності у Фінляндії поширеного способу розв'язання конфлікту, який він виявив бажання обговорити, – це медіаційний. Фінські суди бачать вихід у ньому.

Вітчизняне правосуддя не відкидає ідеї медіації, однак, і в цій ділянці тим, хто займався б професійно нею, а саме на основі високої кваліфікації (медіаторів), не просто досягти мети медіації. Поки що школа таких фахівців не сформована. Причиною є основна – недооцінювання, нівелювання у площині правового поля галузевої комунікації як основного способу примирення.

Загальний підхід до оцінки якості судової комунікації викликає критичні зауваги дослідників-практиків. Зважаючи на об'єктивність оцінок, приходимо до справедливого висновку про необхідність ретельного заглиблення у вивчення комунікативної компетентності у правовій сфері сторін судового процесу, починаючи із уміння вести доказування, аргументувати свої показання, аж до вміння слухати і чути іншого. Однак (обмежені – *І.К.*) знання, нерозвинений лексичний запас видає притаманний особі інтелект. Це впливає на якість одержаних даних, логіку суджень [189, с. 89]. А тому окремий розгляд рівня правової компетентності судді, який повинен перевищувати побутовий, компетентнісний правокомунікативний рівень сторін судового процесу, може дати підстави нам сформулювати вимоги до професійної побудови моделі судової комунікації конфліктного типу, яка була б гарантією досягнення справедливого правосуддя та підвищення авторитету суду.

На правову комунікацію, як зауважують дослідники [29, с. 361], «впливають такі чинники: учасники (суб'єкти комунікації); засоби правової комунікації, типи комунікації; функції і принципи комунікації, канали комунікації.

Сенс правової комунікації – це основа якісно нових суб'єкт-суб'єктних відносин: між державою і системою суспільних органів; між правоохоронними органами і громадянами і т. д. Вищезгадані властивості значною мірою

об'єктивуються, доповнюють і розвивають практику правової комунікації» [29, с. 361].

Принципи правової комунікації, за визначенням А. Токарської, «це засади вербальних та невербальних дій, що спираються на принципи рівних прав, рівного обов'язку до співвідповідальності осіб, які аргументують у спільному розв'язанні проблем на основі поваги до права на комунікацію іншої особи.

Принципи правової комунікації сформовані на основі: а) суверенності особи як суб'єкта комунікації; б) юридичної рівності учасників комунікативного процесу; в) консенсуальності; г) правової гарантованості свободи комунікації в рамках збереження та непорушення комунікативних прав і свобод іншої особи [Там само]. На цих засадах уважливіється формулювання переконань.

На правове переконання та те, як у правовому спілкуванні воно функціонує, звернула увагу дослідниця Л. Аскерова. Наш підхід до ролі судді в конфліктній комунікації ґрунтується на тому, що у змістовому плані є співвідносним із теорією вищезгаданої дослідниці. Йдеться про зв'язок правового переконання із правовою свідомістю, вмінням особи захистити переконання, а також впливати на протиправні вербальні й невербальні комунікативні діяння суб'єктів права.

Теоретик права Л. Аскерова надає правовому переконанню особливої ролі, яка реалізується в такому змістовому вираженні: воно (правове переконання) сприяє розвитку правової свідомості, правоти й істинності прийнятих правових поглядів, їхнього захисту. Правове переконання веде до перебудови мотивів правозастосовної діяльності, стримування протиправних дій особи і формування правомірних. Призначення методики переконання полягає, за Л. Аскеровою, у «формуванні наукового світогляду, у виробленні нової правової свідомості і морально-духовного мислення, здатності самостійно приймати рішення». Саме за такими логічно сформованими діями стоїть «розв'язання проблем правозастосовного процесу, підвищення його якості й ефективності» [6, с. 4].

Хоча дослідниця теорії права й акцентує на «володінні майстерністю правового переконання, яка є необхідною умовою успішної реалізації прав і свобод особистості», однак поза її увагою залишаються питання використання основного інструментарію досягнення «майстерності правового переконання». Йдеться про комунікативні засоби, якими можна і треба скористатися, якими методологічно правильно можна побудувати об'єктивну і переконливу взаємодію між суб'єктом і об'єктом права. Хоча Л. Аскерова й визнає, що ця тема (правові переконання) є часто дискусійною і такою, яка не має ще «однозначно вибудованої наукової концепції» [6, с. 5].

Позитивним є той факт, що теорія права (в особі Л. Аскерової) знаходиться «у пошуку оптимального співвідношення свободи внутрішнього переконання із вимогами змагальності, презумпції невинуватості, незалежності суду» [Там само, с. 6].

Практично через такий стан у теорії права всі учасники юридичного конфлікту підпадають під випробування стихійною волею процедури взаємодії суб'єктів права у судовому процесі. Ця стихійність підтверджена результатами опитування респондентів: 78% вважають, що комунікація залежить від реакцій іншої сторони судового засідання. Ми залишаємося прихильниками пошуку нових алгоритмів розроблення методології уникнення стихійності комунікації під час конфлікту у судовому процесі і утвердження нових юридичних форм правової комунікативної практики у правовій культурі. Слушно згадати утвержені у традиції правосуддя США права Міранди.

Автор бачить пряму взаємозумовленість «справедливого судового угляду і формування внутрішнього суддівського переконання, обґрунтованого сукупністю доказів», а також доводить зв'язок «формування переконань судді» на підставі зв'язку його «переконань із правосвідомістю» [Там само, с. 19].

Всі автори досліджень одностайні в тому, що існує необхідність професійного забезпечення законності судового рішення: судові рішення має бути законним та обґрунтованим, повним, зрозумілим, безальтернативним та справедливим.

Однак (при всій незаперечності і правильності висновків) дослідження оминає поняття якості правової комунікації, яка є засобом досягнення законності, повноти, зрозумілості й справедливості, судового рішення, його безсторонності.

Серед досліджень судоустрою важливим є і вивчення «теоретичних засад обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку» на основі пріоритетів національної судової реформи та базових засад міжнародних стандартів» [242, с. 18].

На дисертаційному рівні дослідниця В. Федорович «виокремлює доброчесність у діяльності судді як необхідну морально-правову складову соціальної діяльності судді, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на дотримуванні етичних принципів і правил поведінки судді, шанобливого ставлення до громадян та чесності у способі власного життя, виконанні своїх професійних обов'язків та розпорядженні державними ресурсами, а також розробила перелік потенційних корупційних ризиків у діяльності суддів, які пов'язані з можливістю використання суддями недоліків процесуальної форми для корупційних дій; недосконалістю нормативно-правового регулювання судів» [Там само, с. 4].

Дослідниця зауважує, що протиправна комунікація має бути піддана суду. Вона «визначила «юридичну відповідальність судді за недоброчесну поведінку як об'єктивну морально-правову категорію, що відображає соціальний характер діяльності судді на підставі нормативних вимог, детермінованих моральними, юридичними, професійними і позасудовими нормами взаємодії та пов'язані з необхідністю додаткового правового його обтяження у разі судової або моральної помилки» [Там само, с. 4].

В авторській концепції В. Федорович наявні ті ж загальники, якими хибують й інші дослідження. Ними є «моральні, «професійні», «позасудові норми взаємодії». Автор пише: «Правовий аспект дослідження даного явища детермінується через юридичну відповідальність судді за недоброчесну поведінку як об'єктивну морально-правову категорію, що відображає

соціальний характер діяльності судді на підставі нормативних вимог, детермінованих моральними, юридичними, професійними і позасудовими нормами взаємодії та пов'язані з необхідністю додаткового правового його обтяження у разі судової або моральної помилки» [242, с. 13].

Отже, очевидно, що така абстрактна конструкція наукового стилю потребує своєї конкретизації, оскільки вона вже стала анахронізмом, і кожен раз для законотворця це лише є предметом герменевтичного доосмислення.

Незаперечною є пропозиція М. Кравчик щодо «запозичення зарубіжного досвіду реформування судової систем має відбуватися з необхідним врахуванням національних особливостей розвитку суспільних відносин, запровадженням функціонально придатної для України моделі, із обов'язковим збереженням багаторічного позитивного вітчизняного досвіду» [103, с. 10].

Щодо інших проблем, піднятих дослідниками, є і такі, які щонайменше впливають на конфліктну комунікацію, однак і стверджувати про повне її ігнорування не можна. Хоча дослідник О. Сасевич саме так і вирішує проблему судового контролю. Він пише про потребу: «застосування судами спеціальних способів здійснення судового контролю за виконанням рішень суду в адміністративному процесі: зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення; накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання постанови суду» [208, с. 11].

Н. Шульгач визначає систему принципів, що забезпечують правовий статус судді, до якої зараховано такі принципи: незалежності судді, недоторканності судді, несумісності суддівської посади, незмінюваності та єдності правового статусу судді, професіоналізму судді та принцип дотримання суддею морально-етичних норм [263, с. 3].

Нічого не сказано про засоби реалізації комунікацією морально-етичних норм.

Категорично не погоджуємося із тим, що мають на увазі окремі вітчизняні дослідники. Не зрозуміло, як можна поліпшити якість роботи суду: «загалом»: «...оцінювання якості роботи суду повинно мати на меті вдосконалення організації здійснення судочинства в конкретному суді загалом і не передбачати оцінювання якості виконання професійних обов'язків окремими суддями» (!) [103, с. 12].

Наша концептуальна ідея філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації у судовому процесі саме й передбачає на підставі здійснення ФПК забезпечити якісну комунікацію кожного судді, уявити якого поза цим процесом та «здійсненням судочинства» не можливо; безпідставно й не реально для вдосконалення роботи й зміни іміджу суддів.

Зрозуміло, що з погляду адміністративної концепції закономірно пропонувати узагальнені підходи, однак їх, на нашу думку, потрібно конкретизувати, а саме: «підвищення відповідальності та професійного рівня суддів повинно передбачати вжиття, насамперед, наступних заходів всередині системи органів судової влади: 1) удосконалення системи дисциплінарної відповідальності; 2) створення механізмів, спрямованих на інституційне забезпечення принципу функціональної (особистої, процесуальної) незалежності судді, який розглядає справу, від інших суддів; 3) прозоре інформування громадськості щодо застосування дисциплінарних та антикорупційних заходів в судовій системі» [103, с. 11].

У галузі філософії права найновішою і найбільш наближеною до нашої проблематики в сенсі сприйняття правового/протиправного тексту, вибудованого на логіко-філософських основах застосування права, є дослідження Г. Мартинишин. Автор розуміє: «Під логічними основами застосування права закони та правила мислення, котрі дають змогу виводити правильні висновки з певної сукупності вихідних даних про фактичні обставини справи та змісту норм і принципів права». Під філософськими основами застосування права вона розуміє «гранично загальні, світоглядні аксіоматичні ідеї, що визначають розуміння, принципи та мету застосування

права». У роботі розкрито три основні парадигми застосування права: метафізичну (позитивістську), прагматичну (реалістичну) та постметафізичну (процесуальну). Обґрунтовано зв'язок між кожною із цих парадигм та мовами формалізації юридичних силогізмів, а також «проблеми істинності правозастосовного рішення з позицій різних сучасних логіко-семантичних теорій істини» [139, с. 15].

Із такої короткої анотації можемо вдатися до висновків про те, що суддівська практика дуже тісно пов'язана із «застосуванням права» та забезпеченням істинності правозастосовного рішення», якого можна досягти лише засобами правової комунікативної діяльності. Дилемі авторові вдається лише показати в теоретичному плані, називаючи актуалізовані проблеми і ведучи мову про те, чи уможлиблюється таким чином у судовій практиці встановлення істинності з позицій різних логічних теорій цієї сфери. Питання дискусійне, на нашу думку, і обов'язково потребує подальших теоретико-філософських заглиблень у проблематику саме на підставі філософії мовлення і мислення.

Відносно новою можна назвати дослідницьку працю М. Суховія «Правовий статус інституту судової влади як джерело особливих повноважень у вирішенні конфліктів». Автор переконаний, що не може існувати повноваження у вирішенні соціальних конфліктів поза системою органів, яким ці повноваження надані, як неможливо уявити судову установу, не наділену такими повноваженнями. Суд, правосуддя і судова влада як інституційні складові єдиної системи, – поняття взаємопов'язані: правосуддя в Україні здійснюється винятково судом. Це основний постулат у визначенні правової сутності інституту судової влади» [220, с. 7].

Слушними є апелювання науковців (В. Федорович) до такого інструменту забезпечення професіоналізму, як відповідальність за недоброчесну поведінку, маркером якої так само є правова комунікація.

«У філософському трактуванні інститут відповідальності судді за недоброчесну поведінку виступає певним механізмом мотивації формування

моделі добросоцісної поведінки, категорії відповідальності», яка наповнена моральним змістом; «відповідальність судді за недобросоцісну поведінку – це морально-правовий стан, який породжує потребу сумлінного застосування прав і виконання покладених на нього законом обов'язків зі здійснення правосуддя (позитивний аспект), а також необхідність додаткового правового обтяження у разі судової або професійної помилки (негативний, або ретроспективний, аспект відповідальності)» [242, с. 13].

Після констатованого варто лише десемантизувати «категорію відповідальності за джерелами виникнення і часом первісного формування», що не до кінця є зрозумілою у мовному вираженні.

Така галузь, як філософія права, дає підстави щодо оцінки сучасного стану розвитку її як наукової сфери, яка має свої здобутки на рівні правничої гносеології, правничої аксіології, правничої антропології і правничої праксеології за різними типами праворозуміння. Однак найменш вивченою все-таки залишається філософія правосуддя з огляду на оцінки її конфліктної складової та способів їхнього комунікативного подолання.

Найближче до цієї проблематики підійшла вітчизняна дослідниця Н. Гураленко [49].

Дослідження Н. Гураленко «Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання» з філософії права (Львів, 2017) присвячене комплексному аналізу суддівського пізнання, яке «через концептуальне філософсько-правове осмислення його ціннісно-епістемологічного, екзистенційно-сміслового, логіко-технічного, досвідно-імплікаційного константних рівнів» визначає у ціннісно-онтологічному спрямуванні суддівське пізнання як у світоглядних, духовних, моральних складових судді, а в ідентифікаційно-констатувальному спрямуванні – як вияв «синергії результативності» пріоритетів суддівської діяльності. Також у перспективно-орієнтувальному спрямуванні автор проектує її для встановлення максимум вільнодемократичного правосуддя». Дослідниця характеризувала суддівське пізнання як те, що поєднує «соціально зумовлені й суб'єктивно-особистісні, раціонально-логічні й проєктивно-рефлексивні

начала», високий рівень особистісної зрілості і професійно-значимі й морально-етичні якості» [49, с. 38].

Ця зріла сучасна вітчизняна теорія Н. Гураленко ставить суддівське пізнання на рівень найвищого досягнення всього процесу інтелектуальної діяльності, яка максималізує результативність справедливого правосуддя, забезпечує досягнення суддею дії принципу верховенства права [Там само].

Інноваційні підходи щодо ефективності конфліктної комунікації сторін у судовому процесі неможливо вибудовувати без основ психології і психолінгвістики.

Дослідження взаємозумовленості правової комунікації і психології у професійній діяльності викликане гострою потребою вироблення теоретико-методологічних та практичних питань з метою їхнього розв'язання суддями. Взаємозв'язок спілкування із професійною діяльністю суддів одночасно увиразнюють знання загальних особливостей психології і психолінгвістики.

Психологія, як наука про свідоме й несвідоме життя людини, про причини таких станів людини, що вносить суттєве наповнення до аналізу взаємостосунків людей та їх співжиття.

Започаткована на Україні ця галузь науки у княжі часи київським митрополитом Никифором (1121) та розвинена такими відомими постатями, як І. Вишенський, І. Гізель, И. Галятовський, Т. Прокопович, Г. Сковорода, Я. Козельський, І. Ризький, О. Новицький, П. Юркевич, М. Ланге, С. Балеї і аж до нашого часу – Д. Чижевський, І. Мірчук, О. Кульчицький, Г. Костюк, П. Чамата, О. Скрипченко, К. Опришко, О. Раєвський, В. Янів та інші, які зробили поступ у справі дослідження складних питань формування самосвідомості і світогляду, внесок до розуміння проблем взаємодії у світі комунікації. До неї можна віднести нові дослідження вчених, серед яких праці із загальної психології.

Сучасний дослідник загальної психології С. Максименко розкриває поняття, що відіграють ключову роль у процесі комунікації: це пам'ять,

асоціації, запам'ятовування, відтворення, пізнавання, згадування, пригадування, словесно-логічна пам'ять, оперативна пам'ять, короткочасна та довгочасна пам'ять. Процеси чуттєвого пізнання характеризуються сприйняттям. Одержання інформації відбувається не лише за певними якостями і властивостями предметів або об'єктів, але і на основі знань про предмети [132, с. 208]. Автор наголошує, що процес сприйняття відбувається на основі взаємозв'язку з іншими психічними процесами людини: мисленням (ми усвідомлюємо об'єкт сприйняття), мовою (називаємо її словом), почуттями (виявляємо своє ставлення до неї), волею (свідомим зусиллям організуємо перцептивну діяльність). Сприйняття поза відчуттями не буває. Сприйняття розрізняють за сенсорними особливостями (зорові, слухові, нюхові, доторкання, смаку, кінестетичні, больові та ін.), за відношенням до психічного життя (інтелектуальні, емоційні, естетичні), за складністю сприйняття (сприйняття простору, руху, часу). Проте такі загальні особливості сприйняття інформації, мислення хоч і з'ясовують тенденції, що впливають на комунікацію, однак не зачіпають специфічних особливостей спілкування у конфліктному середовищі в суді [Там само].

З'ясуванням проблемних ознак займався О. Леонт'єв «Розвиток наукових уявлень про конкретні механізми безпосередньо чуттєвого пізнання» дослідник вибудовував як психологічне і філософське» [115, с. 2]. На думку автора, на певному етапі біологічної еволюції процеси взаємодії ніби роздвоюються: вплив якостей середовища, які безпосередньо визначають існування організму, викликає реакції, які становлять основні життєві процеси, основні відправлення; з іншого боку, у відповідь на вплив нейтральних рис виникають процеси поведінки. Різні відхилення від нормальної поведінки відомі [Там само], а способи (комунікативні) урегулювання її – це одне із проблемних завдань, що постає на основі вивчення проблем розвитку психіки. Воно є актуальним у судовій практиці.

Ап'орі можна стверджувати, що дослідники психології акцентують місце, роль і значення групової психології у структурі масової свідомості,

у формуванні поведінки особи, в т. ч. антигромадської, кримінальної психології, яка є основою вини і злочинної поведінки.

Розкриваючи поняття і сутність злочинної зміни психіки, зрозуміло, що психологічні і криміногенні риси особи, яка є «продуктом», що виникає у процесі взаємодії особи із соціальним середовищем. Поза соціальними відносинами деформації взагалі не існує, як і конфлікту. Проблема соціальної, у т. ч. соціально-психологічної детермінації і регуляції поведінки людей, криміногенної поведінки, зокрема, є однією із складних і маловивчених. Складність полягає в тому, що діяльність людей в асоціальній системі суспільства знаходить своє вираження у соціально-психологічних явищах (сім'я, школа, виробничі колективи; народності, нації та ін.).

Спілкування, як реально наявну категорію суспільного життя, вивчали психологи. Це дослідження О. Ковальова, В. М'ясищева, О. Бодальова, В. Ковальова, К. Платонова; соціологи – І. Кон, О. Здравомислов, В. Ядов та ін., які зробили висновки про те, що проблема формування поведінки особистості у процесі спілкування перш за все пов'язана із з'ясуванням особи як активного комунікатора цього спілкування і його ролі в структурі спілкування.

У сучасних умовах розвитку суспільства поведінка особи формується під впливом всієї системи соціально-економічних, політичних відносин, за умов активної ролі свідомості. Це підтверджує ще і рівень свободи у суспільстві, готовність до компромісності. Ще один напрям, що є особливо актуальним, у розрізі нашої проблематики – це істинність чи неправдивість показань свідків, яка подекуди залежить від багатьох факторів, у т. ч. мовленнєвої культури правників, які й спричиняють конфлікт чи агресію. Як їх розпізнавати – це теж об'єкти, добре досліджені. Так, крім вербальних засобів, добре досліджені на рівні невербальних засобів [172; 181; 189].

Деталізовані звукові характеристики особливості *мовлення*: тембр, висота, інтенсивність; статеві ознаки; вікові і пов'язані з типом вищої нервової діяльності; а також *інтонації* – у зв'язку із психічним станом під час мовлення, темпом мовлення, характером і ступенем логічної акцентуації,

ступенем фонетичної редуції; діалектними рисами, акцентом. Така ж увага приділена семантико-граматичним особливостям: характерові заповнення пауз, виборові слів і конструкцій, ступеню виразності, мірі правильності (мовленнєвій культурі), ступеневі організованості тексту (спланованості чи спонтанності). Ще одна група ознак в аналізі мовлення – це категорії ознак мовлення: особливості вікові, соціальні (професійні і загальнокультурологічні, соціально-діалектні (професійне мовлення, жаргон, агро) та територіальні особливості, національномовні ознаки.

Не обійдені увагою дослідників особливості його міміки, жестикуляції, мовленнєвого етикету; зупинка уваги. Проте складними залишаються бар'єри одержання такої інформації, яка сприяє насамперед забезпеченню встановлення справедливості у розгляді справи.

Вичерпним є визначення, запропоноване авторами – дослідниками монографії про актуальну проблему співвідношення спілкування і діяльності. Розглядаючи широке коло питань – методи дослідження спілкування, інформаційні, інтерактивні і перцептивні особливості спілкування та їхній вплив на ефективність спільної діяльності, психологи зауважили, що залежність різних характеристик спілкування від рівня розвитку і змісту спільної діяльності не безмежна, навпаки, саме спілкування, будучи «породженням» спільної діяльності, у перспективі починає відігравати особливо значну роль у розвитку самої діяльності [156, с. 7]. Причиною такого розвитку стає ситуація спілкування за певних конкретних умов і стосунків. Вони (умови) не зовнішні, як зауважують дослідники, а такі, що задіяні у комунікативному процесі; вони виступають засобами спілкування і як внутрішні значення, цінності, норми, ролі комунікантів. Саме це, резюмують психологи, і зумовлює ефективність комунікації.

До складових процесу комунікації автори відносять:

– комунікацію (у вузькому значенні слова) – обмін інформацією між учасниками спільної діяльності (що не відповідає нашому концептуальному підходу до визначення цього ключового поняття);

– інтеракцію – їх взаємодія, що передбачає певну форму організації спільної діяльності;

– міжособистісну перцепцію – процес взаємопізнання комунікантів як основа для взаєморозуміння [156, с. 8–9].

Однак спілкування, в якому передбачений звичайний обмін інформацією, хоч і може бути властиве цілому ряду галузевих комунікацій (зв'язок, транспорт, побут і т. д.), проте цілком інших характеристик набуває воно у юридичній галузі, зокрема, у судовій. Не відкидаючи загальних ознак процесу комунікації, на нашу думку, варто вести мову про визначальну роль урегулювання стосунків між організацією і громадськістю, населенням і державними інституціями. А це змінює підходи до інтеракції та оцінки міжособистісної перцепції.

Визначаючи місце правового діалогу у системі засобів взаємодії правоохоронних органів, зауважено на його ролі як складовій комунікації. Остання у рамках нової парадигми «буття-як-комунікація» акцентує на взаємодії – практичній дії, щодо якої діалог є похідним. Якщо комунікація виступає умовою і своєрідним «фундаментом предметної діяльності» (М. Каган, В. Даренський), то практика (через право як комунікацію) набуває діалогічної структури, зумовленої взаємноінтерпретативними відносинами [157, с. 18–25].

Прагматизм комунікативної взаємодії, який становить основу правового діалогу, полягає у створенні такого рівня реалізації ідей, знань та дій, завдяки якому забезпечуються: результативне досягнення мети правової професійної діяльності, практичні наслідки дії права. Особливістю комунікативного акту з іншими суб'єктами є, по-перше, рівність суб'єктів; по-друге, непідпорядкованість один одному (у межах структури правоохоронних органів); по-третє, формами взаємодії можуть виступати координація або співробітництво (правова допомога); по-четверте, діалог як форма комунікативної взаємодії має різні рівні поширення: а) місцевий; б) регіональний; в) загальнодержавний; г) міжнародний [188].

Надважливою узагальнювальною рисою зазначених констант у комунікативній взаємодії є її практична спрямованість, яку трактуємо як здатність суб'єктів на високопрофесійній основі забезпечувати в окреслених рамках обов'язків дієвість взаємодії засобами комунікації, не порушуючи рівності, відповідальності, справедливості, інтелектуально-комунікативного взаємовпливу на результат; на подолання взаємної комунікативної непрозорості; на забезпечення якісних трансформацій замість розширення простору комунікації.

На основі форм регулювання комунікативних взаємовідносин потрібні якісні підходи щодо їхнього вдосконалення. Поки що відсутня єдина модель ефективного механізму кваліфікації конфліктної комунікативної діяльності. Хоча окремі загальновизнані стандарти взаємодії вироблені, однак без підгалузевих її спрямувань і професійної уніфікації.

1.2 Методологія дослідження філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі

Методологічний аналіз способів філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі виправдано розпочати із проблем комплексних підходів до вивчення людини, її конфліктної природи, дії чи бездіяльності, залучивши здобутки сучасної методології таких дослідників, як І. Антонович, Б. Григор'янц, Ж. Дерріда, О. Дробницький, А. Зикова, А. Ільїн, М. Кельман, Ю. Кісельов, Г. Кузьміна, Г. Нодія, Л. Чухіна, І. Фролова, А. Фурман, Е. Юдін та ін.

Процеси пізнання в методологічній оцінці на філософському рівні розвивали такі мислителі, як Дж. Агассі, Г. Башляр, Т. Кун, І. Лакатос, Л. Лаудан, Х. Патнем, М. Полані, К. Поппер, Б. Рассел, С. Тулмін, А. Уайтхед, П. Фейєрабенд.

Увесь культурологічний вимір окресленої парадигми (це не лише технології), а й те, що в методологічній самосвідомості дослідника виформовує основу основ: культуру мислення, культуру судового вчинку, суспільної практики організації результативного процесу діяльності людини в соціумі. Серед таких ключових засадничих спрямувань є одна, яка об'єднує зміст усіх названих елементів. Це гуманістична складова, яка традиційно довершує (як аксіологічна та антропологічна) модель руху пізнання названої проблематики.

В. Ярошевець акцентує увагу на видозмінах в теорії методології. Він зауважує, що із 60-х років ХХ ст. розпочалося трансформування теорії методологізму у чистому вигляді на гуманістичний «ключ» до пізнавальної діяльності. Таким уявлялося бачення «цілісного світорозуміння людини». І що цікаво – гуманістична складова у взаємодії із гносеологічною автором потрактована як засаднича для «становлення і розвитку методологічної свідомості, зокрема методології як певної форми організації діяльності людини» [269, с. 13].

В. Ярошевець на прикладі розкриття «гуманістичного змісту методології пізнання» утверджує різні нові світоглядно-гуманістичні орієнтири пізнання, через які доводить наявність плюралізму «світоглядних систем» і методологічних підходів та їхню еволюцію. Така гуманістична обґрунтованість має свій вияв через дихотомії «суб'єкт – об'єкт», «буття – свідомість», «почуття – розум» та ін. [Там само, с. 13]. У цьому автор бачить «гуманістичний потенціал особистості», «своєрідну форму організації найефективнішої діяльності людини», яку не можливо, на наш погляд, уявити поза тим, як особистості взаємодіють через комунікацію.

Заради об'єктивності зауважимо певну невідповідність у сучасних підходах до вибору стратегії пізнання. Йдеться про сучасну точку зору польського дослідника (Р. Токарчик) і вітчизняного (В. Ярошевець). Першому вченому (R. Tokarchuk) належить ідея «методологічної самосвідомості», другому – належить визначальна ідея «гуманістичного змісту методології пізнання» [269, с. 36].

У методології існують неоднозначні підходи до вибору способів дослідження. В сучасному правознавстві, як зауважено, відбулися переміщення акцентів із «догматичності права на його встановлення у зв'язку із вольовою і свідомісною діяльністю суб'єкта [61, с. 5].

Назагал же, якими б не були авторські концепції, їх можна через призму узагальнення звести до спільного знаменника у пізнавальному процесі. Це «сукупність принципів, методів, форм, засобів та інструментів рефлексивної мислєдїяльності і прикладного методологування, що дає змогу відкривати, аргументувати, публічно обстоювати та передавати» набір стандартних розв'язків проблем людського буття [246, с. 23].

Природа тлумачення не може бути розглянута без опертя на класичні й інтегративні типи праворозуміння. Такий підхід накреслює шляхи для встановлення ідей і цінностей як системного утворення, що спрямовує на шлях розуміння способів інтерпретаційної діяльності суб'єктів права. Таке осягнення корисне ще й тим, що в судовому процесі воно набуває особливої ваги на етапі встановлення істини, по-перше, мета тлумачення подій, фактів, явищ правової дійсності; по-друге, «обмеження суб'єктивної характеристики інтерпретатора», який може свідомо чи несвідомо віддаляти суд від встановлення істини.

Оскільки праворозуміння задає вектор дослідження, то зауважимо, що комунікативна теорія права (М. ван Хук, А. Поляков, І. Честнов, О. Балинська, А. Токарська та ін.) у сучасній теорії права віднесена до некласичної філософії праворозуміння. Тобто право постулюється як взаємозв'язки комунікативного порядку, а комунікатори в ньому взаємодіють, реалізуючи свої права і обов'язки. Отже, якщо цю модель взаємозв'язків правового суб'єкта як «правового діяча» неможливо уявити поза правом», то у судовому процесі суб'єкт права є «і суб'єктом правових відносин, і суб'єктом правової поведінки». Тобто, за Т. Долголенко, «право передбачає таку правову комунікацію, яка наділена специфічними особливостями, властивими для форми і змісту правових текстів» [61, с. 16].

Близькою за суттю є діалогічна концепція права професора І. Честнова [255]. Він трактує її у двох вимірах – екзистенційному і семіотичному. У першому вимірі акцентовано на суб'єкт + суб'єкт, а «в другому (семіотичному – на нормі права, інституті, галузі».

Відтак право потрактоване як «структура людського буття (правило поведінки), і як «відтворення правил, структури» як у дії, так і ментально [Там само, с. 16].

Протилежним є підхід З. Фрейда: одну особистісну свідомість замінив відомою схемою «Я» – «Воно» – «Над-Я», яку розвивають і на основі якої вибудовують теорії взаємодії і комунікативної дії.

Функція методології, або методологічна, яку ми сформуємо для пізнавальної парадигми як «систему наукових уявлень, концептів, гносеологічних конструктів, понять та епістем, що забезпечує ґрунтовне розуміння й адекватне пояснення ... фрагменту досліджуваної дійсності», пояснюється тим, що методологічна роль постає в пізнанні як «взаємоузгоджена сукупність принципів, методів, форм, засобів та інструментів рефлексивної мислєдіяльності і прикладного методологування, що дає змогу відкривати, аргументувати, публічно обстоювати та передавати» набір стандартних розв'язків проблем людського буття [246, с. 23].

У методології існують неоднозначні підходи до вибору способів дослідження. В сучасному правознавстві, як зауважено, відбулися переміщення акцентів із «догматичності права на його встановлення у зв'язку із вольовою і свідомічною діяльністю суб'єкта [61, с. 5].

Природа тлумачення не може бути розглянута без опертя на класичні й некласичні типи праворозуміння. Такий підхід накреслює шляхи для встановлення ідей і цінностей як системного утворення, що спрямовує на шлях розуміння способів інтерпретаційної діяльності суб'єктів права. Подібне осягнення корисне ще й тим, що в судовому процесі набуває особливої ваги на етапі встановлення істини, по-перше, мета тлумачення подій, фактів, явищ правової дійсності; по-друге, «обмеження суб'єктивної характеристики

інтерпретатора», який може свідомо чи несвідомо віддаляти суд від встановлення істини.

Оскільки праворозуміння задає вектор дослідження, то зауважимо, що комунікативна теорія права (М. ван Хук, А. Поляков, І. Честнов, О. Балинська, А. Токарська, Л. Удовика та ін.) у сучасній теорії права віднесена до інтегрального типу праворозуміння. Тобто право постулюється як взаємозв'язки комунікативного порядку, а комунікатори в ньому взаємодіють, реалізуючи свої права і обов'язки. Отже, якщо цю модель взаємозв'язків правового суб'єкта як права, інституті, галузі». Відтак право потрактоване як «структура людського буття (правило поведінки), і як «відтворення правил, структури» як у дії, так і ментально.

Отже, така концептуальна схема наближає нас до істини судового процесу, оскільки «Діалог, за ідеєю І. Честнова і Т. Долголенко, означає суперечливість буття і водночас вибудовує механізм розв'язання суперечностей» [61, с. 16].

Такий підхід у трактуванні праворозуміння позначає його методологічні основи, які носять «метаюрідичний характер і виходять за рамки правового знання». У цьому випадку, якщо ми підтримуємо таку концепцію праворозуміння (а вона вже прийнята як новаційна від 2008 року завдяки М. ван Хуку, А. Полякову, І. Честнову, Т. Долголенко), то значить ми сповідуємо ідею про зміщення акцентів «з об'єктивних, абстрактних» «на дослідження проявів людської активності у формі реальних відносин, комунікації, діалогу, способів сприйняття й інтерпретації правового порядку» [Там само, с. 16].

Якщо повернутися до основ, які впливають на вибір методів, то не можемо обійтися без засад розрізнення типів праворозуміння. Ця проблема змістової аргументованості методу натикається на протиставлення класичних типів праворозуміння – позитивізму, природно-правових і соціологічного типу. Часто в такому протистоянні виникають гострі суперечності щодо виправданості трактувань у судовому процесі. Прихильники одного або іншого методу не шукають спільної засади, на якій можна встановити консенсусні основи у праворозумінні. Здатністю віднайти шляхи до розширення

традиційного праворозуміння позначена праця Г. Удовики [231], яка вказала на інтегративний спосіб праворозуміння і пошук та встановлення «метаюрідичних основ права».

Щоб зрозуміти, чи впливає суб'єкт тлумачення в судовому процесі на увесь «інтерпретаційний процес» та його наслідки, звернемося до праць вже згаданої дослідниці Т. Долголенко, яка запропонувала конструктивну ідею щодо «визначення об'єктивно наявної основи права» в якості спільного критерію, який привносить єдність у розуміння класичних типів праворозуміння. Йдеться про незаперечну підставу для існування такого підходу, а саме основи права – людини – суспільства – держави [61, с. 7].

Якщо теорія взаємодії чи теорія комунікативної дії суб'єкта сформована відносно не так давно (XX ст.), то гуманістичний вимір пізнання має в методології ґрунтовно осмислену основу. Напрацювання, корисні для сучасного теоретизування у галузі теорії права, створені такими вченими, як В. Андрущенко, А. Арнольдова, Г. Батищев, І. Бестужев-Лада, А. Бичко, Л. Буєва, Г. Горак, Б. Головка, Л. Губерський, О. Князева, А. Каримський, М. Михальченко, М. Мокляк, Б. Новіков, І. Надольний, Т. Ящук та ін.

Схематизація пізнавального процесу в теорії виправдана насамперед тому, що ми не переслідуюємо мету суто інформативного нагромадження знань. Вагомою підставою в пізнанні є людиносутнісна модель творення світобудови, організації життєбуття людини у її просторі, її свободі і відповідальності. Методологія пізнання в означених вимірах стає тим проектантом ефективного співбуття та результативної практики людини-громадянина, який унааявнює його здатність перебувати у полі верховенства права і відповідально співтворити його.

Теоретико-правовою основою методології пізнання доктрини конфліктної комунікації вважаємо фундаментальні ідеї комунікативної раціональності, напрацювання теорії загального права, здобутки сучасної вітчизняної та світової філософії, теорії пізнання (суспільного

і гуманітарного), адміністративного, конституційного, кримінального права та міжнародного права. Гуманістична складова, як і інші ідеї Сократа й Платона, своїм інтуїтивним прямуванням до досягнення істини, прямує лише до вершин «чистого» знання, суб'єктивно обмеженого, зосередженого на сутності об'єкта. А з часом на етапі розвитку еллінізму і в середньовіччі з'являється і шириться в пізнанні суб'єкт як центральна постать буття.

У проекції наступного темпорального етапу – Нового часу – після епохи Відродження (з її «символічною свідомістю» людини щодо її образно-символічного світобачення) формується практичне пізнання і «метод критичного сумніву», декартівський принцип методології «механістичного матеріалізму». Їх здолає лише раціональне пізнання і дедуктивна методологія Б. Спінози з опертям на Р. Декарта.

Шляхи методології пізнання у Б. Спінози скеровуються на «розумне пізнання», на гармонію свободи і щастя у власному бутті. Від такої раціоналістичної методології запропонував відійти Дж. Локк. Із поняттям «рефлексія» саме він спрямовує процеси пізнання в методологію окресленого гуманістичного світогляду. Так з'являються ідеї рівності людей за їхньою природною сутністю. Цьому сприяє окреслений автором принцип індивідуалізації. Такі підходи до пізнання людської істоти були розвинені вже в ХХ ст. західноєвропейськими та американськими вченими. Вони набули діяльно-практичного змісту, що підтверджує особливу цінність методології, її гуманістичне наповнення. У вітчизняній науці ще з часів утвердження поглядів киево-могилянців у сфері свободи, через застосування діяльнісного підходу, конотація «чуттєвого суб'єкта» вивела дослідників на таке методологіювання, яке має назву «логіка». Вона констатувала поєднання сенсуалістичних ідей пізнання із раціоналістичними принципами. І цей методологічний конструкт якнайкраще втілений Г. Сковородою на рівні диференціювання у бутті протилежних його складових, а також божественної суті світу, пізнання самого себе.

В ідеях Просвітництва поставали наміри методологіювання «узагальненого соціуму», «універсального людського буття». З'явився методологічний напрям Ш. Монтеск'є, в якому виникає ідея «географічного детермінізму». Для М. Вольтера увага зміщується у площину методів пізнання сутності людини із її свободою, нерівністю. У Жан-Жака Руссо культивуються цивілізаційні опори на свободу і рівність, однак, із перспективним «технократичним песимізмом».

У розвитку німецького класичного філософування спостерігається тенденція до екзистенційного підходу суб'єктивістської методології. Погляди на свободу Г. Гегеля утверджували «еталон монологізму», пізніше покритикований Л. Фейєрбахом і К. Марксом. І вже на сучасному етапі в правовій комунікації він виявляє свою непридатність.

Пізнавальна проблематика сучасності виправдано сягає своїм конотативним зв'язком у філософію життя, яка потребує розкриття змісту суті предмета, усіх його взаємодій, взаємозв'язків. Основоположною тезою кожного дослідницького процесу є наслідок розвитку сучасного гуманітаристського пізнання. Йдеться про герменевтичний підхід, яким не можна не означити вимогу щодо методології, яка не може бути зневажена жодною наукою як така, що уможливорює «метод реконструювання особистісного змісту людського буття минулих епох» [269, с. 18].

«Герменевтичне коло» підказує нам, як у процесі пізнання ми маємо схематизувати його. Він застерігає від того, щоб не придумувати передумов «пізнання і не запозичувати їх із концепцій», вже наявних, а розробляти та освоювати їх «у термінах самих речей» [Там само]. Таке завдання є бездоганно сформованим дослідниками, однак і складно досяжним.

У Локка теорія пізнання визріла на ґрунті гуманістичної орієнтації у баченні держави і права. Такий підхід сягає постнекласичного уявлення про право «як складний людиновимірний об'єкт». Психологізм гносеології, визнаний Локком, полягає у самоспогляданні індивідом власних психічних процесів. А «правосвідомість містить у собі не лише раціональне знання

про правову дійсність, але й ірраціональне, емоційне, ціннісне відношення до права, що складається в тому або іншому суспільстві, але лише частково раціоналізованого свідомістю індивіда. Таке інтелектуально-емоційне сприйняття права і складає зміст правової аксіології» [205, с. 198–205].

За С. Максимовим, в методології є три рівні: філософський (система світоглядно-методологічних ідей і принципів); загальнонауковий (система принципів і методів пізнання) і конкретно-наукові (психологічний, соціологічний); спеціально-юридичний (методи пізнання права) [132].

Тема дослідження може бути розглянута у двох аспектах: а) соціокультурному; б) філософсько-методологічному.

У соціокультурному аспекті – виправданість аналізу підтверджена взаємодією раціонального і ірраціонального у пізнанні, що продиктовано умовами й обставинами існування сучасного суспільства.

У суспільстві спостерігається:

- кризовий період буття соціуму;
- ріст соціальної напруги;
- підвищення ролі суб'єктивних факторів;
- посилення впливу девіантних форм поведінки.

На зміну старим формам суспільного буття приходять нові форми соціальної взаємодії, які часто є швидкоплинними, суперечливими й динамічними.

Суб'єкт права в таких умовах виступає як такий, що підпорядковується чужим стереотипам. У цьому зв'язку виникає необхідність всебічного аналізу конфліктної сутності, особливостей й форм впливів різних способів ірраціональної активності особи. Як це вписується у феномени буття людини, а з іншого боку – чи однаково на логіко-структурному рівнях цей процес ірраціонального у взаємодії відбувався.

Як зауважено, у сучасному суспільстві активізувалися деструктивні сили, які використовують різні засоби і механізми впливу один на одного у своєму протистоянні. Крайні форми антисоціальної активності проявляються як

соціальний конфлікт. Фактично це якнайяскравіше відбувається як експлуатація позараціонального в людській сутності.

У філософсько-методологічному плані філософське знання ще не склалося: немає єдиної думки про найбільш фундаментальні питання людського буття, пізнання і дії. Погляди методологів звернуті на пізнавальні традиції ірраціонального пізнання світу.

У методологуванні як способі реалізації «рефлексивної мислєдїяльності в об'єкт-упредметненому світі» і типі духовно-практичного освоєння людиною дійсності, самопізнання і самостворення нею самої себе у поведінці, діяльності, спілкуванні, вчинках» [246, с. 5] виявляється практика форм і засобів, дескрипції явищ і предметів дійсності. Як зазначає автор, професійне методологування у сфері мислєдїяння доповнюється метафетизуванням у «сучасному поліпроблемному» дискурсі соціогуманітарного взірця. Уся ця дослідницька діяльність завжди у мисленні скерована на найбільш реалістичне відтворення характеру чи стану громадянина в суспільстві, його ставленні і взаємозв'язках з іншими членами соціуму. Кожна наукова рефлексія спирається на знання того, як постала теорія і як вона функціонує як фрагмент світу. Однак цей фрагмент схематично екстраполюється у пізнавальній свідомості як дуальний вимір: з одного боку, це історико-науковий зріз, що відтворює особливості предмета пізнання в темпорально-вивіреному відрізку еволюції, із другого боку – це «дисциплінарна матриця» (за Т. Куном), яка зосереджується на логіко-змістовому контексті досліджуваного предмета чи явища. Складність цього етапу полягає в тому, що суспільна дійсність і правова реальність зазнають творення у конотаційному мислєдїянні громадянина герменевтичного варіанту рефлексування, а відтак ніхто не застрахований від двозначності тлумачення, що задає множину інтерпретацій. Дослідник як реципієнт того чи іншого правового явища у своїх пізнавальних процесах, остерігаючись зайняття «схематичних» помилкових позицій, повинен додержуватися відносно безсторонніх інтерпретацій [Там само]. При цьому не можна обійти методи: діалектики – з метою виявлених взаємозумовлених

динаміки еволюції протилежностей; дедукції – через членування об'єкта пізнання на елементи суто теоретичної свідомості; каузальний метод – на основі якого встановлюються причиново-наслідкові закономірні зв'язки конфліктної судової комунікації.

Отже, для оцінки конфліктної комунікації методологічно виправданим буде онтологічний зріз буття, в якому «досліджується природа ковітального буття, у т.ч. й суспільства». Так, за словами методолога А. Фурмана, вибудовується «своєрідна картина, що визначає позицію людини у світі, а відтак пізнаються ті феномени, котрі пояснюють природу людського існування шляхом вивчення всієї палітри взаємостосунків особи з навколишніми групами, організаціями, культурами» [246, с. 21].

Методологічний плюралізм нашого дослідження заснований на аналізі права як комунікації на комунікативній теорії Ю. Габермаса. У ній вчений відкидає класичний монологізм, обґрунтовуючи необхідність комунікативного, діалогічного процесу правового пізнання, який відповідає принципам соціального і світоглядного плюралізму. Філософ тлумачить праворозуміння як соціальну комунікацію, в процесі якої формується не лише поняття права, але й саме право як факт соціального життя. За Габермасом пізнання права поєднується з процесом правоутворення: ідея права не впроваджується в соціальну практику ззовні, а формується та постійно оновлюється у процесі соціального дискурсу.

Отже, політичній системі в теорії Габермаса відводиться роль гаранта тих начал соціального дискурсу, які вчений пов'язує з поняттям комунікативної раціональності та основаної на ній процедурної справедливості. Прийmemo цю вагому тезу дослідника як методологічно засадничу [249, с. 40–42].

Методологічно виправданим буде комплекс завдань і способів охоплення в рамках цієї праці проблем конституційного законодавства та їхнього вирішення в конфліктній комунікації сторін судового процесу; у цивільному законодавстві, сімейному трудовому законодавстві, адміністративному, кримінальному, законодавстві про судочинство, міжнародному праві. Всі

галузеві юридичні конфлікти хоча й мають свою специфіку, яка виявляється чи то у характері і правовій природі Основного Закону, чи у трудових спорах, наявних колізійних нормах та ін. – вони об'єднані загальними особливостями суспільної та правової комунікації, яка має усталений характер визнання права як регламентатора суспільних відносин, із формально визнаними та утвердженими в суспільстві правилами взаємодії, правами. Свободами та відповідальністю комунікантів. У зв'язку з цим в аналізі конфліктної протиправної, як і правової комунікації хоча й апелюватимемо до аналогів галузевого законодавства, концепція вибудовуватиметься на окремих конкретних прикладах, а висновковуваність стосуватиметься інтерації суб'єктів права, які є рівноправними і взаємовідповідальними.

Вважаємо за слушну позицію в методології дослідження правового спілкування дослідниці І. Гетьман. Її теорія добре обґрунтована через методологічні підходи до праворозуміння, їхні передумови появи, як засобу соціального спілкування, а також вказані поняття, структуру і відображення в законодавстві. До «специфічних ознак» правового спілкування належать: 1) рівноправність суб'єктів та мікрорівні і макрорівні; 2) створення типових варіантів поведінки (правових інститутів); 3) творення образів і ролей: суб'єкт мови – суб'єкт дії – суб'єкт відповідальності; 4) висока роль рівня правової культури; 5) наявність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 6) єдність мови, об'єктивованої у тексті норми права; 7) основне призначення правового спілкування полягає у встановленні консенсусу і порозуміння» [41, с. 11].

О. Самойлов у дослідженні «Зміст і форма постановки теоретичної проблеми» зафіксував важливу методу на основі власних спостережень: формулювання наукових законів він здійснює «відповідно до традиційного для соціуму... і такого, що став для нього звичним, засобу осмислення...». Сформульовані соціумом «закони відображають лише ті особливості функціонування об'єкта осмислення, які відповідають існуючим на даний момент принципам їх розуміння, зафіксованим у свідомості

як стандарт універсальності, загальності і значущості». Це, за словами дослідника, «лише фрагмент дійсності». Це розплата за недосконалість використовуваного дослідником власного «розумового інструментарію» [212, т. 2, с. 67–72].

Використовуються методи Л. Аскерової [6] комплексного філософсько-правового аналізу явищ і процесів у їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. На основі авторської методологічної самосвідомості потрібним є дискурс – цільовий підхід, який здійснюється при використанні загальнонаукових і спеціальнонаукових методів: аксіологічного, конфліктологічного, соціокультурного, логіко-юридичного, соціологічного, а також аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, аналогія, абстракція і т. д.

Звісно, варто зауважити наперед, герменевтичний метод аж ніяк не можна розглядати у відриві від інших – аксіологічного, формально-юридичного, антропологічного, логічного, методів аналізу і синтезу, системного та інших методів пізнання.

Саме така поліспрямованість щодо вибору методології пізнання не є даниною моди, а швидше викликана тим, що було раніше названо «моністичною» свідомістю дослідника, надання переваги одній методології, викликаній у тоталітарному суспільстві.

На підставі утвердження інтегративного типу праворозуміння – «реалістичного позитивізму; герменевтики; комунікативної теорії права, діалогічної концепції – акценти в юриспруденції закономірно зміщуються «із явищ об'єктивної реальності... на суб'єкта правової дійсності» [61, с. 8], яким є комунікатор-відповідач у справі.

У згаданого автора є бінарна засаднича методологія, до якої варто вдатися під час оцінки судового дискурсу: «Судове тлумачення ... не може і не повинно визнаватися формою прецедентної правотворчості», як і «не може бути воно розширене до процесу створення нормативно-правового акту або надання йому нового змісту» [Там само].

Методологічна частина дослідження фактично є авторською самосвідомістю. Проте авторство неодмінно спирається на певні визнані і невизнані в науці постулати: традиційні способи пізнання, а також такі, які зумовлені «підходом до філософії як до аналізу мови, чи навіть правознавчим «еклектизмом».

Польські дослідники А. Дирда, Н. Казаль, Р. Новак, О. Погорзельські, А. Самонек (2011), розглядаючи «нову концепцію філософії (за винятком окремих напрямків, як, наприклад, скандинавський реалізм), стверджують, що вона (нова концепція) «не включає традиційної концепції, а лише знаходить своє застосування в окремих ділянках правознавства, таких, як дослідження мовно-логічної проблематики та дослідження правознавства як науки» [1, с. 13].

За твердженням дослідників, «наука про рівні права передбачає наявність окремих онтологічних та методологічних рівнів». Такими рівнями в їхній теорії є:

- а) логіко-лінгвістичний рівень, який сприймає і вивчає норму як твердження;
- б) психологічний рівень, який розглядає право як психічне буття та вивчає правовий досвід;
- в) соціологічний рівень, який розглядає норми як соціальні факти та займається поведінкою суб'єктів права;
- г) аксіологічний рівень, який займається цінностями у праві.

К. Опалек і Й Врублевські схиляються до підходу, що до проблем філософії віднесений аналіз мови (а, отже, і комунікації. – *I. К.*). Однак вони ж висловлюють думку, що «філософія не обмежується тільки аналізом мови», хоча останній «є засобом для вирішення проблем, якими займаються традиційні напрямки філософії». Це погляди представників Львівсько-Варшавської школи, які розрізняють: «Логіко-лінгвістичний рівень вивчення права, що зводиться до логіко-лінгвістичних методів дослідження; «психологічний рівень» – за допомогою психології; «соціологічний рівень» – дослідження

права за допомогою соціології; «аксіологічний» – дослідження цінностей у праві з використанням різних дослідницьких методів, оскільки право складається з конкретних цінностей» [1, с. 7].

Дослідниця Н. Гураленко комплексно аналізує соціальні основи суддівського пізнання, інформаційної комунікації у суддівському пізнанні, які, з одного боку, охоплюють знання, уміння, навички кожного судді, а з іншого боку, є спрямованими на формування моделей вербальної взаємодії між учасниками судового засідання». За визначенням предмета дослідження автор зводить дефініцію до наступного тлумачення:

«Право, на думку Н. Гураленко, це «розповідний структурований соціальний процес, у якому учасники юридичної практики висловлюють свої інтерпретації окремих аспектів правової реальності» [49, с. 1]. Отже, це визначення апелює до герменевтики права, що цілковито виправдовує увесь процес складної конфліктної комунікації.

Для сучасної методології праворозуміння важливий феноменологічний підхід, який репрезентує Ю. Хабермас із започаткованою ним «теорією комунікативної дії». Ю. Хабермас вводить поняття «інтерсуб'єктивності», яке І. Гетьман вважає синонімічним до терміна «комунікація» [41, с. 7].

Герменевтичний підхід викликає різні трактування, однак переслідує єдину мету – порозуміння. Проблему діалогу на основі праці М. Хайдегера розвинув І. Честнов, вибудовану на підставі неможливості уникнути в суспільних відносинах конфлікту [255]. Ці особливості викликали у вітчизняних вчених потребу продовжити вивчення права як засобу врегулювання конфлікту (С. Бобровник [21; 22], Л. Орбан-Лембрик [160]). Їхні підходи заслуговують на дослідницьку увагу, про що свідчить наша методологічна база.

Герменевтика як наука філософська в своїй основі є Г. Г. Гадамерівською моделлю «герменевтичного кола», постулатів Е. Бетті, що містять фактори об'єктивної оцінки трактування комунікації. На питання, як стримати агресивні інстинкти чи подолати їх, увійти комунікантом в «кооперацію»,

вчені Г. Перепелиця [165], С. Максимов [29], А. Токарська [223; 227] та ін., спираючись на право, розвиваючи антропологічний підхід, розробили авторські теорії, які значною мірою увиразнюють шляхи трактування конфліктної комунікації. До методів, які філософи права цілковито оминають у дослідженнях, віднесемо формально-догматичний, контекстуальний і функціональний методи. Перший із згаданих стосується методу текстового і спирається на мовно-логічний аналіз текстів права. Пізнання права впливає із самого права (*ipso iure*). Цей метод має тривалі традиції, що розвивалися у правничих доктринах і на практиці.

Щодо контекстуального методу, то він наближений за своїм змістом до діалектичного як багатостороннього аналізу явищ з одночасно меншою здатністю до діалектичних інтерпретацій. Контекстуальний метод відрізняється від формально-догматичного вже тим, що він (метод) прямує до окреслення всіх істотних контекстів, що належать до філософії права: генетичних, функціональних, логічних, аксіологічних та інших.

Контекстуалізм має у своїй основі набагато більші аналітичні можливості, ніж текстуалізм. Контекстуальний метод змушує до окреслення проблем і їх зв'язку з іншими проблемами в різних їхніх аспектах, оскільки одне із значень терміна «контекст» є «те, що розглядається як ціле, яке зв'язує і пояснює які-небудь явища, факти і т. ін. [30, с. 450].

Цей постулат знаходить своє підтвердження й аналогію в комунікації під час конфлікту. Назагал ця лексема має пряме значення, яке покладене в основу дефініції «контекстуальний»: 1) це «Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу» [Там само].

Такий підхід не оминаємо під час аналізу почутого від комунікаторів. Згідно з функціональним методом слід керуватися прагматичною точкою зору, брати до уваги зв'язок змісту філософії права з потребами окресленого місця і часу. Належить намагатися дійти до обґрунтувань правових рішень (*ratio decidendi*). Цікаві результати загалом приносить поєднання

функціональних підходів з порівняльними інституційними інтерпретаціями, які стосуються історичного розвитку/історичної долі окреслених ідей, ідеологій, доктрин і правничих програм [139, с. 6–7].

Функціональний метод належить до прагматичного бачення зв'язку філософії права із проблемами, що визрівають із місцем і часом. Цей метод прямує до генетично-описово-історичної інтерпретації.

Обґрунтовану дослідницьку модель напрацювала Г. Мартинишин. Вона вибудовує авторську методологію оцінки правового дискурсу на основі сучасних зарубіжних моделей, які досі в судовому дискурсі не були актуалізовані.

Так, на її думку, «Аналітична методологія» передбачає метод трансгресії (полягає у перенесенні методів з однієї галузі знань в іншу); що важливо – у судовому процесі – це те, що метод контекстуального перекладу (означає своєрідну заборону на «висмикування» фраз із контексту); метод концептуального аналізу (спосіб виокремлення смислового ядра терміна через аналіз різних контекстів його вживання); метод екстраполяції (з його допомогою забезпечується перенесення, наприклад, класичної логіки в інші сфери, зокрема у сферу права); метод семантичного абстрагування (аналіз автономного вживання слів, коли вирази постають як особисті власні імена, що дає змогу зрозуміти значення слів, котрі не мають емпіричного відповідника); метод мовних ігор (дозволяє продемонструвати, як саме у ситуаціях спілкування вживаються слова); аналіз деонтичної спрямованості юридичних норм і приписів права (за його посередництва вдається встановити ілокутивну та перлокутивну силу висловлювань у джерелах права)» [139, с. 10].

Отже, аналіз конфліктної комунікації в суді з огляду на її багатосемантичний вимір в методології становить одну зі складних тем, яку кожний дослідник розв'язує по-своєму, однак, не оминаючи класичних напрацювань. Нам таке моделювання в авторському напрацюванні видається найбільш конструктивним.

1.3 Терміносфера конфліктної комунікації сторін у судовому процесі

Розкриття теоретичного і праксеологічного змісту досліджуваної теми не можливе без сенсуалізації всіх міжпредметних складових, які вкладаються у понятійний апарат філософії права. Конфліктна комунікація у судовому процесі спирається на ґрунт юридичної конфліктології і правової комунікації. Відтак ці міждисциплінарні зв'язки знаходять свою реалізацію через ряд термінів: філософія правосуддя і філософія судочинства; юридичний і правовий конфлікт; комунікація; правова комунікація і правове спілкування; консенсусна, компромісна комунікація; правовий статус судді; судова влада, принцип законності та ін.

Правовідносинам властива «конфліктна форма вияву суперечностей», яка інтегрує різні методи пізнання. Тому конфліктна комунікація первісно сягає поняття «конфлікт», яке походить від лат. *conflictus* (зіткнення), що означає «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби» [221, с. 342].

Синонімічний ряд поняття «конфлікт» налічує такі категорії, як: суперечки, суперництво, протиборство, боротьба. Незмінним компонентом значення поняття «конфлікт» є зіткнення протилежних (опозиційних) сторін, позицій, поглядів, найчастіше – двох [125, с. 36].

У науковому дискурсі спостерігається паралельне вживання терміна «конфлікт» і «спір». Саме це ілюструє нам дослідник М. Ясинок [188], ще, до речі, розрізняючи «чотири види правових спорів (конфліктів):

а) реальний правовий спір (конфлікт) – це спір, який об'єктивно виник і існує та став предметом судового розгляду;

б) прихований правовий спір (конфлікт) – це реально – існуючий конфлікт, яким приховується іншим конфліктом, але саме перший об'єктивно став предметом розгляду;

в) латентний спір (конфлікт) – конфлікт, який об’єктивно існує, але про який одна із сторін не підозрює. Такий спір потенційно може стати предметом судового розгляду;

г) помилковий спір (конфлікт) – при якому відсутні реальні підстави для спору (конфлікту), але він виник у свідомості конфлікуючих сторін через помилкове сприйняття та розуміння ситуації, і з цих підстав став предметом судового розгляду» [188, с. 120].

Отже, спір – це: 1. Словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна зі сторін обстоює свою думку, свою правоту. 2. Взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані переважно судом [30, с. 1368].

Юридичний конфлікт, що його аналізує відносно «нова наукова дисципліна «юридична конфліктологія», означає «генетично-конфліктну природу більшості юридичних фактів, до аналізу яких здебільшого залучаються юристи, психологи, економісти, політологи, соціологи та ін. Його – юридичного конфлікту – предмет полягає у «розкритті проблем сутності та специфіки конфліктної взаємодії між суб’єктами правовідносин» [29, с. 1091].

Ю. Тихомиров розглядає вузьке розуміння юридичного конфлікту як «об’єктивно наявні протиріччя між двома або кількома правовими нормами, що належать до єдиного предмета правового регулювання, внаслідок того можна розглядати юридичний конфлікт у вузькому розумінні як правову колізію. В широкому розумінні юридичні конфлікти – протиріччя між чинними правовими нормами, актами та існуючими інстанціями» [222, с. 230].

Психолог Л. Гуменюк вважає, що «Юридичний конфлікт – це різновид соціального конфлікту, під яким розуміють протиборство двох або декількох суб’єктів, зумовлене протилежністю їх інтересів, потреб, систем цінностей або знань» [18, с. 145].

Соціально-філософська концепція акумулює ідею оцінки конфлікту наступним чином: «конфлікт являє собою не відхилення від норми, а норму

співіснування людей у соціумі, форм встановлення (і зміни) пріоритетів у системі інтересів, потреб, суспільних відносин взагалі» [2, с. 405].

Така позиція ґрунтується на тому, що її сформував в академічній соціології А. Сміт, а також ті дослідники, які вперше «обстоювали доктрину соціальної рівноваги» (Р. Дарендорф, Л. Козер, Р. Коллінз і Л. Крайсберг).

Сучасна соціальна філософія умовно диференціює три концепції соціального конфлікту: «позитивно-конфліктну Л. Козера (США); конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа (Німеччина); загальну теорію конфлікту К. Боулдінга (США)» [Там само, с. 406].

Якщо Л. Козеру належить ідея конфлікту як боротьби за щось (цінності, статус, влада, ресурси), то Р. Дарендорф відстоював позиції про те, що соціальний конфлікт «всюдисущий», бо кожному суспільству притаманне насильство одних над іншими. К. Боулдінг репрезентував «дві моделі конфлікту: статичну і динамічну». Його позиції притаманні конкретні оцінки сутності соціального конфлікту. Вони – «у певних стереотипних реакціях людини» [Там само, с. 407].

Юридичний і правовий конфлікти – похідні від соціального, його складові.

Автор статті «Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи і суспільства» В. Криволапчук зазначив, що, розглядаючи різні конфлікти за своєю суттю, було виявлено, що вони обумовлені часом та обставинами як сталі на певний період парадигми у соціальних відносинах. Також автор визначає, що юридичний конфлікт є природним чинником функціонування правової системи та впливає на її зміни [105, с. 1–9].

Узагальнюючи, можна визначити такі особливості юридичного конфлікту, що виявляють його специфіку:

1) юридичний конфлікт є елементом правової реальності та способом уникнення правових протиріч, а також джерелом розвитку правової дійсності;

2) юридичний конфлікт виступає формою боротьби за правову справедливість;

3) юридичний конфлікт є індикатором невирішених проблем у правовій системі;

4) юридичний конфлікт повинен здійснюватись раціонально, на основі комунікативних правил, емоційність може лише спрямувати конфлікт у протиправову сферу;

5) зміст та роль юридичного конфлікту повинні визначатись способами боротьби його суб'єктів.

Специфіка правових конфліктів полягає у відсутності організаційного зв'язку між учасниками правових відносин, які є сторонами правового конфлікту. Серед основних причин виникнення правових конфліктів – відсутність чітких правових механізмів узгодження волі автономних учасників правових відносин, дублювання компетенції органів влади та ін. Ураховуючи здійснений аналіз, можна зробити такі висновки. Дефініції «правовий конфлікт» слід формувати на підставі сутнісних ознак базових категорій «конфлікт». Існує сукупність ознак, що відрізняють правовий конфлікт від сукупності конфліктів і компромісів у соціумі.

Основною ознакою поняття «правовий конфлікт», що диференціює його від інших конфліктів у соціумі, є специфічний правовий характер соціальних протиріч, які покладаються в основу виникнення правового конфлікту.

Правовий конфлікт – це стан двостороннього зв'язку суб'єктів, який заснований на правових протиріччях, що характеризуються порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку або кризи суспільних відносин [105, с. 5–8]. Дану дефініцію варто доповнити: не лише «двостороннього, але й кількостороннього» зв'язку.

Вирішення правових конфліктів – ключова проблема правового розвитку держави. Відтак, розглядаючи правовий конфлікт, можна підтвердити те, що він має зв'язок з правом, тому В. Кудрявцев ще у 90-х рр. ХХ ст. зазначив, що юридична конфліктологія вивчає ті особливості, що характеризують конфлікт

з позиції права, а також, що цей різновид конфлікту виявляє протиборство сторін за наявності у ньому юридичних елементів [111, с. 25–27].

Л. Герасіна підкреслює, що «правовим є будь-який конфлікт, в якому суперечка так чи інакше пов'язана з правовими відносинами сторін, і він завжди спричиняє юридичні наслідки» [88, с. 80].

Одним із провідних сучасних дослідників проблем юридичної конфліктології В. Кривцовою юридичний конфлікт трактується як «інституційно норматизоване протиборство» сторін на основі протилежної мети, цінностей і розуміння [110, с. 4–5].

Прогалини у законодавстві створюють на практиці юридичні колізії, які у своєму найгострішому вияві спричиняють юридичні конфлікти. Через те, що існує численна кількість норм, які є застарілими для даного етапу розвитку суспільства або не прийнятними поки що, тому необхідно при створенні законодавчих норм так само активно працювати на їхнім співвіднесенням із системою норм у різних галузях права та уніфікацією норм із метою запобігання колізій у праві, що найчастіше й призводять до конфліктів.

Можна погодитись із визначенням юридичної колізії С. Бобровник, в тому, що: «Юридична колізія – це зумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками різновид суперечностей у сфері права, сутність якого полягає у наявності розбіжностей між приписами нормативно-правових актів чи актів тлумачення, спрямованих на регулювання однотипних суспільних відносин» [21, с. 3].

Існує більше десяти тисяч законодавчих актів, які, крім того, що покликані регулювати суспільні відносини, окремі з них створюють непередбачувані суперечності. Дослідниця Н. Свиридюк так узагальнює сучасне ускладнення: «Традиційно колізію в праві ототожнюють з юридичним протиріччям (в широкому контексті), але не кожне протиріччя неминуче породжує конфлікт. Останній є найвищою фазою розвитку юридичної колізії, адже в процесі свого розвитку він проходить і латентні, «приховані» етапи (в яких ще не сформувалась конфліктна взаємодія) та більш очевидні,

гострі періодичні – «юридична колізія в цьому має тлумачитися не стільки як наявне протиріччя у праві, статично «зняте» для теоретико-правової оцінки, скільки з позиції діалектичної циклічності її розвитку та системних зв'язків колізії з «буттям норми», тобто з правозастосуванням» [210, с. 58–59].

Колізійні трактування виникають з приводу невмотивованого вживання здавалося б широко вживаного терміна. Так, основою будь-якого конфлікту є суб'єкти – учасники правового конфлікту. Автори підручника «Конфліктологія» вважають, що поняття «учасник» та «суб'єкт» є різними між собою, оскільки поняття «учасник» є ширшим за своєю суттю та змістом і застосовується не лише у правових, але й у інших видах конфліктів і учасниками будь-яких конфліктів, можуть бути різні люди, навіть сторонні особи, говорячи про «суб'єкта» конфлікту він (термін) застосовується лише у конфліктах у сфері права, та до них належать лише протидіючі сторони, вони є незмінними у конфлікті, та діють самостійно, або ж через представників [91, с. 83].

Безпосередні суб'єкти конфлікту – це особи, без яких конфлікт як явище не існував би, вони є головними учасниками протиріччя, саме їхні інтереси лежать в основі протиборства. Наступні учасники допомагають вирішити конфлікт і в кожного з них також на це є особливі мета та мотив. Інших учасників конфлікту називають ще другорядними, вони можуть сприяти вирішенню конфліктів і так само гальмувати процес вирішення.

Розглядаючи суб'єктивну сторону конфлікту, не можемо не згадати мотив який рухає конфлікт. Це стверджує Н. Свиридчук: «Динаміка юридичного конфлікту, коли у ньому беруть участь державні правозастосовні (правоохоронні) органи, завжди направлена на завершення конфлікту в межах і відповідно до закону. При цьому, не завжди такий розвиток юридичного конфлікту має на меті примирення сторін, пом'якшення їх протистояння. Така спрямованість дійсно може мати місце щодо сімейних, деяких трудових, цивільно-правових спорів, але, зазвичай, не щодо кримінальних справ, де

майже завжди йдеться про покарання винного і насильницьке втручання в конфлікт з метою його припинення» [210, с. 109].

В авторки згаданого дослідження є висловлена думка про особливості насилля, яке викликає в громадян неоднозначні реакції: «...для юридичного конфлікту застосування насилля взагалі не є чимось екстраординарним. Насилля, коли воно застосовується правоохоронними органами, в межах і відповідно до закону, є необхідним заходом щодо запобігання або припинення конфлікту, а також для покарання винних. Важливо лише, щоб воно було необхідним і достатнім заходом наведення порядку, а не перетворювалося на знаряддя свавілля і порушення прав громадян» [210, с. 109].

Об'єктивна і суб'єктивна сторони тісно взаємопов'язані і впливають одна на одну. Об'єктивну сторону юридичного конфлікту можна виділити як реалізацію поставленої мети, інакше її називають зовнішньою стороною конфлікту. Об'єктивна сторона юридичного конфлікту виражена в характері взаємодії його суб'єктів. Вона являє собою протилежно спрямовані, осмислені дії сторін конфлікту, виражені в активній боротьбі і які заподіюють певної шкоди.

Зауважимо, що засобом розгляду кожного конфлікту (спору) є комунікація. У багатьох наукових працях комунікацію розглянуто як технічне поняття, абстрактне, а що стосується проблематики правової комунікації, то вона залишається не достатньо вивченою. Можна дійти до висновку, що правова комунікація виникає і розвивається у процесі розвитку суспільства права як комунікації (за М. ван Хуком) [135, с. 281].

Наявні в сучасній науці визначення комунікації можна умовно поділити на дві групи: прихильники першої розглядають комунікацію як лінійний процес передачі повідомлень від одного або кількох відправників адресатам; інші розглядають її як процес формування поглядів й обміну ними. Особливу увагу в останньому випадку приділяють тому, як інформаційні повідомлення взаємодіють з людьми і впливають на формування їхніх переконань.

У гуманітаристиці нараховують понад сто визначень поняття «комунікація». У найширшому контексті комунікація визначається як будь-який контакт з іншою людиною чи будь-яка взаємодія. У вузькому значенні – як процес взаємообміну змістом, передача і прийняття повідомлень. Однак переважно найчастіше комунікація трактується як процес обміну інформацією та змістовим значенням між двома або більше людьми (тобто передача інформації). Зміст поняття «комунікація» є неуніфікованим і з розвитком суспільства та комунікаційних технологій швидко змінюється, як і сфери комунікації.

Термін «комунікація» походить від латинського *communicare* (у перекладі означає єдність, передачу, з'єднання, повідомлення), пов'язане з дієсловом *communico* (робити спільним, повідомляти, з'єднувати) і є похідним від *communis* (спільний). В українській мові цей термін засвоєно через англійську (*communication*). Його українськими відповідниками є *сполучатися, спілкуватися, спілка, спільнота, спілкування*. А отже, визначальною для його розуміння є ідея єдності, об'єднання, зв'язку зі спільнотою. Це особливо важливо з точки зору розуміння комунікації як процесу досягнення взаємодії і взаєморозуміння, а не просто передачі потрібної інформації. У цьому контексті акцент робиться саме на двосторонньому зв'язку та взаємному обміні інформацією, тобто комунікація трактується здебільшого як процес соціальної взаємодії за допомогою інформаційних повідомлень.

Отож, визначальним за такого підходу до трактування поняття «комунікація» є зв'язок між членами спільноти як учасниками комунікативного процесу, а сама комунікація означає встановлення такої єдності за допомогою відповідних форм духовного єднання (духовних зв'язків), важливим чинником якого є порозуміння. Основною умовою комунікативного процесу є розуміння та свідомо орієнтовані дії. Якщо таких дій немає, то неминуче настає комунікативний хаос, а за ним – інформаційна криза. Зробити комунікативний процес свідомим і раціональним покликана система цілеспрямованих комунікативно-інформаційних дій [168, с. 86–87; 244, с. 216–217].

На думку С. Архипова, правова комунікація – це не просте спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями, а особлива форма соціальної взаємодії, що відрізняється від інших його форм загальним характером, тим, що вона охоплює всіх без винятку індивідів, а також похідних від них соціально-правових суб'єктів; вона є діяльністю із формування суспільства як такого [5, с. 7].

Правова комунікація передбачає як з'ясування змісту правового тексту, так і визнання його дійсності з точки зору правомірності і виникнення необхідності йому слідувати.

При аналізі правової комунікації можна зробити висновок, що правова комунікація постає як цілеспрямована передача інформації за допомогою знакових систем. При цьому можна виділити два види комунікації: між правотворчими суб'єктами в процесі створення нормативного акту і між суспільством та органами влади, в процесі реалізації нормативного акта.

Виходить, що правова комунікація найтіснішим чином пов'язана з питаннями юридичної техніки. Так, чим точніше будуть використані прийоми юридичної техніки, тим якісніше буде викладена правова інформація в тексті нормативно-правового акта, від усього цього залежить правильність розуміння правової інформації усіма учасниками правової комунікації [225, с. 182].

Правова комунікація складне явище за своєю суттю, тому А. Токарська наголошує, що сучасна теорія права вже не може бути у традиційному розумінні суто юридичною наукою, все більше потребує виходу в метаправові площини досліджень багатьох інших наукових галузей – філософії, соціології, психології, культурології, етики, логіки, лінгвістики тощо.

У загальному розумінні комунікація у праві – це ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових/неправомірних дій процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу, насамперед, у структурі правового регулювання, підпорядкованого збалансуванню усіх інших елементів та рівнів суспільного буття. Правова комунікація забезпечує розв'язання

спірних взаємин на основі максимального забезпечення права свобод усіх суб'єктів [29, с. 359].

1. Отже, комунікація – це об'єднуючий компонент будь-якого суспільства, його внутрішній зміст, нова і форма існування соціального в цілому і права зокрема.

2. Правова комунікація виступає феноменом права.

3. Комунікацію права слід розглядати не просто як правову взаємодію, а й як врегульований нормами права акт спілкування, інтерактивний діалог між суб'єктами права, що реалізується за допомогою мови та інших знакових систем.

4. Правова комунікація забезпечує реальний зв'язок між особистістю і державою, між юридичними особами і державою, а також міждержавні зв'язки у правничій сфері.

5. Правова система нормативно регламентує соціальне життя, а її відкритість і постійна готовність до діалогу і є основною властивістю правової комунікації, що слід розглядати як ключовий компонент розвитку національних інноваційних систем.

У демократичному прогресивному суспільстві правова культура громадян визначає долю політико-правових реформ і функціонування правової системи України.

Правова комунікація, за спрощеним її розумінням, полягає у передачі інформації, певних повідомлень від держави громадянам, а також сприйнятті її через відповідну функціонування правових знаків поведінкову реакцію. Будь-яка передача інформації відбувається за допомогою знаків. Зазвичай для цього використовують природну мову (тобто слова), але можливе використання й інших знаків (дорожні знаки, формені знаки розрізнення, державні відзнаки та інше).

Основою правової комунікації, як правило, є комунікативний акт. Правовий комунікативний акт не буває статичним, зазначає А. Токарська, він змінювався, як змінювалися політичні, економічні, географічні та інші умови

функціонування держави. Динаміка взаємодії влади і суспільства з філософсько-правового погляду полягала в тому, що суспільство, завдяки ментально сформованим комунікативно-правовим намірам вступало у взаємодію з державними інституціями, в якій прагнуло до справедливості [223, с. 11–12].

Правова комунікація – це процес взаємодії суб'єктів на основі правил поведінки, відображених у нормативних актах та інших юридичних джерелах, шляхом реалізації своїх прав і обов'язків з метою досягнення компромісу та порозуміння тому можна виділити наступні її ознаки:

1) правова комунікація виникає між рівноправними суб'єктами на мікрорівні (між суб'єктами права) та макрорівні (між індивідами і системою права в цілому);

2) суб'єкти правової комунікації обирають у ході взаємодії певні варіанти поведінки;

3) важливу роль під час правової комунікації відіграє рівень правової культури суб'єкта правової комунікації;

4) суб'єкти в процесі правової комунікації виступають носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;

5) правова комунікація об'єктивується у тексті норми права;

6) головним призначенням правої комунікації є забезпечення консенсусу між суб'єктами і досягнення між ними порозуміння [63, с. 52–53; 80; 104, с. 5–16; 159, с. 18; 210; 227].

Отже, правова комунікація – це система суспільних комунікативних відносин, у межах якої формуються й реалізуються механізми утвердження ідей та цінностей права.

Правова комунікація є одним із основних чинників формування громадянської демократичної правосвідомості та правової культури, засобом забезпечення діалогу держави та суспільства. Сучасний інформаційно-правовий простір потребує удосконалення, його розвиток має свої еволюційні

закономірності, але може бути керованим за допомогою інформаційної політики та удосконалення форм правової комунікації.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що правова комунікація – це сукупність процесів і суб'єктів, які забезпечують цілеспрямований обіг і поширення нормативно-правової інформації та правових знань в умовах становлення інформаційного суспільства, а не «явищем технізованим, знеособленим, позбавленим присутності живої людини» (як це є в східноєвропейській філософії комунікації) [168, с. 97].

Опис правової комунікації у вітчизняній філософії права належить дослідниці А. Токарській [29, с. 358–359].

Правова комунікація (від лат. *communicare* – радитися з ким-небудь) потрактована як суб'єкт-суб'єктна взаємодія (інтерація) для розв'язання складних проблем у сфері права, у ході яких відбувається обмін інформацією, спрямований на встановлення справедливості. Правова комунікація реалізується в результаті міжособистісної, групової, публічної, масової і крос-культурної комунікації. Правова комунікація передбачає вербальну і невербальну взаємодію для встановлення справедливості за умови досягнення однакової оцінки спірних інтерпретацій значень та унормування ускладнень.

Правова комунікація формується на основі формулювання проблеми, вибору кожною стороною конфлікту способів переконання, процесу ведення (реалізація) переконування, врегулювання правових позицій комунікантів для урівноваження намірів або розв'язання проблемних ситуацій через вибір альтернативних законних компромісних рішень на підставі дії комунікативних загальнокультурних норм взаємодії (законів, принципів, традицій). Дія правових норм комунікації здійснюється через право на свободу думки і слова; вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34 Конституції України) [29, с. 358–359].

Правова комунікація реалізується суддею через стадії комунікації, опис правової проблеми, вибір критеріїв її оцінювання, прийняття рішень, взаємодію,

формою якої комунікатори намагаються створити свою версію правових загальних і власних суперечливих інтересів [Там само, с. 358–359].

Підставою для виникнення правової комунікації є права норма, яка містить реальні, а не декларативні права і обов'язки. Засобами правової комунікації є права та обов'язки, які фіксуються у правових нормах і спричиняють відповідні правові дії [66].

Закономірно, що регулюють правову взаємодію у комунікації нормативно-правові акти.

А. Токарська запропонувала узагальнений перелік концепцій (більше тридцяти), частина з яких стосується правової комунікації: 1) «теорія символічного інтеракціонізму» Дж. Міда, розкриває конструювання соціальної реальності на основі прийняття ролі іншого суб'єкта; 2) «теорія координованого управління значеннями висловлювань» У. Пірса і В. Кронена, сутність якої у пошуку єдності позицій через непогодження і водночас координацію значень висловлювань; 3) «теорія порушення очікувань» Дж. Бургун, що передбачає адаптацію до взаємодії – корегування очікувань комунікантів; 4) «теорія конструктивізму» Дж. Делія – функціональність якої у «людиноцентрованих повідомленнях та їхніх позитивних ефектах як результативності досягнення комунікативної мети»; 5) «теорія соціального проникнення» І. Альтмана і Д. Тейлора. Зміст теорії – у створенні регульованої близькості через вербальне саморозкриття на основі винагород і затрат; 6) «теорія зниження невизначеності» Ч. Бергера, що в управлінні тривожністю суб'єктів для досягнення результативності (правової) комунікації та ін. (Е. Гриффін) [29, с. 359–360].

Кожна теорія із перелічених стосується не лише назагал до певної міри теорії комунікації, а саме конфліктної комунікації, а в ній названі характеристик постають як ситуативні у ході взаємодії комунікантів.

Основою правової (конфліктної – *І.К.*) комунікації є: 1) проблематичність; 2) оцінка не лише мовних висловлювань, а й вчинків та психічних проявів суб'єктів; 3) несприйняття змісту сказаного або написаного;

4) ускладненість правового дискурсу маніпулюванням інформації: через:
а) сумнівність тверджень комуніканта; б) недовіру до правомірності дій іншості; в) створення додаткових проблемних ситуацій для поглиблення порозуміння (в суді. – *I. К.*) [29, с. 360].

Суб'єкт правової комунікації може маніпулювати аргументацією у своїх твердженнях. Суб'єктами правової комунікації є юридичні і фізичні особи, органи державної влади, місцевого правового самоврядування.

Змістова суть правової комунікації не характеризується певними абсолютними (сталими та універсальними) модусами. Останні мають культурно-релевантний характер і змінюються разом із трансформаціями суспільно-правової дійсності, узалежнюючись психолінгвоментальними реаліями.

Правова комунікація, як і комунікація в цілому, – соціальний процес, що являє собою єдність технічної, семантичної і прагматичної складових: технічний аспект комунікації пов'язаний із процесами передачі інформації відповідними каналами; семантичний – відображає передачу і прийняття змісту інформації; прагматичний – враховує вплив прийнятої інформації на поведінку одержувача та ефективність використання цієї інформації [29, т. 2, с. 360–361].

У демократичному суспільстві правова комунікація як наслідок передбачає досягнення правового розв'язання конфлікту.

У сплутуванні понять «спілкування» – «комунікація» існує тлумачення В. Графського («Сучасне право і правове спілкування очима історика» (2013) ключового поняття «правове спілкування». Автор робить застереження про найбільш загальне його трактування: «це справедливе і законне спілкування високої результативності і користі, в якому відбувається погодження чи примирення особистісних і групових конфліктуючих інтересів його учасників, і робиться це задля забезпечення одночасно приватного і спільного блага» [46, с. 6].

Із таким авторським баченням не можна не посперечатися, беручи до уваги інші тлумачення зарубіжних фахівців (М. ван Хук, А. Полякова та ін.).

Складно погодитися із твердженням без будь-якої аргументації дослідника В. Графського про те, що термін «комунікація» первісно означав «процес передачі «повідомлень» будь-якого змісту і з допомогою будь-яких засобів від індивіда до індивіда» [46, с. 11]. Автор із посиланням на авторитетних учених К. Шеннена і Н. Вінера зауважує, що існують «не лише описові, але й формалізовані різновиди комунікації, причому їх кількісна характеристика може виражатися у семантиці і лінгвістиці, числових, контекстуальних одиницях» [46, с. 11].

Наша точка зору ґрунтується на тому, що категорія спілкування позначає більш загальноживане поняття «обмін інформацією». Різновидом спілкування є комунікація як спосіб розв'язання проблемних питань. В історичному аспекті це змінна категорія (за В. Графським) на позначення «владних повноважень судді як головного контролера і забезпечувача належного регулювання правового спілкування», а саме «судді-миротворця» [Там само, с. 6–7].

Роль судді в історичному плані мінялася – від ролі «закону, який говорить» («суддя лише озвучує текст закону»), який дуже багато важить у конфлікті для його правового залагодження. Нова роль судді – це роль «вільно-невільного творця права»: це аналог закону Наполеона, коли суддя (у випадку відсутності чи неповноти Закону) покликаний прийняти скаргу і розглянути її. Така орієнтація судді бере початок від актуалізованої тепер, але древньої місії із функцією «судді-медіатора».

У такому випадку чітких обрисів набуває основна якість права – його здатність «бути засобом розмежування і розподілу інтересів учасників правового спілкування».

У дебатованні понять «спілкування» і «комунікація» ми схилиємося до такої їх ієрархічної структури. Поняття спілкування – ширше від категорії комунікація. Перше – передбачає обмін інформацією; друге – подолання суперечливих значень і змістів. Отже, у такому випадку аргумент І. Гетьман щодо того, що «правовий конфлікт не є окремою стадією процесу правового спілкування, являє собою ситуацію, в якій автор собі суперечить. «Правове

спілкування» не досягло поставленої мети (порозуміння та компромісу)» [46, с. 11]. Відтак за логікою протилежного, правовий конфлікт є окремою стадією правової комунікації, в якій він підпадає під розгляд у всіх суперечностях. Отже, обрана нами методологія розрізнення категорій «правове спілкування» і «правова комунікація» ставить на свої місця всі дефініції, які ми відстоюємо на основі праць знаних вчених. Саме комунікація, а тим більше правова, служить розв'язанню конфлікту.

Проте, за визначенням І. Гетьман, правове спілкування – це взаємодія рівноправних суб'єктів на основі правил поведінки, відображених у нормативних актах та інших юридичних джерел, шляхом реалізації своїх прав і обов'язків з метою досягнення компромісу та порозуміння [41, с. 15].

Однак відомо, що ухвала суду може бути справедливою, зате жодна зі сторін нею не буде задоволена. У такому випадку лише правова комунікація має бути засобом семантичної узгоджувальної методи.

Чим ще можна аргументувати правомірність вживання терміносполучення «правове спілкування»? Відповідь дослідника В. Графського: виявляється, лише такий тип праворозуміння, який зводить право до наказу суверена-держави, для якого «правове спілкування вважається прямим наслідком такої поведінки»: підпорядкування «авторитетним вимогам владного регулювання».

Ще іншим підходом позначають це терміносполучення соціологи й антропологи як історично змінну якість праворозуміння, правосвідомості і правозастосування.

Однак авторська позиція щодо правового спілкування (в умовах «сучасних констатацій ... аналітизму чи електорального абсентеїзму» передбачає «державу «вільних і рівних співгромадян». Сам автор приходить до висновку про те, що «Належне сприйняття правового спілкування можливе лише у взаємозв'язку із адекватним розумінням природи і призначенням права взагалі і в розв'язанні конфлікуючих і таких, які не збігаються інтересів індивідів і груп зокрема. Таким чином, констатує автор, в орієнтованому на

справедливість правовому спілкуванні найважливіше і найкорисніше полягає у примиренні і погодженні намірів, які не збігаються». На думку В. Графського, їхнє часткове примирення стає необхідним, якщо вони перебувають у зовні зафіксованому антагоністичному протистоянні і конфлікті, а також у випадках, коли головні правові начала врегулювання подібних конфліктів (відновлення співрозмірної справедливості з допомогою вимоги правового звичаю чи закону) з тих чи інших міркувань не використовуються і виникає потреба у настійливому і невідкладному застосуванні прийомів переконання і примусу» [46, с. 15].

Проте складно солідаризуватися із дослідником історії права в тому, що у співвідношенні концепцій «правової комунікації» і «правового спілкування» применшена роль першої, для якої існує «семантична недовизначеність» через термін «комунікація» (?!). Автор закликає виявити «винахідливість і фантазію з метою забезпечення повноти і дієвості правового регулювання» (?!). Виникає риторичне питання, а чому не «права як комунікації»?

Отже, комунікація як взаємодія суб'єктів містить у наукових оцінках два підходи: з одного боку, вона трактується як процес спілкування, в основу якого покладений обмін інформацією (і ці погляди переважають у дослідників різних галузей), з іншого боку, у комунікації вбачають спосіб розв'язання проблемних питань, методу регулювання стосунків, а не звичний обмін інформацією.

Однак і в першому, і другому випадках щонайменше вивченими залишаються не загальні особливості першого та другого способів правової взаємодії у практиці людських відносин, а галузеві комунікації, в яких реалізуються суб'єктивні права їх учасників. У найзагальнішому розумінні комунікація у праві – це ускладнений правовими інтерпретаціями значень процес правових дій.

Як зазначає відомий європейський вчений Марк ван Хук, право завжди за своєю суттю засноване на комунікації: комунікації між законодавцем і громадянами, між законодавцем і суддівським корпусом, комунікації між

сторонами за договором, комунікації в судовому процесі. Цей комунікативний аспект розглядається сьогодні в рамках легітимації права: раціональний діалог між юристами як основна гарантія для «коректної» інтерпретації і застосування права [250, с. 20].

Представник комунікативної теорії права А. В. Поляков вважає, що право – це форма унормованої діяльності суб'єктів (фізичних і юридичних) у контексті комунікативної інтерсуб'єктивної взаємодії, наслідки якої об'єктивуються у правовій культурі, соціальних інститутах, правових текстах і позначаються на правосвідомості, правових нормах і правових відносинах, що утворюють єдину правову структуру [174, с. 73].

Взаємодії суб'єктів, яка спрямована на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу насамперед у структурі правового регулювання. Правова комунікація забезпечує розв'язання правових проблем на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів.

Конструктивною з точки зору теорії права є думка канадського правознавця Г. Прованчер про те, що між правом і комунікацією існує взаємозв'язок, який виявляється через спільне, скоординоване «дійство», а також шляхом з'єднання юридичного і комунікативного. Таке взаємоп'єднання сфер дозволяє, з одного боку, кваліфікувати правову комунікацію не тільки як абстрактний концепт, а й як практичну сферу узгодження взаємодії (через поведінку) людей у юридико-комунікативному суспільстві [213, с. 117].

Синонімічним до семантики «комунікація» є ситуативна категорія поняття «текстуальний», а до нього помилково чи ні (!) термін «дискурсивний», що В. Бачинін та інші дефініюють як «дискурс» Веберівського взірця. Тобто вкладається розуміння ідеалізованого, належного, «нормативно-ціннісного» взірця, наукового комуніціювання. Такий шлях «чистої раціональності» випадає з розуміння суцього, ірраціонального. А дискурс – це слово латинського походження, що означає міркування, логічний довід чи аргумент. У визначенні згаданих вище авторів філософсько-правничого словника це «Комунікативно-мовна практика обговорення і раціонального обґрунтування різних розумових

моделей суцього та належного». Ідеалізуючи сам процес творення дискурсу, вчені (а це Ю. Габермас, М. Фуко, А. Гідденс та ін.) вказали на модель ідеалу, коли задля «ідеального консенсусу твориться «гранична неупередженість». А це означає лише взаєморозуміння, якого треба досягати, відволікаючи від усіх привнесених мотивів прагматичного, ціннісно-орієнтаційного і нормативно-регулятивного характеру, від традиційних, а також яких-небудь фобій». Такий шлях до інтелектуального взаєморозуміння на основі компетентності, неупередженості суджень та оцінок, свободи від забобонів, інтелектуальних чеснот та толерантності [12, с. 93–94].

Проблемною у філософії права залишається диференціація філософії правосуддя та філософії судочинства.

Проблеми розмежування термінопонять «правосуддя» і «судочинство» розкриваються з огляду на сучасне філософсько-правове тлумачення, на основі теорії праворозуміння та правової культури. В Основному Законі правосуддя трактується як спеціальний вид державної діяльності, здійснюваний лише судами України як державними органами. Однак філософсько-правова площина аналізу термінопонять засвідчує більшу виправданість вживання поняття «судочинства» у конституційному праві України як «форму здійснення правосуддя».

«Правосуддя» – це «суд за правом», а судочинство – це «діяльність суду». Перше термінопоняття «акцентує на змісті (за правом), друге – на формі діяльності (суду) як специфічному смислі термінів» [19, с. 89].

Таку аргументацію автор по-філософськи доповнює аксіологічним аспектом: правосуддя – це діяльність, скерована на забезпечення справедливості, захист прав і свобод людини і громадянина.

Судочинство відтворює діяльність суду. Таким же є тлумачення правників М. Сірого і В. Тертишника: це «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [213, с. 718], «правосуддя» – це «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції [...] справ з метою

охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [133, с. 50].

Висновок В. Бігуна є підсумком сказаного вище: правосуддя здійснюється через судочинство як форму діяльності.

Найґрунтовніше до формування філософії сучасного правосуддя підійшов цей вітчизняний вчений (В. Бігун), виклавши своє бачення принципів судочинства: «Основними ж засадами (принципами) судочинства визначаються такі, як законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечення доведеності вини, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, обов'язковість рішень суду та ін. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства» [29, с. 994].

Функціонально-прикладне значення судового процесу акумулює суддівський розсуд («суддівська дискреція», «судовий розсуд»). У його визначенні, попри професійні і людські якості (конституційно встановлена підпорядкованість закону; незалежність, особистісні дані судді, воля, свобода консервативна), до нього віднесені: межі свободи судді в процесі прийняття судового рішення; спосіб реалізації суддею судової влади; принципове положення в здійсненні правосуддя, що визначає межі повноважень судді у вирішенні питань і справ у судочинстві. Межі суддівського розсуду визначаються як внутрішні (погляди, переконання тощо) та/чи зовнішні (наприклад, передбачені нормативно-правовими актами) обмеження свободи судді в прийнятті судових рішень [Там само, с. 994].

І ще одна принципово важлива позиція, яка відіграє в нашому дослідженні ключову роль. Не лише постать судді і суду як інституту важать для реформування системи правосуддя.

«Саме принцип (а не норма), як зауважує В. Бігун, визначається як пріоритетний критерій прийняття «правильного рішення» в «складних

справах», зокрема у випадках відсутності прецеденту, колізії норми права» [29, с. 995].

Спираючись на визнані канони наукової дескрипції, долучимо до аналізу ті терміносполуки, які даватимуть нам підстави для створення повного змістового розкриття обраної теми.

По-перше, філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації прямо і безпосередньо стосується не лише сторін судового процесу (хоча це перш за все), але й над усе – присутньо стосується діяльності правосуддя і її виконавців. Отже, з'ясуємо на підставі останніх досліджень, що означає для судді «реалізувати судову владу».

«Правовий статус судді як основний інститут судової влади визначено як сукупність передбачених конституцією та законами фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків судді, а також повноважень органів судової влади та органів спеціальної компетенції, їх посадових і службових осіб у різних організаційних та функціональних сферах вчинення правосуддя. Специфіка правового статусу судді як різновиду соціально-професійного статусу полягає у тому, що тільки судді мають виняткову можливість виконувати певну соціальну роль – реалізувати судову владу» [220, с. 11].

Сформуємо наукове бачення дослідників терміна «судова влада». «Це специфічна гілка державної влади, що має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів. Визначення судової влади, як суду або системи судів, також не є помилковим, проте його варто розглядати як додаткову структурну характеристику поняття «судова влада» [262, с. 6].

Така дефініція хоча й до кінця чітко не визначена, однак, вона спонукає до узагальненого і надважливого базового поняття, яке окреслює змістову сутність професійного обов'язку судді, який фактично виступає у правосудді основним організатором процесу, беручи до уваги принципи права. Щоб досягти

справедливості в розгляді конфлікту, треба назвати той принцип, який є визначальним. Це: «Принцип законності для судді, що означає: безумовне дотримання на всіх етапах у судовій справі правил, встановлених законом; здійснення процесуальної діяльності на законних підставах і у відповідних процесуальних формах; приведення рішень у відповідність до норм матеріального і процесуального права; обов'язок судді здійснювати розгляд справи з чітким дотриманням правил одержання доказів, враховуючи неприпустимість використання під час правосуддя доказів, здобутих незаконним шляхом» [269, с. 12].

Висновки до першого розділу

Вивчення формування наукових ідей щодо філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін у судовому процесі, що стало основою дослідження проблематики, засвідчує, що досі означений підхід аналізу у філософії права не був предметом спеціального комплексного дослідження. Поки що теорія і практика комунікативної організації сторін судового процесу, практичні навички суддів не відповідають потребам реформування сучасного інституту судової влади в Україні. Розвиток його потребує оптимізації даного напрямку з урахуванням надважливої складової – конфліктної комунікації та її результативного скеровування в русло толерування взаємин, рівності і встановлення істини, що підказують сучасні методи аналізу конфліктної комунікації.

Культивування практики філософсько-правової кваліфікації суддів має полягати у: 1) взаємоповазі сторін, а також у взаємоповазі судді до сторін судового процесу і 2) у повазі до закону.

Відображено міждисциплінарні інтерпретаційні підходи до поняття спілкування-комунікація: «конфліктної комунікації» сторін у судовому процесі

та вищих понять у сфері сучасної гуманітаристики. Підсумовано домінантне спостереження, зміст якого полягає в тому, що феномен комунікації поширився стрімко в останні кількасотліт, проте його галузеві (зокрема, судова конфліктна), характеристики (кваліфікація) й оцінки її правового наслідку, на жаль, не набули ще достатнього наукового поглиблення праксеологізованих та актуалізованих сучасністю завдань. Для конструктивного аналізу узагальнені правознавчі, філософські, філософсько-правові, юридично-психологічні, конфліктологічно-правові, психолінгвоюридичні погляди вчених, що творять основи для сучасного оцінювання всієї системи інтерсуб'єктивності учасників судового процесу, актуалізують необхідність змін стереотипів суддівської діяльності, яка вимагає відчутності результативних дій і сповідування принципу верховенства права. Модифікації конфліктної комунікації потрібні для мотивації довіри населення до суду, із ціннісними стильовими інтераціями, які змінюють механізми, засоби, результативність впливу на комунікантів у єдності із морально-правовими стереотипами. Сповідувати такі настанови може високоінтелектуальна особистість із переконанням відданості лише своїй справі, об'єктивності, законності і відповідальності у професійному суддівському правовому статусі.

На вибір методів впливають типи праворозуміння, зокрема класичні – позитивістський, природно-правовий і соціологічний типи. Суперечності виникають на підставі різнобою у трактуванні конфліктів сторін судового процесу. До метаюридичних основ права вдаються ті, хто схиляється до інтегративної способу праворозуміння некласичної філософії права. Єдність у розумінні класичних типів праворозуміння полягає у визначенні об'єктивної наявної основи права. До цього додамо вагомість гуманістичного підходу у пізнанні. Гуманістична складова у поєднанні із гносеологічною становить основу для розвитку методологічної самосвідомості. Герменевтична складова полягає у наявності в судді вміння схематизувати «коло» – у термінах «самих речей».

РОЗДІЛ II

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТОРІН У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

2.1 Аксіо- та онтологічні модули філософсько-правової кваліфікації конфлікту сторін у судовому процесі

Ефективність філософсько-правової кваліфікації конфлікту розглядаємо в аспекті співвідношення між семантикою прийняття рішення суду і досягненням мети суб'єктом права у ході судового процесу. До такої кваліфікації беремо за основу кінцеву мету, сформовану нормами права, ключовою якої є «справедлива впорядкованість суспільних відносин» [45, с. 9].

Тому одним із факторів, який впливає на ефективне розв'язання конфлікту, є додержання техніки взаємозв'язку суб'єктів права у рамках реалізації норм і принципів права і комунікації.

На жаль, досі такі аспекти правової діяльності не знайшли свого належного розвитку як у законодавстві, так і у наукових дослідженнях.

Цінності у правовідносинах і взаємодії між суб'єктами права досягаються не спонтанно, інтуїтивно, а залежать від свідомого вибору засобів подолання конфлікту і досягнення мети – справедливості правосуддя, верховенства права.

В умовах демократичних перетворень суспільства цільовими пріоритетами здійснення комунікації стають принципи правової комунікації: свободи, заборони перевищення необхідної міри; заборони надміру комунікації, принципу захисту довіри.

Свобода є «фундаментальна категорія», що позначає аксіологічну комунікативну поведінку суб'єкта у виборі волі і вчинків. Свобода волі людини співвідноситься із державним велінням. Проявом незбігу цих двох різновидів волі є порушення меж правової і юридичної свободи, що призводить до потреби

застосування юридичної відповідальності суб'єкта права. Свобода як найвища цінність існує як гарантія захисту «свободи слова, думки, віросповідання», втілюючи гуманістичні основи права та людської гідності. Однак прояви комунікативної поведінки виявляються і в тезі (за Ф. Шеллінгом) вибору «добра» чи «зла» [29, т. 2, с. 756].

Заборона перевищення необхідної міри комунікації – це переважно заборона на протиправну вербальну поведінку, яка проявляється у вживанні лексичних відповідників тиску, погрози, образи в діалозі із суб'єктами правовідносин.

Щодо заборони надміру комунікації, то цей принцип стосується ціннісної якості у професійній юридичній діяльності. Йдеться про перевищення повноважень судді, прокурора, адвоката, слідчого, по-перше, проводити засідання (допит і ін.) у позавизначений законодавством час; по-друге, користуватися довільно своїм правом першому визначити тон, тональність діалогу; по-третє, використовувати діалоги на заборонені теми; по-четверте, давати волю своїм емоціям.

Аксіологічною якістю правової комунікації із суб'єктом правовідносин є додержання принципу захисту довіри. І. Ільїн вибудовує теорію правосвідомості на таких аксіомах: «повага людини до самої себе та відчуття власної духовної гідності, вміння керувати собою, встановлювати межі (комунікативної поведінки. – *I. К.*) для себе самої без свавілля (закон автономії); взаємна повага і довіра сторін...» [29, т. 2, с. 18]. Цей принцип, на нашу думку, є вирішальним для судді, який дорожить своєю репутацією і довірою до інституту, який він репрезентує.

Наукове формування комунікативних цінностей обґрунтовувалося на основі етичних орієнтирів (Платон, Сократ, Аристотель, Сковорода та ін.).

У цілому аксіологічний (ціннісний) підхід в методологічному плані наповнює розуміння суддівської комунікації смислом «морально належного», що набуває своєї ефективності в реалізації законних інтересів, непорушності

конституційних прав і свобод та гарантування захисту людських цінностей і гідності.

Рівноправність і відповідальність як аксіологічні константи проєктують суддівську практику в філософсько-правовій кваліфікації конфліктного діалогу суб'єктів судового процесу. Вказані феномени (рівноправність і відповідальність) впливають на вибір лінгвоюридичних засобів суддею для інтеракцій із суб'єктами права. Політика, з одного боку, взаємин, а з іншого – непротистояння із суддею формує дискурс – зміст взаємодії на умовах рівності і співвідповідальності усіх учасників судового процесу.

У конструктивно-комунікативних інтеракціях у судовому процесі діють правові регулятори «предметно-практичної» взаємодії з урахуванням емоційно-експресивного стану суб'єктів права, рівня відкритості, відчуженості, бажання толерування в розгляді справи чи протистояння, провокування «руйнівної конфліктності», «індивідуального прагматизму» чи відданості соціальним цінностям, морально-етичним формам взаємодії.

Аксіологічний дискурс в умовах подолання конфлікту формує ситуацію законного інтерсуб'єктивного об'єднання зусиль на пошук справедливих шляхів виходу із протиправної комунікації і взаємовідповідального ставлення комунікантів один до одного.

Ідею свободи Ю. Хабермас подає як формальну рівність учасників взаємодії, засновану на: 1) рівності шансів на застосування комунікативних мовних актів учасниками дискурсу; 2) рівності шансів на тематизацію думок та критику; 3) свободі самовираження, яка запобігає формуванню пригнічених комплексів; 4) рівності шансів на застосування регулятивних мовленнєвих актів, що забезпечують взаємність відносин учасників дискурсу та відкидають привілеї – односторонньо зобов'язувальні норми спілкування. Саме субстанціональний (трансцендентальний) принцип формальної рівності визначає сформульований автором основоположний процедурний принцип дискурсивної етики, згідно з яким «...та чи інша норма лише у тому випадку може претендувати на значущість, якщо всі, кого вона стосується, як учасники

практичного дискурсу досягають (або могли б досягти) згоди у тому, що ця норма має силу» [247, с. 221]. Останнє особливо важливо. Стратегічною метою філософсько-правових напрацювань Хабермаса (як методологічної основи конфліктної комунікації – *I. K.*) постає обґрунтування ненасильницьких способів буття, осмисленого як «універсальне примирення».

У Хабермаса «всі основні значення, які є складниками нормативно регульованих дій, вже мають моральний критерій. Повною мірою він використовується лише у тих випадках, в яких люди обговорюють конфлікти або порушення норм. З досягненням соціального миру та переходом до нормативних відносин усі соціальні взаємини набувають безумовно етичного характеру» [247, с. 231]. Тут назагал нормативно-ціннісний підхід оприявнює реальність з погляду етичних ідеалів: «Золоті правила підпорядкування закону етично необхідні для визначення соціальних ролей і норм, важливих у будь-якому моральному конфлікті, саме вони обумовлюють додаткові поведінкові очікування і належну симетрію прав та обов'язків».

Конфлікт між сторонами судового процесу – це вербальне та невербальне протистояння сторін, які мають за мету відстоювати свої інтереси різними способами переконування, у тому числі і маніпуляційними та іншими неправовими методами.

Цінність конфлікту у формі правової комунікації полягає в тому, що він є соціально вартісним не лише задля пошуку механізмів розв'язання проблеми, а й у тому, що він «служить юридичною основою задоволення суб'єктивних прав» людини і «виконання юридичних обов'язків» державою щодо «індивідуального регулювання суспільних відносин».

Н. Свиридюк – дослідниця філософсько-правових засад конфліктів у сфері професійної діяльності юриста – узагальнює різні концепції підходів до цього поширеного явища. Вона стверджує, що всі попередні дослідження конфлікту стали основою їхнього визнання у плані «закономірної і природної характеристики соціальних відносин, можливості протікання конфліктів у

різноманітних, у тому числі й конструктивних формах, а також затвердження принципової можливості управління конфліктами» [210, с. 195].

Відомому німецькому філософові Ю. Хабермасу належить визначення в теорії «комунікативної раціональності», яка не лише впливає на право, але й право регламентує цю комунікативну якість в інтеракціях сторін: «Сучасний правовий порядок, в якому протистоять «позитивність і легітимність права», повинен, як пише Ю. Хабермас, «виконувати два завдання: по-перше, забезпечувати фактичне взаємне визнання громадянами прав один одного (тут норма виступає як простий факт, що обмежує сваволю індивідів, тому дотримання закону можливе з міркувань простої розважливості); по-друге, забезпечувати можливість легітимації самих правових норм (тут норма розглядається з перспективи членів правової спільноти, а закон виконується з мотивів поваги до права як наслідку його обґрунтування). Тому юридичні норми можуть розглядатися одночасно і як примусові закони, і як закони свободи. Критерієм легітимності норми є її відповідність комунікативній раціональності: «Значущими є ті і тільки ті норми дії, з якими в раціональному дискурсі могли б погодитися всі ті, кого могли б стосуватися наслідки прийняття цих норм» [247, с. 355].

Зрозуміло, що правове поле конфліктології характеризується різноспрямованістю, однак, і водночас, на нашу думку, аналіз ведеться із надто узагальнених позицій (хоча й юридичних). Зауважимо, що у судовому процесі наявні особливості конфліктів, які знаходять свій вияв насамперед у комунікативній практиці. Враховуючи всі правильно встановлені характеристики, стверджуємо, що існують загальні спільні особливості конфлікту у суді, однак, є й особливі відмінні ознаки, як і технології розв'язання конфліктів комунікативного характеру.

Н. Свиридюк з приводу функціонального спрямування конфлікту вказує на такі загальні функції, як «функція вирішення протиріч, динамічна, інформаційна, диференціальна, а також спеціальні функції: сигналізаційна та правостимулююча (її суть полягає у сприянні змінам правової дійсності)»

[210, с. 199]. Тобто ми не можемо за подоланням конфлікту бачити лише суто «виграшну» мету. Для еволюціонування права і його верховенства потрібні зміни. Проте вони не можуть бути поодинокими. Потрібна системність.

Хоча й частково досліджуваної теми стосується викладений у М. Ясинка та Д. Ясинка науковий підхід до того, які ж «механізми наявні для сприяння вирішенню судом конфліктних ситуацій при розгляді судових справ», однак, зауважимо, що дослідники роблять акцент на філософсько-антропологічному змісті конфліктної ситуації, і це закономірно й, беззаперечно, основним мотиватором розуміння кожного суб'єкта права як індивіда, є «мотив особистої розсудливості та прагнення до самозбереження та щастя». Це Т. Гоббсівська модель уявлень «про людину як «розумного егоїста», яка має теоретичні підстави для зарахування в схему комунікативного вирішення конфлікту, яка, вочевидь, дає нам право за аналогією на охоплення всіх складових оцінки конфлікту за філософсько-правовою кваліфікацією. Йдеться про гносеологічну, онтологічну, антропологічну, аксіологічну та праксеологічну стратифікацію оцінки комунікації у конфліктній справі сторін у судовому процесі. Такі кваліфікації накладаються на характеристики, які впливають на формування системних ознак, що позначаються на діяльності суду. Відомо, що правовій комунікації властивий юридичний формалізм, відносна консервативність, детермінованість службово-адміністративною ієрархією, політична заангажованість тощо [29, с. 362].

Отже, розглянемо основні модуси (стан відносин, який визнається сторонами).

Модус 1. Основне підґрунтя судової комунікації створюють суб'єкти права (фізичні, юридичні, службові чи посадові особи). Підстави для конфліктності приховуються інтересами сторін, які виражають неоднакові матеріальні чи інші зацікавлення. Втілення цих інтересів пов'язане із конфліктними намірами-діями або бездіяльністю сторін досудового процесу. Рівень вираження конфліктних відносин виявляється у вербально і невербально психоемоційній напрузі, засобах лексико-емоційного послуговування у викладі

всіма різностильовими семами (значеннями) слів, які подекуди можуть сягати поза межі нормативності. Основна хиба – протиправна комунікація у поведінці суб'єкта права, що виявляється у порушенні прав і свобод людини і громадянина. Логістика поведінки судді зводиться до поетапності фіксації такого комунікативного вибуху з метою правової кваліфікації участі в ньому сторін конфлікту.

Модус 2. Окрім центру сутності конфлікту – Людини, з'являється у філософсько-правових оцінках феномен усього суддівського розсуду – суддя, центральна організаційна постать усього професійного судового процесу. Досконалу теорію «філософії і правосуддя» дослідник В. Бігун стратифікував на рівні філософії: судді (частиною якого є світогляд професійний); суддівської філософії (саме професійний світогляд, підходи тощо); на рівні філософії інших учасників правосуддя. У цьому тривимірному взаємодіянні найскладнішим, на наш погляд, є різноспрямована мета комунікації, яка ніколи не має однозначного цілепокладання. Складність взаємодії – у меті правосуддя.

Основою прийняття судового рішення є судові питання та методологія їхнього вирішення (наприклад, питання права, факту, політичної моральності тощо), а також межі свободи судді (суддівський розсуд) [29, т. 2, с. 994].

У зв'язку з викладеним логічною є ідея про роль «особистості судді та суду» як істотна. Вчений (В. Бігун) називає її «обличчям» правової системи, суспільства і держави». Проте зауважимо і на недоліках, які не дають підстав для однозначного сприйняття системи правосуддя та її діяльності. Критика, на жаль, є об'єктивною, оскільки в Україні спостерігаються наслідки дії тоталітарного судочинства.

Натомість стверджено зарубіжними дослідниками, що теорія спостережень у судовій філософії має свою доведену схематизацію. Вона різниться за ідеологією через способи судового тлумачення. На Заході виокремлюють три «види усталеної суддівської філософії» за ідеологією: консервативну (схильність до судового текстуалізму), ліберальну (до модернізації правових норм, судової правотворчості) та помірковану

(англ. *judicial moderate*) – як посередню позицію між суддею-консерватором та суддею-лібералом» [29, т. 2, с. 995].

На нашу думку, оптимальним може бути шлях «посередньої позиції», який може вивести систему правосуддя на шлях об'єктивної оцінки. Якщо судді, за В. Графським, відведена роль «миротворця в конфліктах найрізноманітнішого походження і можливостей їх регулювання і замирення», то пріоритетним є «ракурс виявлення особливостей правового спілкування з урахуванням позицій і законних інтересів та прав учасників», і що важливо, не позивача, не вуличного поліцейського і не тюремного наглядача чи палача, а з точки зору судді-миротворця» [46, с. 7].

І все ж чи однозначною є така роль? Звичайно, ми не покладаємося на таку ідеалізацію ідей. Інше твердження – лексичні засоби правової комунікації у розв'язанні конфлікту мають відповідати «критеріям стійкості, повноти, достовірності, валідності, винятковості. Має значення і мовчання, і соромливість, обмовка й інтонація, ефекти зворотного зв'язку (чи зворотного впливу)». Тут же виявляються співвідносними такі феномени, як «увага, сприйняття, розуміння і запам'ятовування. Причому кожна зміна комунікативної установки включає когнітивні, афективні і діяльнісні моменти. Необхідно ще брати до уваги (у деяких різновидах комунікації) різні параметри, серед яких важливого значення набуває вибіркковість експозиції, груповий досвід і дії щодо підвищення сприйнятливості, рекомендація чи припис поведінки разом зі спрямованістю громадської думки і ЗМІ (модель двоступеневої комунікації) [Там само, с. 11].

Ці вимоги до правової комунікації екстраполюються на схематичну модель юридичного конфлікту. Вона надто узагальнена і стосується умовного розвитку загострення взаємодії суб'єктів права.

Модус 3. Найпоширенішою та найбільш обґрунтованою «в сучасній літературі є наукова думка про доцільність виокремлення двох динамічних етапів юридичного конфлікту – розвиток і подолання». До стадії розвитку юридичного конфлікту Н. Свиридюк відносить:

а) виникнення в однієї або обох сторін спонукальних мотивів юридичного характеру як передумови початку юридичного конфлікту (виникнення конфліктної ситуації);

б) виникнення фактичних відносин між суб'єктами конфлікту (початок конфлікту);

в) ескалація конфлікту;

г) локалізація конфлікту;

д) припинення конфлікту.

Стадіями вирішення конфлікту є:

1) визначення параметрів конфлікту;

2) локалізація конфлікту; – призупинення і припинення конфлікту;

3) вирішення конфлікту» [210, с. 200].

На першому етапі такої схематизації співвідносними є проблемні питання, які призводять до суперечностей у суб'єктів права, і стосуються вони психологічних сутностей. Наслідком розгляду таких «семантичних дисонансів» може і має бути мета суду – встановлення на основі вербальних і невербальних засобів причин конфлікту сторін у судовому процесі, його розвитку, передбачуваності наслідків поведінки на етапі доказовості. Увесь цей процес, який вкладається у модус доказовості/бездоказовості, дії/бездіяльності, правди/неправди, зводиться до встановлення справедливого рішення.

Правосуддя набуває своєї онтологічної значущості лише у вимірі справедливості, зауважує дослідниця цієї проблематики Л. Гураленко. Вона пише, що: «імперативність справедливості обумовлена буттєвими основами правової реальності – суддівське правопізнання урівноважує розв'язання конфліктів з метою відновлення буттєвої рівноваги правової дійсності у формі справедливості. Як онтологічний імператив, вона виконує функції: критичну (з метою виправлення недоліків); дискурсивну (з метою обумовленого напрямку правового дискурсу суддівського пізнання)». Загальний висновок незаперечний: «Імперативність справедливості покликана вимогою врегулювання правових протиріч, відновлення природного стану

рівноваги правової дійсності. Реальну справедливість творить система цивілізаційних цінностей через протистояння довільному у нормах застосуванні права, усунення невідповідності пізнавальної діяльності в реалізації права» [49, с. 291].

Модус 4. На етапі досягнення справедливості функціонує постійний засіб і показник того, як ця справедливість реалізується. Йдеться про правову комунікацію. Вона є маркером подоланої конфронтації, конфліктного протистояння. Тут ми виходимо із рівня формальних умов і заглиблюємося у сам процес вираження думок і переконань. Йдеться про те, що мислення і мовлення у формі комунікативного акту на завершення перебувають між собою у тісному взаємозв'язку. Так повністю або частково відбувається у пізнавальній діяльності судді ідентифікація суті справи в її комунікативних актах суб'єктів/сторін судового процесу.

Хоча мова є формальною умовою думки – понятійного і загальнозначущого змісту людської свідомості, мовного значення набуває символічна умовність, обґрунтування й інструмент думки, які не повинні підміняти референційне значення, тобто саму думку. «Наведене тлумачення мови» належить філософові Н. Калашниковій. Однак така позиція дещо розбіжна із твердою переконаністю в тому, що мовлення формує мислення, а відтак воно не може бути лише «символічною умовністю». Мовлення є основою мислення, воно (мовлення) не має підміняти саму думку», але воно тісно пов'язане з думкою і є її репрезентантом. З правовою комунікацією це пов'язане наступним чином: засобом правової комунікації є мовлення, з допомогою якого реалізується її мета і принципи.

Модус 5. Хоча судова комунікація набуває, за М. Ясинком, певної узагальненої схематизації: «...особа, яка відтворює події в судовому засіданні в порядку ретроспективи, озвучує їх у вигляді певної словесної інформації. У той же час, за твердженням автора, потрібно розуміти, що її логічність, точність, послідовність залежить від інтелектуального рівня такої особи» [189, с. 87].

Така взаємозалежність є потребою дати пояснення щодо фактів чи подій, пропонуючи потім прокуророві та адвокату конкретизувати показання поставленими особі питаннями. Такий варіант діалогів дає можливість виокремити «із показів найбільш істотну інформацію, відкидаючи при цьому сторонні деталі» [188, с. 87–88]. Дослідник на підставі викладеного апелює до судження як однієї із форм мислення: «Судження являє собою встановлення логічно-природного зв'язку між певними явищами, подіями чи фактами» [188, с. 88]. Якщо такий зв'язок порушений, то витікає алогізація викладу, відсутність певних закономірних і об'єктивних ланок у комунікативному дискурсі особи.

Модус 6. Установлення логічно-природного наслідку між фактами, подіями, явищами є етапом мислення, який веде до створення судження. «Саме на цих об'єктивних інформаційних даних та тих доказах, які надаються сторонами, суд може обґрунтувати свій висновок щодо юридичної кваліфікації дій кожної із сторін. Таким чином суд застосовує індуктивний метод – умовивід» [Там само, с. 88].

Суд користується також дедуктивним методом: на підставі загального висновку послідовно характеризуються факти, події і явища. Для логічного висновку потрібні міркування на основі аналізу і синтезу, що пізніше лягає в основу порівняльних умовиводів.

Судовий процес є найціннішою доказовою інформацією, яку правнику потрібно адекватно реципіювати й використати для досягнення мети справедливості, а значить законності.

Модус 7. Для судді-професіонала важливим стає комунікативний аналіз (кваліфікація):

а) особливостей мови, жестикуляції, міміки, емоційного стану особи в судовому процесі та суду, їх психологічні особливості у відповідності до змісту сказаного;

б) природи та особливостей прояву психологічного стресу та його впливу на учасників судового процесу, осіб з обмеженими можливостями,

осіб, які брали участь в бойових діях, осіб похилого віку та неповнолітніх у судових процесах;

в) комунікативних дій судді як організатора та керівника судовим процесом;

г) впливу суспільної думки та моралі на суд і справедливість судового процесу;

д) організаційно-психологічних аспектів щодо взаємодії суддів як керівників судовим процесом та інших учасників правосуддя;

ж) доказування як психологічного процесу пізнання доказової інформації судом. Психологічна суть внутрішнього переконання судді;

з) судових дебатів як психолого-процесуальної складової судового процесу;

і) легітимності судових постанов та природи психологічного спонукання особи до апеляційного та касаційного оскарження;

к) справедливості як психологічної основи стійкості, стабільності судових постанов та довіри до правосуддя;

л) страху ухвалення судових рішень [188, с. 26].

Проте увесь судовий процес прямує до справедливості, якщо сторони процесу вільні і рівноправні та адекватні.

«Усвідомлення адекватності як необхідна умова завершеності пізнавального акту є можливим завдяки комунікації з іншими суб'єктами, завдяки комунікативному переведенню спочатку лише індивідуально-достовірного знання в соціально-достовірне та визнане» [50, с. 11].

Аксіомодусом (за схемою автора), на наш погляд, є розуміння Іншого «не лише в якості об'єкта чи суб'єкта пізнання та комунікації, але як умови цих процесів»; встановлено, «що Інший є необхідною онтологічною, онтогенетичною, гносеологічною та соціальною умовою постання та функціонування Я (особи), оскільки конкретно Я завжди постає та існує в оточенні значущих Інших». Методологічно важливим для практики інтерсуб'єктивності в правосудді є «положення про конституювання

в міжіндивідній комунікації не лише значущості, але й об'єктивності пізнання конкретизоване і доповнене на основі використання категоріального апарату аналізу проблем Іншого» [50, с. 4], розробленого згаданим дослідником.

Одна із загрозливих для авторитету суду тенденцій, яка підриває його основи і ускладнює вирішення конфлікту, за Т. Долголенко, це наявні в теорії права «егоцентричні тенденції» його тлумачення. Авторське пояснення – що ми цілком підтримуємо – ґрунтується на тому, що на підставі постмодерністських наслідків розвитку теорії суб'єкти права самостійно прагнуть встановити смисл правових норм і «уподібнюючись античним софістам, демонструють здатність встановлювати протилежні смисли у будь-якому юридичному тексті». Автор застерігає, що «використання тлумачення у правореалізаційному процесі в якості засобів маніпулювання суб'єктами права і спотворення правового змісту призводить до руйнування аксіології права – істина у праві розглядається в якості змінної з урахуванням інтересів інтерпретатора. А це, відповідно, призводить до заперечення системності, внутрішньої логіки права, зняття ціннісних орієнтирів у праві» [61, с. 4].

Причиною конфліктної комунікації сторін судового процесу стають подекуди причини колізій, викликані законодавством, його неуніфікованістю, а також і різночитанням та різним трактуванням норм права: «фіксація правової ідеї в букві, тексті закону є основою для різночитань, для визначення різних смислів даного тексту» [61, с. 19].

Всі учасники судового процесу фактично зазнають потреби вникнення у приписи норм права, і їхню реалізацію. Йдеться про «дешифрування», виявлення змісту правового припису, а потім і встановлення на його основі істини, до якої прагне суд. Неоднотипність, «множинність» смислів має бути подолана на підставі врахування духу і букви закону. Авторіві цих ідей належить думка про те, що конструктивізує підходи до кваліфікації конфліктної комунікації: «будучи інтелектуальною пізнавальною діяльністю, тлумачення значною мірою залежить не від статусу суб'єкта. А від його здатності, вміння і навичок роботи із текстуальним вираженням правового припису» [61, с. 23].

Модус 8. Одним із найяскравіших прикладів такого вміння є саме судова аргументація. Кожна із сторін судового процесу доводить свою правоту фактами, доказами та аргументами.

У судовому процесі фактично маємо справу як мінімум із трьома лініями доведення: у цивільному процесі – це лінії доведення позивача і відповідача плюс лінія, прийнята судом; у кримінальному процесі – це лінія обвинувачення, лінія захисту і лінія суду. Суд може цілком погодитися з аргументами однієї зі сторін, частково погодитися з окремими аргументами кожної сторони й обрати комбіновану лінію аргументації, нарешті, не погодитися з аргументами жодної сторони, вирішивши справу на власний розсуд або надіславши її на додаткове вивчення. У разі апеляції до суду вищої інстанції ним може бути обрана нова лінія доведення тощо. У принципі передбачається, що кожна зі сторін сумлінно організує свою аргументацію, припускаючи її достатньою для обґрунтування своєї позиції. Однак при порівнянні аргументів у залі суду навіть найбільш струнка аргументація може виявитися недостатньою і незадовільною через як різну доказову силу наведених сторонами аргументів, так і можливість відкриття невідомих раніше обставин справи через «доказування, з'ясування, доведення, ствердження чогось».

Щодо розуміння критерію «юридичності» аргументації немає єдиного підходу. На поверхні, здавалось би, лежить пояснення такого терміна сферою, однак, крім зазначеного критерію, науковці звертають увагу на те, що юридичність аргументації визначається тим, що остання: здійснюється у правовідносинах або призводить до правових результатів, впливає на право або ж право впливає на неї, чи на неї впливають зобов'язальний характер права, прецеденти, пов'язаність із доктриною, яка розвивається завдяки організованій професії юристів-науковців, а також – підпорядкованості вимогам процесуальних норм і приписів, ґрунтується на обов'язкових та дозволених джерелах [66, с. 93–95].

Юридична аргументація – це процедура, що може розглядатись або як самостійна, або як відносна. Перш за все, юридична аргументація як така

постає у моделях безвідносно до діючого інтелекту. Це означає, що окремий юрист-професіонал є самостійним аналітиком, який здійснює аргументацію за певними логічними нормами. При цьому реакції слухачів (колег, свідків, суддів і т. д.) залишаються на даному етапі невідомими, нейтральними щодо прогнозування. Умовно кажучи, юрист як аналітик залишається наодинці з істиною. В таких умовах здійснюється пошук аргументів, створюються аргументаційні структури як у теоретичній, так і у практичній аналітиках [66, с. 93].

Правова аргументація – це відокремлена структура аргументації загалом, яка має свої специфічні особливості. Слід зазначити про те, що на сьогодні поняття юридичної аргументації значним чином розвинене на Заході, адже цьому сприяла низка обставин

Оскільки теорія юридичної аргументації має комплексний міждисциплінарний характер, можна взяти за основу юридичної аргументації її особливості – логічний, логіко-риторичний, психологічний, комунікативний та ін. рівні, які аж ніяк не можна розглядати поокремо.

М. Козюбра, як авторитетний сучасний правник, констатує, що «Думки з цього питання істотно різняться. Деякі науковці вважають, що суть судового розгляду визначає логіка, відтак, він не особливо відрізняється від наукового пізнання.

Подібні погляди залишаються досить поширеними на пострадянському просторі. По суті вони є продовженням радянської доктрини теорії доказів та концепції «об'єктивної істини» в судовому процесі, проникнутої, як слушно зазначається в літературі, «надмірним техніцизмом і логізмом», притаманним передусім природно-науковим дослідженням [66, с. 28].

У судовому засіданні, на юридичній консультації чи у будь-якій із сфер права, вагоме значення мають правові аргументи. При дослідженні даного питання виявилось, що багато вчених виявили зацікавленість проблематикою юридичної аргументації, однак вона залишається недостатньо розробленою в юридичній науці. Проблема юридичної аргументації тісно пов'язана

з проблемою юридичного тлумачення. Дана проблематика є складною, оскільки правова аргументація є явищем системним і складається з багатьох складових елементів. Правова аргументація не може бути лише риторичною або логічною, оскільки в її основу покладено здобутки різних галузей знань: логіки, філософії, риторики, психології, лінгвістики тощо. Правова аргументація є одним із різновидів загальної аргументації.

Критика змісту права дозволяє успішно вести боротьбу за відображення в нормах права волі та інтересів різних соціальних суб'єктів, цінностей та ідеалів, домінуючих на певному етапі, об'єктивно сформованих суспільних відносин. Такими є онтологічні характеристики нашого буття.

Критика змісту права є найважливішим інструментом вирішення протиріч, виявлення та викорінення недоліків у законодавстві. Термін «критика» (грец. – мистецтво розбирати, судити) означає вирішення суперечностей [30, с. 588]. Виявляючи суперечності, помилки і недоліки, критика сприяє їх усуненню.

Об'єктами критичного аналізу можуть бути різні явища правової дійсності. Зокрема, можна говорити про критику праворозуміння, правотворення, критику джерел права, реалізації права, критику юридичного процесу, правового виховання, правосвідомості тощо.

Будь-яка критика включає не лише детальний аналіз об'єкта, але й висновок щодо нього як такий, який заслуговує бути аргументом.

М. І. Козюбра зазначає про види правової аргументації [66, с. 279]. Одним з найважливіших з них є змістовно-діяльнісна ознака, за якою аргументація поділяється на теоретичну і практичну. Якщо перша становить собою форму наукової діяльності, практична юридична аргументація за суб'єктами у свою чергу може бути поділена на аргументацію, властиву різним юридичним професіям – суддям, адвокатам, прокурорам тощо, кожен з видів якої має свою специфіку.

Найяскравіше вона дістає прояв у судовій аргументації, яка відображає як призначення суду і особливості судочинства, так і засоби, методи і прийоми

аргументації, застосовувані учасниками судового процесу, які в кінцевому підсумку впливають на зміст судового рішення. Відмінності між суб'єктами науково-теоретичної і судової діяльності – науковцем-дослідником і суддею полягають насамперед у тому, що перший з них – науковець – може відмовитись від надання відповіді на поставлене перед ним питання, пославшись на те, що наука на сьогодні не готова до розв'язання цього питання. Навіть науковець-правник на поставлене перед ним питання, як з наукової точки зору можна вирішити той чи інший правовий спір, може обмежитись констатацією наявності прогалини у його врегулюванні і запропонувати її усунення через внесення змін до закону чи іншого нормативного акта [66, с. 206].

Завдання суду полягає у тому, щоб за будь-яких обставин знайти шляхи розв'язання правового спору за допомогою властивих праву засобів, зокрема численних способів, прийомів і видів юридичного тлумачення.

Отже, судова аргументація становить собою об'єднання зусиль національних законодавчих текстів, здобутків правової доктрини, міжнародно-правових актів, міжнародної та національної судової практики. Це означає, що суд не може виходити ні з механічного «виведення» рішення з норми, ні з абсолютної свободи розсуду у виборі нормативної бази та її інтерпретації.

Таким чином, можна зробити такі висновки щодо аргументації в опонентів у судах загальної юрисдикції: застосування прийомів судової аргументації має поетапний характер, що зрештою впливає на вибір найбільш актуального аргументу, особливістю використання аргументації в судах загальної юрисдикції є диспут, у результаті якого суддя повинен обрати позицію, яка є найбільш переконливою.

Вивчення комунікативної практики правосуддя дає підстави зробити висновки про неоднозначне ставлення теоретиків права до основного спрямування діяльності судді, а тим більше до оцінювання конфліктних взаємин і умов здійснення в таких ситуаціях кваліфікованого провадження. Спостережена відсутність науково обґрунтованого концептуального підходу щодо алгоритму добору конструктивних моделей правової комунікації для

встановлення рівноправності суб'єктів права, справедливості і законності. Така невизначеність правового регулювання комунікації за умов конфліктності сторін судового процесу викликає дискусію з приводу потреб привернення уваги до цієї важливої проблематики. Якщо віднести до цих дискусійних питань застосування норм права, які конкурують або проектують різну практику правозастосування, то невизначеність комунікації постає як очевидна. Тобто, який би етап не брати до уваги – процесуальні правовідносини чи правові процедури у правовідносинах, процесуальні тексти документів, стадії процесу, особливий суб'єктний склад, послідовність правових процедур [81, с. 14] – правова комунікація кожного етапу як складна каузальна (причиново-наслідкова) інтерсуб'єктивність хоча до певної міри наділена однотипністю й стереотипністю, формальністю відносин у судовому процесі, однак результат забезпечення принципу верховенства права і його перцептивний характер значною мірою залежать від змісту судового дискурсу. Цей зміст аж ніяк не може бути вибудований лише на інтуїтивних інтеракціях чи спонтанних реакціях судді в його правовій комунікації.

2.2 Мотиваційні складові правової судової комунікації

Суд – орган, який здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних і інших категорій справ у встановленому законом порядку, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачена процедура, при якій «суд повинен бути справедливим, гарантувати рівність всіх учасників судового процесу та створювати умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків».

За кожною справою, яка розглядається у суді, стоїть конфлікт, який самостійно суб'єктами уладнати не вдалося, отож вирішуватиме його суд. Мета

суду справедливо, відповідно до Конституції та законодавства України, вирішити ситуацію.

Керування власною поведінкою в ситуації конфліктної взаємодії становить, так би мовити, внутрішній аспект керування конфліктами і має суто психологічний характер. Усвідомлення особистістю ситуації як конфліктної активізує почуття небезпеки, тривоги, страху. Відбувається мобілізація особистісних ресурсів, у дію вводиться весь арсенал комунікативних засобів, наявний у кожного з учасників. Розбіжності між сторонами конфлікту можуть посилюватися специфічними особистісними рисами та якостями людей. Багато інформації для обрання правильного способу впливу в конфліктних ситуаціях може дати визначення особливостей темпераменту та характерологічних рис учасників конфлікту.

На прикладі Кримінального процесуального кодексу України складено основні стадії судового процесу. Серед них виділяють чотири обов'язкові та три факультативні, а саме:

1. Досудове розслідування.
2. Судове провадження.
3. Провадження в суді апеляційної інстанції.
4. Виконання судових рішень.
5. Провадження в суді касаційної інстанції.
6. Провадження у Верховному Суді України.
7. Провадження за нововиявленими обставинами [108].

Кожне судове засідання відбувається у передбачених процесуальним законом діях і етапах, зазначених вище. Однак трапляються випадки, коли судове засідання може перетворитись на суцільну конфліктну ситуацію і може бути зірваним маніпулятивними діями сторони захисту.

Судове засідання за своєю суттю є етапом вирішення конфліктних ситуацій, тому в ньому відбувається протистояння учасників судового процесу. Звісно, що судове засідання приємних емоцій не викликає. Учасники ще до суду негативно налаштовані проти своїх опонентів, суддів та працівників суду. Тому

частими є ситуації, коли конфлікт у судовому засіданні загострюється через особистісні непорозуміння, невихованість, нестриманість тощо. Як правило, це проявляється у вигляді неповаги до суду, а також зневажливих висловів на адресу учасників судового процесу чи втягнення їх у суперечку, яку буває доволі складно припинити. Якщо ходом судового засідання керує головуючий суддя, то він наділений повноваженнями вживати необхідних заходів для забезпечення належного порядку під час його проведення. Але обов'язок дотримання усіма учасниками судового процесу порядку у судовому засіданні покладено також і на судових розпорядників.

Зазвичай, для запобігання конфліктам між учасниками судового процесу та особами, присутніми у залі судового засідання, судовий розпорядник перед його початком повинен визначити кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання з урахуванням кількості місць та потреби забезпечити порядок під час судового засідання, а також розташувати місця таким чином, щоб сторони (позивач, відповідач) не сиділи у залі поруч.

Проте, якщо уникнути комунікативного конфлікту під час судового засідання не вдається, головуючий у справі залучає судового розпорядника до вирішення конфліктних ситуацій. Так, за розпорядженням головуючого судовий розпорядник має повне право видалити особу, яка проявляє неповагу до суду

Завданням філософсько-правового дискурсу є обґрунтування правового врегулювання задля збереження громадянської єдності за наявності національних інтересів, окремих груп чи індивідів.

Рівень насильства, наявність конфліктів спонукає до нерепресивних методів виходу із проблем протистояння. Модель ціннісних норм створена Ю. Габермасом. Філософ конститує «всезагальний консенсус» у межах раціонального дискурсу кожним з учасників комунікації із власним інтересом, необхідністю узгодження його із загальноправовим взірцем, що звільняє потенціал «комунікативної дії» – символічно опосередкованої інтеракції, орієнтованої на взаєморозуміння [64, с. 292–294].

Проте у Ю. Габермаса інтеракції не творять правового комунікативного дискурсу, за яким наступає відповідальність. Для нас важливим є той підхід, який виконує у праві ключову функцію. Йдеться про принцип справедливості – основоположний принцип права, який являє собою ідею пропорційності, домірності в усіх сферах життєдіяльності людини та її правове забезпечення.

У цей принцип Ю. Габермас вкладає вимогу відповідності між:

- «нормативною вимогою дотримуватись обов'язку;
- вимогу суб'єктивної правдивості;
- пропозиціональної істини» [64, с. 301].

До застосування принципу справедливості замість закону суд вдається за наявності прогалин у праві. Низка кодексів встановлює, що у разі відсутності закону, який регулює відповідні і подібні правовідносини, суд застосовує аналогію права, тобто виходить із конституційних принципів і загальних засад права і законодавства (див. ч. 7 ст. 9 КАС України, ч. 7 ст. 8 ЦПК України, ч. 2 ст. 8 ЦК України, ч. 2 ст. 10 СК України).

Право на справедливий судовий розгляд складається із сегментів М. Етніна:

1) органічних елементів, які забезпечують ефективне користування цим правом і його реалізацію (право на доступ до правосуддя та право на виконання судових рішень);

2) інституційних елементів, що утворюють критерії, яким мають відповідати судова система держави в цілому і кожний судовий орган окремо (створення суду і формування його складу на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів і їх незмінність протягом строку їх повноважень, незалежність і неупередженість суддів тощо);

3) процесуальних елементів, які забезпечують реальну участь осіб у процесі, змагальність процесу, рівність сторін на всіх стадіях судового розгляду і розумні строки розгляду справи;

4) спеціальних елементів, що є додатковими гарантіями для кримінального процесу (презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача та ін.) [63, с. 86–88].

Особливої уваги заслуговує реалізація принципу справедливості на окремих стадіях судочинства.

На сьогодні, в першу чергу це реалізується у праві на справедливий судовий розгляд.

Поки що відсутня єдина система розуміння справедливості:

- 1) одні дослідники ототожнюють справедливість із правом або підкреслюють їхній взаємозв'язок;
- 2) право визнається явищем, яке є похідним від справедливості;
- 3) справедливість розглядається як породження права.

Ідея справедливості досліджувана протягом всієї історії людства. Кожен історичний етап ставав наступним кроком у розвитку цієї ідеї від цінності до принципу права.

Слід розглянути зміст категорії «справедливість», як складного феномена, сутність якого розглядається за допомогою різних аспектів. Це дає підстави для виокремлення кількох видів справедливості, кожен з яких має певну специфіку, в тому числі в правовій сфері.

В Аристотеля визначення права, або справедливості («право» (dike) є мірилом справедливості (dikaiosyna). Фактично, «Сутнісний зв'язок між правом і справедливістю відображено в українській мові: «справедливість» має один корінь зі словами «право», «правий», «правда»; в лат. justitia («справедливість», «правосуддя») – з jus («право»). В українській «справедливість» залежно від контексту перекладають англ. fairness («чесність» та «неупередженість»); часто асоціюється з процедурною справедливістю як у теорії Дж. Ролза), equity (позначає індивідуальну справедливість і відсилає до ідеї Аристотеля про виправлення недоліків букви за допомогою духу закону; напр., cases of equity – «справи справедливості» – виправдовують винятки, для яких закон є занадто слабким або занадто жорстоким), justice (позначає загальну справедливість, що наголошує на послідовності у розгляді аналогічних справ; також перекладається як «правосуддя») [29, с. 830].

Вважається, що саме Аристотель сформулював основу розуміння поняття справедливості: надмірний егоїзм є несправедливим, а справедливим є піклування про чуже та всезагальне благо.

У судових справах для досягнення справедливості важливими є об'єктивна і суб'єктивна справедливість, розцінена як:

Перша (об'єктивна справедливість) є та, що відповідає потребам та інтересам домінуючої частини суспільства.

Об'єктивна, або інституційна справедливість, є реалізацією ідеї справедливості в певних соціальних інститутах (економіці, освіті, сім'ї тощо). У випадку реалізації ідеї об'єктивної (інституційної) справедливості в таких соціальних інститутах, як право і держава, об'єктивна справедливість набуває характеру політичної.

Друга (суб'єктивна справедливість) є та, що відповідає потребам та інтересам людини.

Суб'єктивна, або особиста справедливість означає ту добропорядність людини, яка добровільно і постійно виконує вимоги інституційної справедливості [29, с. 831].

Інший принцип, який форматує комунікативні акти суб'єктів права, це принцип рівності, якого особливо необхідно дотримувати судді у конфліктноупротистоянні. «Сучасне українське та міжнародне законодавство свідчить про високий рівень у розробці та декларуванні принципу рівності. Проте в наш час це законодавство має декларативний характер [146, с. 12], оскільки судді не завжди дотримуються принципу рівності всіх перед законом і судом, що й призводить до недовіри до українського правосуддя.

Для досягнення комунікативної раціональності у судовому процесі не достатньо сповідувати названі вище принципи. Надважливим елементом суддівського угляду є незалежність суддів. Якщо ця ділянка діяльності забезпечена, як це узагальнює С. Леськів, то і відповідно всі принципи діяльності суду будуть діяти збалансовано, і це найперше позначиться на правовій комунікативній практиці суддів [119].

Зарубіжна дослідницька позиція сформована таким чином, що вона акцентує на названій якості суду. Це підтверджує наступний дослідник.

Так, М. Селлерз констатував про «Необхідність незалежності судової влади». Він переконаний, що центральною чеснотою судді є відданість верховенству права, включаючи справедливість і загальне благо, які, власне, й становлять основу всього права і законної влади. Судді мають бути відданими верховенству права, а також справедливості і загальному благу, і нічому або нікому іншому [211, с. 199].

До засад реалізації принципу незалежності суддів дослідник С. Леськів відносить:

- здійснення правосуддя виключно судами;
- особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів;
- здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури;
- таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення;
- обов'язковість судового рішення;
- недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду та встановлення відповідальності за такі діяння;
- особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів;
- належне матеріальне та соціальне забезпечення, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту;
- функціонування органів суддівського самоврядування [119, с. 14].

У поле зору майже всіх критиків судової системи потрапляють ті недоліки, які найчастіше підривають авторитет цього інституту. Від цього знижується якість та ефективність комунікативної практики суду.

Ці недоліки легко проявляються у судовій комунікації, яка має бути реалізацією основного принципу – верховенства права.

Принципи правосуддя

Принципи правосуддя	Ознаки недотримання принципу законності
<p>Серед яких:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) законність; 2) рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) забезпечення обвинуваченому права на захист; 5) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 6) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом; 7) обов'язковість рішень суду; 8) здійснення правосуддя виключно судами й заборона делегування цих функцій іншим органам або посадовим особам; 9) незалежність і недоторканність суддів, їх підкорення лише закону; 10) участь народу в здійсненні правосуддя; 11) колегіальний та одноособовий розгляд справи; <p>Зауважено, що, крім вищезазначених конституційних принципів здійснення правосуддя, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» виділяє також</p> <ol style="list-style-type: none"> 12) принцип самостійності судів; 13) принцип забезпечення права на повноважний суд. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) низький рівень правової культури та правової свідомості суддів, непрофесіоналізм; 2) нехтування принципами права та недодержання теоретичних основ правової кваліфікації; 3) корупційні прояви, безвідповідальність і самовпевненість серед суддів; 4) незнання змін і доповнень до чинного законодавства (зокрема, цивільного, адміністративного, кримінального); 5) нездатність до елементарного тлумачення кримінально-правових норм і невміння застосовувати основні правила логіки, підміна кримінально-правових понять і термінів; 6) використання рудиментарних «кліше» в контексті відповідних процесуальних документів суду та нездатність до творчого мислення; 7) «перегини».

Засобом реалізації Закону України «Про судоустрій і систему суддів» є прозоре виконання принципів права. Ці засадничі основи напряду стосуються і правової комунікації, яка спрямована на подолання конфліктного протистояння. Ключовим спонукальним принципом, крім принципу справедливості, є верховенство права.

Верховенство права – це справедливість, свобода і рівність, віра в них, до якої мають змагати кожний юрист, кожний громадянин. Однак цього замало. Уточнення вагоме зроблене вченими. Названу вагому якість складової комунікативного акту спостережена в оцінці зарубіжного дослідника М. Селлерза. «Верховенство права, на його думку, це універсальний ідеал, на служіння якому претендує кожний уряд і кожна правова система, незалежно від того, роблять вони це в дійсності чи ні. Це ідея про те, що керувати мають закони. А не просто воля чи сила людей, присутня у кожній правовій системі та кожній правовій традиції» [211, с. 198].

У зв'язку з цим, і спираючись на методологічний плюралізм, візьмемо до уваги й інші підходи у правопізнанні щодо згаданого принципу.

Виписаність усіх складових принципу верховенства права, на думку філософа права Д. Попова – дослідника «філософсько-правових засад застосування природного права при здійсненні судового угляду» – спирається на основні «цінності людського життя, як-от свобода, справедливість, гуманізм, формальна рівність тощо». На думку дослідника, «Принцип верховенства права є певним стандартом прийняття судових рішень. З цього випливає можливість протиставлення закону таких соціальних регуляторів, як мораль, звичаї, традиції, принципи права, які є категоріями природного права» [175, с. 9].

Судовий угляд передбачає «певну міру свободи судді як щодо застосування права, так і щодо вибору варіанту вирішення юридичного конфлікту» [175, с. 9]. Автор дослідження хоча й констатує неоднаковість підходів до трактувань поняття «судового угляду» (як суб'єктивне право і/чи обов'язок суду, повноваження суду, можливість суду зробити вибір, діяльність

суду, форма правозастосування), однак, у тлумаченні Д. Попова ключове поняття розглядається «як правозастосовна діяльність судді з вибору одного із передбачених законом варіантів вирішення судового спору. Свобода судді – з чим не можемо не погодитися (*I. K.*) – тут обмежується рамками закону як щодо здійснення судового угляду, так і щодо застосування права». Суддя може не застосовувати неправовий закон «з метою прийняття справедливого рішення у справі», може застосувати позитивний закон, який містить «норми (принципи) природного права, тобто є правовим». Підставами для застосування природного права в судовому угляді є «відносна визначеність змісту правових норм, прогалини у законодавстві, колізії норм права, неправові закони» [175, с. 9–10].

На жаль, в авторів застосовуються спрощені підходи до вирішення конфліктів (йдеться лише про повне й неповне вирішення його). Дослідниця Г. Луцишин перебуває на позиції, що повного вирішення конфлікту досягають за усунення причин, предмета конфлікту і конфліктних ситуацій, а неповним вирішення конфлікту є тоді, коли усуваються не всі причини чи конфліктні ситуації. У такому випадку неповне вирішення конфлікту може бути етапом на шляху до його повного вирішення. Тобто проміжний етап між першим і другим різновидом все-таки ймовірний. В реальній практиці з управління конфліктами обійтися без аналізу передумов, форми і способів вирішення конфліктів не можливо [125, с. 132], проте вказані чинники конфліктів завжди є ситуативними. Назагал прийнятною вважається, на нашу думку, схематизація загальних передумов для вирішення конфлікту, які вказує дослідниця, полягають у:

- достатній сформованості конфлікту;
- потребі суб'єктів конфлікту в його вирішенні;
- наявності необхідних засобів і ресурсів для вирішення конфлікту.

Автор передбачає окремі (дискусійні, на наш погляд), форми вирішення конфліктів:

- знищення (!) чи повне підкорення однієї із сторін (суперництво);

- узгодження інтересів і позицій сторін конфлікту на новій основі (компроміс, консенсус);
- взаємне примирення сторін конфлікту (приспособлення чи уникнення);
- переведення боротьби в русло співробітництва щодо подолання суперечностей (співробітництво) [125, с. 132].

Цей схематичний варіант управління конфліктом вважається класичним і найчастіше пропонується вченими-конфліктологами. Його автори – Томас і Кілмен [43, с. 91–92; 44; 125, с. 132].

До способів вирішення конфліктів автор відносить спочатку «адміністративний», а вже потім «педагогічний» способи. Очевидно, що більш виправданим, на нашу думку, мав би бути «дидактичний», а вже у випадку нерезультативності – «судовий».

До методів попередження конфліктів автор відносить ті, що запобігають розгортанню конфлікту, яке (що в судовому процесі може бути спонтанним, навмисним, зманіпульованим – *I. К.*):

- внутрішньоособистісні – методи впливу на окрему особистість;
- структурні методи – методи профілактики та ліквідації організаційних конфліктів;
- міжособистісні методи (спрямування, примирення – *I. К.*) чи стилі поведінки в конфлікті;
- персональні методи (щодо впливу на конфліктних осіб – *I. К.*);
- переговори;
- методи управління поведінкою особистості [125, с. 132].

Ці методи не завжди можуть бути придатні для судочинства, однак все-таки вони потребують творчого трансформування як одні з можливих прийомів комунікативного мислення.

Зауважено, що озлобленість, яка властива конфліктуючим суб'єктам права, – породжує чимало різновидів поведінки (деструктивної):

- розчарування у своїх можливостях і здібностях, деінтенсифікація особи;

– виникнення почуття невпевненості в собі, втрата колишньої мотивації, руйнування наявних ціннісних орієнтацій та образів поведінки. У гіршому випадку наслідком конфлікту може стати й розчарування, втрата віри в колишні ідеали, що породжує девіантну поведінку і, як крайній випадок, – суїцид;

– негативне оцінювання людиною своїх партнерів за спільною діяльністю, розчарування у своїх колегах і недавніх друзях;

– реакція людини на конфлікт через захисні механізми, що проявляються у різних формах поганої поведінки:

– відступ – мовчання, відсутність захопленості, відмежування індивіда від групи;

– інформація, що лякає, – критиканство, лайки, демонстрація своєї переваги над іншими членами групи;

– твердий формалізм – формальна ввічливість, «буквоїдство», встановлення твердих норм і принципів поведінки в групі, спостереження за іншими;

– перетворення всього на жарт;

– розмови на сторонні теми замість ділового обговорення проблем;

– постійний пошук винних, самобичування чи звинувачення в усіх бідах членів колективу» [125, с. 137].

Конфлікт суб'єктів права – це не завжди психологічний негатив для учасників. Вчені стверджують, що не можна не брати до уваги позитивні наслідки конфлікту, якими є:

– залучення людей до вирішення важливих для них питань, розвиток почуття причетності й відповідальності за прийняте рішення;

– відверте обговорення труднощів і «вузьких місць»;

– усвідомлення пріоритетних цілей та завдань;

– поліпшення стосунків та готовність до співробітництва у майбутньому, краще розуміння одне одного;

– зменшення синдрому покірності й розвиток ініціативи;

– зменшення емоційної напруги, неспокою і стресу;

– тимчасове відвернення інших конфліктів, які в теперішній ситуації можуть мати руйнівні наслідки;

– поживлення комунікації та залучення до спілкування «аутсайдерів» і членів «закритих» груп;

– привернення до конфлікту уваги громадської думки [181, с. 90].

Хоча вплив конфлікту у судовому процесі справляє на його учасників і соціальне оточення суперечливий характер. Проблему становить те, що немає чітких критеріїв конструктивності й деструктивності конфліктів, важко оцінити результати конфлікту. Ступінь конструктивності конфлікту може змінюватися в міру його розвитку. Поряд з інтеграційною оцінкою (кваліфікацією) необхідно враховувати індивідуальний вплив конфлікту, тобто визначати: для кого з учасників він конструктивний, а для кого – деструктивний, і чи є він такий, що сприяє встановленню істини в конфліктній комунікації.

Неврахування перцептивного впливу на комунікаторів негативізму вербальних інвектив (образ) позначається на психіці і поведінці. На думку дослідників, якщо конфлікт розвиватиметься стихійно, то можна очікувати його негативного впливу на безпосередніх учасників та їхнє оточення. Це виявляється в тому, що конфлікт: вимагає даремної витрати енергії, часу та ресурсів; відволікає людей від важливіших питань і знижує продуктивність праці; може заплямувати репутацію та позбавити довіри; часто позбавляє підтримки й ставить під загрозу справжні інтереси учасників; гальмує проведення швидких змін і реформ; іноді є причиною чвар саме між тими, хто потребує об'єднання; може стати тією грудочкою, що спричинить зсув лавини проблем («ефект снігової грудки»); послаблює внутрішньогрупові зв'язки, знижує кооперацію і злагодженість роботи, посилює непродуктивну конкуренцію; є джерелом негативних (іноді травматичних) переживань, стимулює ріст плинності кадрів в організації; іноді примушує людей широко задекларувати позиції, яких потім доводиться дотримуватись, усвідомлюючи їхню неконструктивність; може руйнувати мораль, поглиблюючи відмінності

в системах цінностей різних людей, провокувати образливі та безпідставні звинувачення іншої сторони; переростає у протизаконні дії [181, с. 90–91].

Інші виміри конфліктної комунікації в своїй класифікації мають основні наслідки взаємозалежні між собою, що носять конкретний і відносний характер. А це відповідно здійснює неоднаковий вплив на сторони судового процесу, враховуючи ряд об'єктивних, організаційно-управлінських, соціально-психологічних, особистісних факторів конкретних ситуацій [125, с. 137].

Одним із різновидів правової комунікації в суді є пізнання закономірностей правопорушення, яке формується як доказування, що має процесуальну форму, правила джерела і основи перевірки інформації. Регламентування доказування зводиться до встановлення істини у справі. Істину та спосіб її встановлення кваліфікують як «єдність чуттєвого та раціонального, емпіричного і логічного, безпосереднього та опосередкованого пізнання» [258, с. 58].

У теорії пізнання істини вона є чи не найбільш спірною ідеєю, розгляд якої розвивали: І. Кант, відстоював позиції про наявність і можливість встановлення об'єктивної істини. Г. Кельзен виступив із запереченням розуміння істини в праві. Можливість доведення істини як ідеї засобами мови належить А. Тарському; ідея істини одержала своє комунікативне інтерпретування в М. Хайдегера, А. Бадью, Є. Булігіна, В. Махліна, О. Ткаченка та інших.

У теорії існують дві протилежні точки зору з приводу встановлення істини. Вони виражають суть такими тезами: істина не є абсолютною; істина є відносною; «незмінної наукової істини немає» (теза фоллібілізму) [29, с. 315].

І Платон, і Аристотель, і Т. Аквінський започатковували класичні підходи до розуміння істини, як «стану гармонії мислення і дійсності». У Т. Аквінського «Істиною є відповідність дійсності і знань про неї». Причому вона має «статус рерум» – існує незалежно від нас. Тобто до цього причетна теорія відображення, що виражає «візуальну метафору» – істина не залежить від суб'єкта». Зміст іншої теорії ХХ ст. – аксіома Віко»: «істинне і створене

є взаємооберненим». Вона (аксіома) заперечила «статус rerum»: об'єктивна реальність не має дзеркального відбиття, у правовому дискурсі вона служить для пізнання права, а не для його відображення [29, с. 311].

Доказування не можна розглядати як істину чи сплутувати із істиною, достовірністю і вірогідністю. Достовірність – це обґрунтованість знання. О. Чучукало переконана, що «Будь-яка вірогідність істинна, але не будь-яка істина вірогідна. Інтуїтивна здогадка, гіпотеза, версія можуть бути істинні, але лише після їх обґрунтування, підтвердження певними доказами вони стають вірогідним знанням. Істина – це відповідність нашого знання дійсності, а обґрунтованість – відповідність його певним фактичним даним, які можуть бути як істинні, так і помилкові» [258, с. 59].

Сучасне філософсько-правове тлумачення «істини у праві» належить О. Ткаченку: істина становить «позначення ідеалу знання і способів його досягнення й обґрунтування». До певного часу (XX ст.) «істина постулювалася універсальною цінністю з єдиним, стійким і незмінним смислом». Тут автор, не заперечуючи залежності істини від її загальнофілософської інтелектуальної оцінки, стверджує, що «Правознавство виявляє тенденцію до збереження класичного розуміння істини» [29, с. 310].

Вітчизняна філософсько-правова наука стверджує, що теорії про істинність результатів дослідження обставин справи поділяються на об'єктивні, суб'єктивні й об'єктивно-суб'єктивні. Відповідно об'єктивні поділено на абсолютні, відносні й абсолютно-відносні.

В основі більшості теорій судової істини знаходиться так звана кореспондентна теорія істини, яка пропонує за критерій істинності рішення мати можливість порівняння його із певним дійсним станом речей.

Дослідниця Г. Мартинишин не узагальнює різні підходи до теорії істини, зауважуючи, що критерієм істини під час встановлення фактичних обставин справи є цілісність доведених фактів. З погляду логіки, маємо справу з варіантом когерентної теорії істини. Проблема з її використанням полягає у тому, що «когерентна інформація про обставини справи може бути повністю

побудована на хибних положеннях. Відтак когерентність, хоч і є умовою істинності судження про фактичні обставини справи, не може вважатися єдиною і достатньою умовою істинності». Це ж стосується і прагматичної «конвенціоналістської теорії істини» [139, с. 13].

Інша – надлишкова теорія істини – «не позначає зв'язок висловлювання з дійсністю. Відтак, питання про істинність акта застосування права, з погляду цієї теорії, скасовується: пізнання обставин справи не може бути істинним, а лише достовірним. Такий підхід узгоджується з процесуальною парадигмою правозастосування та, зокрема, логікою спростовних суджень» [Там само, с. 14].

Щодо «істинності тлумачення, то її довести, як правило, не вдається через складність пошуку критерію істинності. Всі запропоновані у науковій літературі критерії – практика, правосвідомість, політика держави, воля законодавця – не можуть слугувати критеріями істинності тлумачення. Інтерпретацію норми права можна порівняти лише з іншою інтерпретацією цієї ж норми. А тому у випадку, коли обидва тлумачення є послідовними та когерентними, жодне з них не може претендувати на істинність.

Оскільки емпіричне пізнання обставин справи не дає істинних (логічно неспростовних) результатів, то і правова кваліфікація не може вважатися істинною, однак може і має бути достовірною [Там само, с. 13–14].

Дослідниця комунікації А. Токарська формулює відносність як характеристику істини. «Зрозуміло, що справедливість (скажімо, у судових дебатах, спорах) – не єдиний критерій, яким можна забезпечувати встановлення об'єктивної істини. Особливої ваги набуває форма, зміст і спосіб викладення аргументів, якими сторони намагаються доводити «своє» бачення істини. На цьому етапі і виникають основні та неоднозначні застереження, які стосуються правової комунікації суб'єктів права. На етапі способів встановлення істини додаються фактори, які не полегшують людинотворче «сприйняття» цієї комунікації. Це пов'язано з тим, що, крім антропологічного контенту, ситуацію взаємодії суб'єктів права ускладнює наявність їхнього

метаантропологічного відношення. Польський дослідник А. Менцвель, характеризуючи «антропологічну уяву», звертає увагу на мовлення, тобто усну комунікацію. Він бачить її як комунікацію «лицем до лица», що означає: кожного разу в ній присутній увесь особистий контекст (дикція, модуляція, інтонація, жестикуляція, ритміка, чуттєвість). Автор закономірно й справедливо підкреслює, що «Особистий контекст переплетений із ситуативним – кожен акт усної комунікації відбувається в особливому одноразовому, неповторному ситуативному контексті» [224, с. 66]. Такий ситуативно неповторний «психодинамічний або ж вербомоторний» дискурс фактично не полегшує реципіювання правової комунікації з Іншістю, а лише у багатьох випадках обтяжує її метатекстом, підтекстом.

У зв'язку із існуванням «вторинної інформативності» у правовій комунікації встановлення істини є складним пізнавальним процесом. У зв'язку з цим наведемо ряд суперечливих тверджень дослідників: «Визнання істини в праві властивістю права як знакової системи у сучасній філософії права часто ототожнюється з відмовою від поняття істини. Можливою альтернативою цьому є переосмислення істини в праві – відмова від сприйняття істини через онтичну перспективу її витлумачення» [20, с. 315–316].

Вербальна і невербальна система комунікації, у т. ч. правової, в якій зримо присутні кілька підтекстів вторинної інформативності, цілком уписана в систему останньої, і наділена вона тією ж здатністю розв'язувати спірні питання, використовувати, вибудовуватися на тих же принципах, що і вербальна правова комунікація. Різниця полягає в тому, що подекуди її важче трактувати, хоча поняття істини як відповідності дійсності неминуче передбачає наявність позамовної дійсності [Там само, с. 315].

У смисловій варіативності якраз і приховується денотат метатексту, який не завжди підвладний прочитанню або сприйняттю комуніканта.

Мову у даному контексті розуміємо як комунікацію, засобами передання якої є саме мовлення.

Зауважимо, що дослідниця М. Препотенська, як і Гадамер, відмічає «універсум діалогу», в якому прихований «шлях до істини» [181, с. 141], що, на нашу думку, цілковито єднає його (діалог) із функціональною метою – прагматизмом правової професійної діяльності у формі правової комунікації.

Тема встановлення істини – широко вивчена, хоча в ній і залишаються неабиякі труднощі, незважаючи на те, що значення терміна постійно розширюється, уточнюється й доповнюється [49, с. 76–88; 29, с. 310–316; 139, с. 3–16 та ін..].

Представники Львівсько-Варшавської школи аналітичної філософії вибудували кілька концепцій теорії істини. Такими є концепції К. Твардовського, Т. Котарбинського, А. Тарського, У. Куайна, К. Айдукевича та ін.

Зважаючи на загалом раціональні висновки, не можемо, наприклад, прийняти позицію А. Тарського, який схиляється до думки про розгляд істини на рівні речень, а не суджень, переконань, думок. Цим твердженням автор близький до теорії У. Куайна. Якщо, на думку останнього, («речення становить ядро визнаної істинної теорії»), то й речення варто розцінювати як істине». У. Куайн не є прихильником теорії «відносності істини». Білоруський дослідник К. Айдукевич називав всі теорії недостатніми. За ним ідею сутності істини піддав сумніву й автор статті «Аналітична філософія. Польський контекст дослідження проблеми істини» А. Лебедь. Він резюмує про «девальвацію поняття істинності», які стимулюватимуть появу нових теорій дефляційного спрямування... [114, с. 496].

Як стверджує дослідник аналітичної філософії А. Лебедь, спроби польських філософів набули нового розвитку. Він (розвиток) заснований на «оригінальній позиції» вчених щодо істини. З цією метою автор повертає аналітично-філософський пошук у русло «методу аналізу», але не звичного його розуміння (поділу на окремі елементи і т. ін.). Цей метод передбачає «певну своєрідність інтерпретації, спрямовану на з'ясування думки, усунення змістових лакун, розгорнуте визначення понять» [114, с. 488].

Яким би не було ставлення до розроблення теорії істини, дослідницькі погляди у зарубіжній науці збігаються із тим, що конструктивно аргументує вітчизняна дослідниця Г. Мартинишин під час розгляду істини як обов'язкової складової судового процесу. Автор стверджує, що істинність судового рішення як центральна ідея позитивістської парадигми можлива за умови поєднання таких складових: істинність встановлених обставин, істинність тлумачення й істинність правової кваліфікації [139, с. 13], компоненти, які вкладаються в комунікативні засоби взаємодії суб'єктів правовідносин і мети професійної інтеракції судді.

2.3 Архетипи комунікативної поведінки та їхня роль у розв'язанні конфлікту сторін у судовому процесі

Поняття «архетипів» дослідники трактують неоднозначно. Проте нас цікавитиме саме та семантика, яка пов'язана із розпізнаванням поведінки комуніканта. Такий підхід до проблеми оцінки конфлікту розроблений Пітером Келлетом, який є автором книги «Конфліктний діалог: робота із пластами значень для продуктивних взаємовідносин» (2010). Для пояснення Келлет вдається до сформованого Юнгом визначення «глибоко закоріненого звичного способу дій, який можна позначити терміном «патерн поведінки». Або архетип. В Юнга – це «відображення структури несвідомого, а також того, ... як люди переживають свої конфлікти і розповідають про них» [75, с. 326].

В цих переживаннях прихована сформована глибинна структура цих дій, а тому «архетипи», так як і символи, ... на переконання автора, лежать у глибинних пластах людської психіки» [Там само, с. 327].

Хоча П. Келлет висловлює свою позицію, що може бути протиставленою Юнгу: «в історії конфлікту можливо виявити важливі архетипні образи, які багато чого пояснюють в ній» [Там само, с. 328].

Майже всім дослідникам конфлікту належить твердження, яке є незаперечним для практики правосуддя: «конфлікт має складну природу», «багаторівневу структуру». У цьому не випадковому твердженні учасники конфлікту мають «обґрунтовані» власні історії (образи) і заперечення історії супротивника. Це лише ускладнює правову комунікацію і її розуміння у даному випадку у судді. Небажання змінити конфліктну ситуацію сторін судового процесу на краще – знайти вихід із неї – може вести аж до «загрози насилля» [9; 13; 14; 21; 24; 28; 43; 47; 53; 56 та ін.].

Щоб вникнути в суть конфлікту, його слід вивчати на онтологічному рівні, за твердженням професора П. Келлета. Доказом такого тлумачення може бути згаданий літературний класичний конфліктний дискурс: Дон Кіхот із відомого роману іспанського генія С. М. де Сервантеса «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський». Давши клятву захищати ображених і принижуваних владою, він попросив наглядачів-конвоїрів відпустити королівських ув'язнених і не бути для них палачами. Одержавши відмову, він застосував зброю – і конвоїри були переможені. Однак ті, кого він урятував, потім не схотіли виконати його умову і закидали Дон Кіхота і Санчо камінням... Його вимога до урятованих ним ув'язнених була для них абсурдною і нездійсненною...

Робимо висновок: окрім семантики архетипів (роль у вивченні риторичної переконливості функцій історії), архетипи можуть бути корисними для вивчення й аналізу «комунікативної мети історії конфлікту»: які дії стали причиною конфлікту, які мотиви його; пропозиції відповідальності за конфлікт [75, с. 332–333], а також для впливу на свідомість учасників конфлікту і його подолання.

Вітчизняний психолог Ірина Берлянд у праці «Полюмос: битва і спір» (2016) вибудовує свій конструктив із двох понять із полярним значенням. «Битва постає як щось небажане, руйнівне і небезпечне», а спір (суперечка) – як щось «необхідне і конструктивне», те, що веде до «встановлення істини» [15, с. 30].

У І. Берлянд є суттєве уточнення (архетипне) щодо окресленого протистояння, в якому є третя сторона, той, хто не бере участі у протистоянні, але виносить «вердикт». Це суддя. Така комунікативна ситуація суперечки і протистояння вирізняється «більшою ритуалізацією і явними конвенційними правилами» [15, с. 32]. Один чи кожний комунікатор у конфлікті готовий до такого розвитку подій.

Оскільки кожна особистість має право на свою думку, то і для суперечки потрібний інший, як носій іншої точки зору. Такі конфліктні протистояння, на думку психолога, «не сприймаються як спільний пошук істини, вони сприймаються кожною стороною як спротив неприйняттого. Ми, за І. Берлянд, не можемо враховувати «чужу правду», ми розуміємо її як абсолютну неправду. «У цьому спротиві не можна виграти, але одночасно від нього не можна відмовитися» [Там само, с. 37].

Вихід дослідниці бачить у компромісі і домовленості. Однак вони можливі лише «з носіями тих ідей, за які ми сперечаємося, але не із самими ідеями». Таку ситуацію психолог розцінює як «трагічну і нерозв'язувану». Як компроміс (згода, порозуміння шляхом взаємних поступок сторін конфлікту), так і домовленості (пристосування до обставин; узгодження позицій) спираються на найбільш визнаний спосіб їхнього досягнення – правову комунікацію з її принципами та поняттям переконаності.

Визнаючи особливу роль переконань у вирішенні конфлікту з іншою особою в процесі комунікативного акту, ми спиратимемося на розуміння «процесу правового переконання», сформульоване дослідницею теорії права Л. Аскеровою. Вона наводить аргументоване трактування означеного процесу, який полягає в тому, що «це складна система взаємодії людей, в ході якої в об'єкта спілкування під впливом логічно обґрунтованої аргументації суб'єкта спілкування відбувається зміна оцінних суджень» [6, с. 12].

У такому випадку правова переконаність передбачає такі змістові елементи, як «раціональний компонент», «емоційний і вольовий». Правова

переконаність є похідним поняттям від правової культури, його складовою частиною.

До раціонального компоненту Л. Аскеровою віднесено «усвідомлене знання права, а до «емоційного елементу» належать правові емоції і правові почуття. Єдність першого і другого елементів є передумовою появи третього компоненту – «вольового» – як змісту правової переконаності суб'єкта права, який передбачає «а) прийняття рішення; б) його реалізацію» [6, с. 20].

На ґрунті несполучення мотивації і мети суб'єктів правовідносин виникає конфлікт. Однак часто за ним є основна причина конфліктної ситуації: коли сторони судового процесу стикаються із деформацією правосвідомості (зумисною або спонтанною, чи підсвідомою). У такому випадку конфлікт обмежений рядом алогізмів, коли одна зі сторін (сторона вияву деформованої правосвідомості) сподівається на адекватну реакцію іншої, протилежної сторони. Проте цього досягти апіорі не завжди можливо.

У пізнанні і суддівському розсуді роль переконання визначена місцем у цьому процесі суб'єктивно-особистісних факторів комунікативної поведінки.

Як стверджує дослідниця «Правових переконань: теоретико-правовий аспект» (Краснодар, 2012) Л. Аскерова, «категорія «правове переконання» універсальна» [Там само, с. 3] (Додаток Г).

Яка ж важливість апелювання до цього питання? Його змістовність полягає в тому, що правові переконання дають можливість заглибитися в розуміння того, як функціонують окремі елементи у праві, як воно працює і розвивається, а основне, це як «впливає на правові відносини» [Там само, с. 3].

Щоб зрозуміти природу правового переконання, звернемося до логічно послідовної її характеристики, яка видається нам найбільш переконливою і належить саме згаданому авторові Л. Аскеровій. Дослідниця відстоює незаперечну думку про те, що «правове переконання формується в результаті мисленнєвої логічної діяльності, яка прихована від очей навколишніх». Воно (правове переконання) виникає на основі зв'язку «правових, етичних

і психологічних складових, які підлягають ретельному аналізу як окремо, так і у взаємодії» [6, с. 4] (Додаток Г).

Для глибшого пізнання ролі судді у вирішенні конфліктної комунікації в судовому процесі варто осягнути, на чому ґрунтується правове переконання та наскільки воно активізоване у застосуванні його з метою формування/оволодіння методикою правового переконання для вдосконалення свого (суддівського акме), а також для забезпечення професійного впливу під час комунікативної взаємодії судді із об'єктом правового переконання. Йдеться, за формулюванням Л. Аскерової, про «формування його уявлення про чинне законодавство», те, що визначає «вибір правомірності вчинків і поведінки, розвиток правосвідомості і правових почуттів» [Там само, с. 4]. Автор цих тверджень вважає, що саме на етапі прагнення до свободи особистості, її самореалізації, коли «спостерігається тенденція до зниження ролі авторитарно-адміністративних методів управління» і має виконувати свої функції право переконання.

З іншого боку, учасники конфліктного процесу є суб'єкти права, які наділені своїми інтересами, володіють певними намірами, мають свою мотивацію і психологію переконань. У такому випадку набуває актуалізації оцінка правової переконаності згаданих суб'єктів, яка теж належить Л. Аскеровій: йдеться про «ціннісні орієнтації», які виступають регулятором «правосвідомості і правомірної поведінки». Правова переконаність, за твердженням дослідниці теорії права, виражається у суб'єктивному ставленні до своїх вчинків і правових переконань, пов'язаних із глибокою і ґрунтованою впевненістю в істинності знань права, правових принципів і ідеалів, якими вона (особа) керується. Правову поведінку особи характеризують особисті потреби, ціннісні орієнтації і правові норми. Правова переконаність закорінена на правових знаннях, волі, на змісті мотивів діяльності [Там само, с. 13] (Додаток Г).

На суб'єктів права – учасників конфліктного процесу в суді – значний вплив здійснюють соціальні переконання на основі суспільних уявлень «про

справедливе і несправедливе, моральне й аморальне, позитивне чи негативне, добре й погане і т. д.» [6, с. 17].

Однак, віддаючи належне теоретико-правовому викладу характеристик правового переконання (як архетипу), зауважимо на тому, що дана категорія – «це складна система взаємодії людей, «у процесі якої може відбуватися «зміна оцінних суджень». Першим позитивом такого міркування є те, що дослідниця звертає увагу на процесуальну дію («взаємодію людей»). Однак друге положення, що стосується «спілкування» викликає ряд теоретичних зауваг, про що йшлося вище.

На думку Л. Аскерової, переконання в юридичній науці треба розглядати як метод правового виховання чи правового впливу на свідомість суб'єкта права з метою «викликати його на корисну юридичну діяльність (правомірна поведінка) чи загальмувати його небажані вчинки (протиправну поведінку)» [Там само, с. 16]. Для розвитку наведеної цілком справедливої тези дослідниці зауважимо те, що автор обмежується лише констатацією теоретичної моделі пояснення переконання. Однак, видається нам, що тлумачення є неповним, позаяк йдеться про переконання як «мету». А в методологічному обсязі повноту характеристики можуть доповнити і забезпечити саме певні засоби (у даному випадку комунікативні) задля реалізації «гальмування» небажаних учинків суб'єкта права в судовому процесі.

Погоджуємося з автором (Л. Аскеровою) в тому, що «основна мета переконання – це запобігання деструктивним явищам у соціальній і правовій сфері, вироблення правових засобів, прийомів і способів правового переконання, правового виховання правової свідомості населення, а також створення засобів щодо запобігання і профілактики деліктності». У наведеній тезі знову лише частково викладена мета без зауваги на те, якими засобами (механізмами чи інструментами) на практиці реалізують «прийоми і способи правового переконання, правової свідомості». Абстрактність викладу чи узагальнення не можна виправдати теоретичною обґрунтованістю вузькогалузевого призначення [Там само, с. 12].

Отже, якщо в переконанні «основне значення набуває оцінка», то закономірним є уточнення, яким чином і якими засобами виражають оцінку суб'єкти права у судовому конфлікті, до прикладу. Звісно, що це є вербальні або невербальні засоби.

Таблиця 2.3.1

Порівняльна характеристика переконання і примусу

№ з/п	Зміст переконання	Зміст примусу
1.	Це комплекс виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів з метою підвищення свідомості і правової дисциплінованості, добросовісного додержання правових норм; передбачає: завоювання уваги, ініціювання інтересу, стимулювання бажань і дій.	Це насильницький вплив на свідомість і волю особи, який імперативно нав'язує їй певний варіант поведінки.
2.	Переконання – це основний метод державного управління.	Примус – це допоміжний метод державного управління.
3.	Переконання – метод, який передує примусу.	Примус має винятковий характер.
4.	Переконання – звичний метод.	Примус зачіпає лише субординаційні відносини. У певних суспільних відносинах примус не допустимий або його застосування обмежене (національні, федеративні, економічні відносини, сфера споживання, приватне життя людей та ін.).
5.	Переконання не обмежене за сферою застосування	Примус спрямований на додержання заборон і виконання обов'язків, однак не можна досягти використання громадянами своїх прав і свобод.
6.	Переконання гуманніше, демократичніше, ніж примус.	Примус завжди індивідуальний, вибіркового, персоніфікований.
7.	Одна і та ж мета може бути досягнена як переконанням, так і примусом, а тому вони рівнозначні.	Примус передбачає насилля, супроводжується пригніченням волі, викликає протест, залишає душевні рани, комплекси, психологічні травми.
8.	Переконання може бути безперервним, тривалим.	Примусу притаманний тимчасовий характер.

У своєму аналізі впливу судді на конфліктне протистояння доречним вважаємо порівняння змісту переконання суб'єктів правовідносин і змісту примусу. Як перша, так і друга якість комунікативного акту із особами – сторонами судового процесу – не є однозначною й простою дією регулювання конфліктних відносин. Розглянемо їхні особливості в контрастивному вимірі.

Для судді, який повинен слухати сторони судового процесу в конфліктній ситуації, саме правова переконаність має бути підставою у законності дій. Ця професійна особливість ґрунтується на правових цінностях і має виступати імперативом свідомості і фахової комунікації.

Проблемними у правовій судовій комунікації є, за М. Ясинком, «заявлення судді відводу». І якщо це не зачіпає жодних професійних амбіцій судді, то це ще не означає його психологічну стійкість. Найчастіше спричинена на початку нервозність судді не додає конструктиву судовому процесу та всім його учасникам.

М. Ясинок зауважує на вмінні судді «фокусувати свою увагу на всіх особливостях доказової інформації, фіксуючи при цьому в своїй пам'яті всі її нюанси» [188, с. 50]. Не може бути проігнорованим жодний із фактів на етапі формування у судді «внутрішнього переконання». Відтак процес слухання має багато особливостей: він може бути пасивний, активний, імітований, ігноративний. У будь-якому вигляді «внутрішнє переконання» судді «спрямовується до совісті судді як моральної складової. Таким чином суддя приймає рішення у відповідності до своєї совісті і закону» [Там само, с. 51].

Окрім сказаного, професійну результативність кваліфікації конфліктної комунікації становить:

- рівень психоаналізу судді;
- коригування алгоритму правовідносин суду і всіх інших учасників процесу;
- публічність процесу;
- темп судового засідання;

– культивування сторонами судового процесу емоційної складової з метою впливу на суддю;

– сторонні впливи на суддю з боку виконавчої влади і законодавчої.

У суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних інтеракціях психологи визначили характер маніпуляцій. В. Знаков тлумачить «маніпуляцію» як такий психологічний вплив на іншу людину, який не завжди нею осмислюється і змушує її діяти у відповідності з метою маніпулятора. За умови успішної маніпуляції суб'єкт, приховуючи свої істинні наміри, за допомогою фальшивих маневрів, які відволікають, досягає того, що партнер, сам того не визнаючи, поміняв свою першопочаткову мету. Автор розглядає із психологічної точки зору маніпуляцію «усвідомлену» і «не усвідомлену» самим маніпулятором: «Усвідомлена» суб'єктом маніпуляція може бути соціально бажано, або, навпаки, не схвалюваною». Для першого випадку характерне добре прагнення допомоги ближньому, а для другого – навпаки – воно скероване на одержання власної вигоди.

«Неусвідомлена маніпуляція» виникає під час неправди і брехні в міжособистісному й офіційному спілкуванні. Такими є захисні реакції проти тривоги, дискомфорту, незадоволеності [69, с. 48–49].

Отже, оцінюючи конфлікт на підставі протиправних вербальних і невербальних засобів (виявлення свідомої і несвідомої комунікативної дії, маніпуляції, протистояння і т. ін.) суддя покликаний у своєму розсуді вміти спиратися на використання визнаних прийомів переконання як архетипів професійного впливу на правосвідомість сторін судового процесу.

Положення нової авторської концепції Н. Пригаріної хоч і належним чином обґрунтовані, добре структуровані для побудови «судової захисної мови», проте неоднозначно акцентованими залишилися принципові юридичні засади, які автор осмислює так: «В основі «особливих» морально-етичних аксем лежать не обумовлені законом судження (чи, може бути, обумовлені, але такі, що допускають неоднозначне тлумачення), а етичні. Моральні норми, прийняті в судовому середовищі. Це своєрідні прийняті за замовчуванням

моральні обґрунтування рішень присяжних про винуватість/невинуватість підсудного. Від загальних морально-духовних аксем, які стосуються загальнолюдських норм моралі, «особливі» морально-етичні аксеми відрізняються тим, що суб'єктом цінності в них є не підсудний та оточення, а присяжні» [183, с. 12].

Твердження автора про те, що «особливі» морально-етичні аксеми «не обумовлені законом судження» або допускають неоднозначне тлумачення, а вони просто (етичні, моральні норми) «прийняті в судовому середовищі». Зрозуміло, що така теоретизація «обумовленості»/«необумовленості» аксем з теорії права переноситься на практику. Однак юридична професійна діяльність суду має бути законною і справедливою. Тому подібні тлумачення можна прийняти як природно-правові засади, що викладені у звичаях і традиціях народу.

Твердження про аксеми (цінності), «прийняті в судовому середовищі», сформоване як оцінне і суб'єктивне. У середовищі суддів відбувається чимало деформацій, які не служать підвищенню довіри до нього. Ми не стоїмо на засадах позитивізму, але стверджуємо про те, що будь-яка кваліфікація цінностей підсудного спирається на загальнолюдські цінності, і це не викликає жодних сумнівів. Закон і право як вияв комунікації – це ще один важливий аргумент, який не допускає спотворення основних принципів правосуддя та забезпечення верховенства права.

Висновки до другого розділу

Цінності у правовідносинах і взаємодії між суб'єктами права досягаються не спонтанно, інтуїтивно, а залежать від свідомого вибору засобів подолання конфлікту і досягнення мети – справедливості правосуддя, верховенства права.

Свобода є «фундаментальна категорія», що позначає аксіологічну комунікативну поведінку суб'єкта у виборі волі і вчинків.

Свобода як найвища цінність існує як гарантія захисту «свободи слова, думки, віросповідання», втілюючи гуманістичні основи права та людської гідності.

Заборона перевищення необхідної міри комунікації – це переважно заборона на протиправну вербальну поведінку, яка проявляється у вживанні лексичних відповідників тиску, погрози, образи в діалозі із суб'єктами правовідносин.

Заборона надміру комунікації стосується ціннісної якості у професійній юридичній діяльності. Йдеться про перевищення повноважень судді, прокурора, адвоката, слідчого, по-перше, проводити засідання (допит і ін.) у позавизначений законодавством час; по-друге, користуватися довільно своїм правом першому визначити тон, тональність діалогу; по-третє, використовувати діалоги на заборонені теми; по-четверте, давати волю своїм емоціям.

Аксіологічною якістю правової комунікації із суб'єктом правовідносин є додержання принципу захисту довіри.

Заборона перевищення необхідної міри комунікації – це переважно заборона на протиправну вербальну поведінку, яка проявляється у вживанні лексичних відповідників тиску, погрози, образи в діалозі із суб'єктами правовідносин.

Щодо заборони надміру комунікації, то цей принцип стосується ціннісної якості у професійній юридичній діяльності. Йдеться про перевищення повноважень судді, прокурора, адвоката, слідчого, по-перше, проводити засідання (допит і ін.) у позавизначений законодавством час; по-друге, користуватися довільно своїм правом першому визначити тон, тональність діалогу; по-третє, використовувати діалоги на заборонені теми; по-четверте, давати волю своїм емоціям.

Аксіологічною якістю правової комунікації із суб'єктом правовідносин є додержання принципу захисту довіри.

Аксіологічний дискурс в умовах подолання конфлікту формує ситуацію законного інтерсуб'єктивного об'єднання зусиль на пошук справедливих шляхів

виходу із протиправної комунікації і взаємовідповідального ставлення комунікантів один до одного.

Зауважено, що конфлікт між сторонами судового процесу – це вербальне та невербальне протистояння сторін, які мають за мету відстоювати свої інтереси різними способами переконування, у тому числі і маніпуляційними та іншими неправовими методами.

Цінність конфлікту у формі правової комунікації полягає в тому, що він є соціально вартісним не лише задля пошуку механізмів розв'язання проблеми, а й у тому, що він є юридичною гарантією задоволення суб'єктивних прав людини і виконання юридичних обов'язків державою щодо врегулювання суспільних відносин.

До концептуальних основ філософсько-правової кваліфікації комунікації сторін у судовому процесі віднесені аксіо- та онтологічні модуси філософсько-правової оцінки конфлікту сторін у судовому процесі, які передбачають ефективне здійснення філософсько-правової оцінки на рівні співвідношення між змістом прийнятого рішення суду і дослідженням мети суб'єкта права. Основу ціннісної комунікації в суді становлять її принципи.

До принципів правової комунікації віднесені: принцип свободи слова; заборони перевищення необхідної міри; заборони надміру комунікації, принцип захисту довіри.

Узагальнено вісім модусів (стану відносин, який визначається сторонами): суб'єкти права та їхні інтереси; центральна постать судового процесу – Людина і суддя; динамічні етапи юридичного конфлікту (розвиток і подолання); правова комунікація; інтелектуальний рівень комуніканта; судження; судова аргументація.

Проаналізовані мотиваційні складові правової судової комунікації, зокрема, положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: рівність всіх учасників процесу, принцип справедливості, принцип незалежності суддів, верховенство права, встановлення істини.

Невивченими є архетипи комунікативної поведінки, які відображають структуру несвідомого, «патерни поведінки», за якими можна виявити багаторівневу структуру конфлікту сторін у судовому процесі. Семантика архетипів є корисною для пізнання історії конфлікту, встановлення істини. Деформація правосвідомості учасників судового процесу, якій властива психологічна якість, значно послаблює якість та ефективність комунікативного акту.

Встановлена основна мета переконання на практиці – це запобігання деструкції, порушенням. Зроблено порівняльний аналіз переконання і примусу як різновидів комунікації, яка є наслідком конфлікту у судовому процесі.

РОЗДІЛ III
ІНДИКАТОРИ ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ СТІЙКОСТІ СУДДІВ
ПСИХОЛІНГВОКОМУНІКАТИВНИМИ СПОСОБАМИ
ТА СИСТЕМНО-МАТЕМАТИЧНИМИ МЕТОДАМИ

3.1 Комунікативні бар'єри врегулювання конфлікту сторін судового процесу

Український філософ і правознавець Б. Кістяківський, аналізуючи філософсько-правові поняття в межах держави – суспільства – людини, характеризував людське прагнення до спілкування з увагою до Аристотеля з його сприйняттям діалогу «як основи суспільного співжиття».

Філософ права схарактеризував це явище і в позитиві, і в негативі. «Потребу у спілкуванні, або «добродійну схильність», як це у Відельбанда, Кістяківський простежує як таку, якою «етики та філософи права у різні часи намагалися обґрунтувати морально-правовий порядок». Це явище, щоправда, як зауважує філософ права, сприймали ... лише як факт, не піддаючи детальній перевірці». Натомість Гард назвав це явище «просто як потяг до наслідування» [77, с. 31], визнаючи його «глибокою проблемою», яка вказує шлях до природи суспільного співжиття...» [Там само, с. 92].

У цьому випадку Б. Кістяківський стає на бік тих філософів, які намагалися досягнути протистояння, «сили відштовхування». Бо український правознавець не підтримував «однобічностей», а визнавав, «що значення процесів відштовхування, які відбуваються у кожному суспільстві та перетворюються врешті-решт у боротьбу, війну та конкуренцію, так само як і необхідність їхнього дослідження із суспільного погляду, не підлягають жодному сумніву.

Із цих обох первинних головних процесів виникає будь-яке суспільство...» [77, с. 92–93], – писав філософ. Отже, ця засаднича істина лягає в основу тих процесів, нашого дослідження, які неодмінно характеризують кожне суспільство: взаємодія, комунікація – органічний його маркер, але і конкуренція неминуча. Особливо, якщо йдеться про взаємодію суб'єктів у судовому процесі. Він, як відомо, не такий простий. Тому суддівська практика розрізнення різних технік конфліктної комунікації, які не відкривають шлях для однозначності трактування сказаного, а навпаки – ускладнюють його, полягає у вмінні передбачати розвиток конфлікту, аналізувати і робити висновки та запобігати ускладненню конфлікту.

Право вільного спілкування є ознакою демократичного розвитку держави. Ст. 34 Конституції України (далі – КУ) проголошує право на свободу думки і слова; вільне вираження своїх поглядів і переконань, оскільки «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (ст. 34 КУ; п. 1–2, ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст. 9, п. 1; ст. 10 ЄКПЛ).

Основні комунікативні права захищають «інформацію та ідеї будь-якого змісту (п. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). «Навіть неусвідомлені, швидше емоційні висловлювання у повсякденному житті підлягають захисту». Проте відповідальність за такі комунікативні дії неоднакова: правник обмежений в емоційних висловлюваннях, які переважно викликають неадекватну гостру реакцію. Хоча побутовий рівень спілкування часто буває важко відмежувати від офіційно-ділового, проте норма диференціації комунікативних прийомів для правника є важливою. Він не може користуватися тими ж засобами, що і громадяни, для яких стаття 19 ч. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує свободу вибору засобів, використовуваних для свободи вираження думок. Хоча і для громадян вільний вибір форм і засобів спілкування обмежений тими рамками, поза якими він починає впливати на інших осіб.

Принципи Загальної декларації прав людини покладені в основу як Американської, так і Європейської конвенції з прав людини, і відповідно українське національне законодавство повинно ґрунтуватися на Статутах ООН та Загальній декларації прав людини, Міжнародного білля про права людини із двома міжнародними документами. Це Міжнародний пакт про громадянські і права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1976).

Основна мета філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації в судовому процесі, на нашу думку, полягає у:

- 1) з'ясуванні, оцінці, нейтралізуванні та внормуванні комплексу факторів, причин і умов юридичного конфлікту;
- 2) забезпеченні справедливих змін, динаміки і характеру в суперництві, а також мінімізації завданої матеріальної, соціальної чи моральної шкоди;
- 3) забезпеченні правослухняної поведінки громадян, підвищенні правової культури, зниженні рівня злочинності; убезпеченні особи і зміцненні правопорядку;
- 4) сприянні засобами правової комунікації позитивним змінам у сприйнятті судової системи населенням у захисті його прав і свобод;
- 5) сприянні економічному, соціальному і культурному розвитку суспільства з метою забезпечення мотивації безпечної і правомірної поведінки громадян.

Якщо скористатися типовими моделями шляхів удосконалення ефективності оцінки правової/протиправної конфліктної комунікації та способами результативного запобігання їх деформації, то варто виробити систему оцінки засобів раціональної комунікативної взаємодії у судовому процесі, а вже на наступному етапі передбачити способи розв'язання діалогічними прийомами конфліктної ситуації в суді.

Умови удосконалення ефективності оцінки правової/протиправної конфліктної комунікації у судовому процесі можна визначити як загальні і спеціальні. Загальні умови ефективності оцінки стосуються критеріїв правозастосування назагал із наявними в них складовими. Спеціальні умови

відображають рівень придатності окремих лінгвоюридичних елементів, наявних у комунікативній практиці взаємодії із суб'єктами права.

Як на загальні, так і на спеціальні умови впливають внутрісистемні характеристики. Умовами ефективності правосуддя виступають зовнішні фактори. Для аргументації висунутих тез скористаємося ідеєю М. Гільмутдінової, які дослідниця виклала у своєму дослідженні на тему «Теоретичні основи ефективного правозастосування» (Казань, 2012). І «внутрісистемні характеристики», і «зовнішні фактори» ефективної правозастосовної діяльності, на думку автора, цінні у зв'язку з тим, що «особливості середовища диктують якості придатності механізму правозастосування для дії в ній» [77, с. 10]. Проведемо аналіз і підтвердимо, що особливості ефективної правової комунікації у судовому процесі створюють якісні інтенції (наміри) для правосудного вирішення конфліктної ситуації.

Серед зовнішніх факторів, які впливають в цілому на ефективність судової комунікативної практики, можна зауважити об'єктивні і суб'єктивні фактори. До об'єктивних належать:

1. Суспільно-політичні умови розвитку держави;
2. Якість законодавчих актів;
3. Рівень правозастосування;
4. Авторитет судової гілки влади в державі.

Суб'єктивні фактори (за аналогією М. Гільмутдінової) [Там само]:

1. Професіоналізм суддів і держслужбовців, які здійснюють функції щодо застосування норм права.

2. Морально-психологічні умови розв'язання проблемних ситуацій представниками органів виконавчої влади, осіб, які здійснюють управлінські функції.

3. Рівень правової культури правозастосувальників, що реалізується засобами юридлінгвістичної комунікації.

4. Рівень правосвідомості правозастосувачів у вияві ставлення до права.

Підвищення рівня ефективності судової діяльності в цілому ґрунтується на поєднанні всіх названих і умовно розділених факторів – як об'єктивних, так і суб'єктивних, у їхній взаємодії і єдності.

Зупинимося на тих суб'єктивних факторах, які, здавалося б, є цілковито зрозумілими і достатньо проаналізованими. Однак, на нашу думку, другий і третій фактори неоднозначні для професійної їх кваліфікації.

У сучасному судовому процесі існують негативні прояви правозастосовної практики, які, по-перше, ускладнюють процедуру належного захисту прав і свобод людини і громадянина, а, по-друге, руйнують прагнення до змін всієї системи права.

Отже, ефективність правозастосовної діяльності значною мірою пов'язана із багатьма факторами, які спричинені діяльністю людини, її особистісними намірами, соціально-економічними і політичними процесами в державі. Такі явища наповнюють зміст права новими викликами щодо необхідності перегляду поглядів та методологічних підходів, які закономірно повинні позначитися як на теорії права, так і на судовому процесі, в ході практичного реалізування прав і свобод особи.

Відсутня конкретизована модель ефективності запобігання конфліктній взаємодії суб'єктів у судовому процесі на комунікативно-правовому рівні та наслідкам негативу комунікації щодо використання протиправних діалогових механізмів у правозастосовній діяльності.

Ще у грецьких мислителів з'явилася ідея діалектики лакуарності. Це теорія філософська, і належить вона Геракліту. Її зміст філософ розумів як майстерність формування «лакуарних висловлювань» – «темних», незрозумілих місць, які важко піддаються тлумаченню чи розшифруванню. Для цього Геракліт висловлювався «антитетичним методом», використовуючи в одному висловлюванні два протилежних судження, що призводило до ускладнень при розумінні. Майстром лакуарності був і Платон, і Сократ, і Спікур. «Але в межах західної епістемологічної стратегії ця парадигма (лакуарності) завершується повним песимізмом, визнанням неможливості

продуктивного пізнання, відсутності пізнавальних засобів для подолання гносеологічних лакун» [50, с. 180].

Чи існує розвиток інтелектуальних традицій філософії? Такі пізнавальні лакуни – це мовні, логічні парадокси. Існує міжкультурна світоглядна й ідеологічна лакунарність. І досі вона виявляється «як буття і небуття, людина, сенс її життя, принципи пізнання» [Там само, с. 181].

Перешкоди (бар'єри) у створенні нормативної комунікативної основи для розуміння суддею конфлікту сторін бувають «планові» і спонтанні. Перші, на нашу думку, спроектовані на зумисне розгортання/поглиблення конфлікту різними маніпулятивними тактиками (відмова від попередніх свідчень, вербального і невербального протесту, образливий тон, нецензурна лексика, адресована протилежній стороні, використання відомостей неіснуючих джерел і т. ін.).

Спонтанні бар'єри – це перешкоди, які виникають з боку однієї зі сторін судового процесу, у зв'язку із страхом, неадекватністю поведінки, спротивом іншій стороні, озлобленістю, агресією, психологічною невірноваженістю і т. ін.).

Спільноспричинені перешкоди у судовій практиці – теж не рідкісні. Їх дослідники називають «нагнітанням комунікативних пристрастей для створення дискомфорту» в суді. У цьому випадку шум, вигуки, ходіння, присутність, шумові різні ефекти, інші заборонені речі для перешкоджання роботи суду, так само не сприяють ефективності слухання судової справи.

Перешкодою, яка виникає у судовому процесі і яка становить особливу небезпеку для суб'єкта права, є погрози або приниження людської гідності. Європейський Суд кваліфікує це як негуманне поводження, якщо воно завдає значного психічного страждання («Кемпбелл і Созане проти Сполученого Королівства»). Названі види комунікативних бар'єрів – провокування комунікативних реакцій; вербальна/невербальна погроза вбивством; також погроза нанесення тілесних ушкоджень – є грубим порушенням основних

положень статті 3 Конвенції, яка проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність».

Поводження або покарання вважається нелюдським, якщо воно має умисний характер, застосовується протягом кількох годин поспіль і спричиняє якщо не реальні тілесні ушкодження, то принаймні сильні фізичні та душевні страждання.

Таким, що принижує гідність, Європейський Суд визнає поведження, яке може викликати у жертви почуття страху, пригніченості та неповноцінності, здатне образити і принизити її та зламати фізичний і моральний опір [227, с. 147].

Значною перешкодою для встановлення правосуддям справедливості є, на наш погляд, позиціонована останнім часом безнаказаність за вчинені злочини. Особливо, якщо покарання уникають особи за вчинення правопорушень, користуючись своїм високим службовим становищем. Наступним різновидом перешкод є тісно з ним пов'язаний – це низька правова культура громадян, які відмовляються свідчити. Відмова свідчити про злочин – є видом комунікативного блокування наміру правників зібрати доказову базу. Відмова може бути прихована, неприхована, свідома і несвідома. Прихована – це формальна згода давати свідчення, але із запереченням будь-якої інформації.

Неприхована відмова свідчити про злочин є бойкотуванням, протестом.

Свідома відмова створюється за принципом «подалі від біди» і т. ін. Цей різновид перешкод встановлення судом істини є найбільш поширений і становить з нашої практики, орієнтовно 85–90%.

Несвідома відмова – може бути випадок, який можна назвати ситуативним.

Об'єктивними перешкодами у роботі суду є психологічні перешкоди, пов'язані із психічними розладами особи. За визначенням дослідників судової психіатрії такими є:

1. Прогресивний параліч, що полягає в ускладненій артикуляції, незрозумілості вимови, немодульованості мовлення (інтонаційній

невизначності). У розвиненій формі цього стану особа виявляє невміння трактувати приказку через її образну семантику, а сприймає її дослівно. Наприклад: де собака заритий; і ти вмив руки; рука руку мис; розводити руками, гадати на кавовій гущі і под. [227, с. 186].

2. Виразність так званого Косаківського психозу, пов'язаного із втратою пам'яті (використання слів, які «вискакують» довільно). Наслідком таких проявів є органічні поразення головного мозку.

3. Прояви хвороби Піка чи Альцгеймера полягають у помітній стереотипності мовлення – фрази одні і ті ж, виголошені із однаковою інтонацією, мімікою і жестами.

4. Захворювання на епілепсію проявляється у комунікації через уповільнене і незрозуміле мовлення із тенденцією до персеверації, стереотипності, вичурності мови, значної кількості слів у зменшувальній формі. Бідність лексичного запасу спостерігається при наявності тяжкої форми вказаного захворювання (олігофагія).

5. Хворі на шизофренію демонструють резонерство, заміну конкретних понять абстрактними і навпаки. У мовленні граматично цілісному наявні семантична розірваність і беззмістовність, фонетична монотонність або посилення інтонації у другорядних за змістом членах речення. Виразною є повторюваність окремих слів, вигукування однієї і тієї ж фрази (вербігерація).

6. При наявності маніакально-депресивного психозу найчастіше виражений «телеграфний» стиль, який переходить у беззмістовність. Мовлення переводиться на інший предмет. У депресивному стані симптоми можуть бути протилежними – аж до повної відсутності мовлення [115, с. 19; 227, с. 187]. До цих ознак треба додати ще одну:

7. Симулювання психічної хвороби [227, с. 187].

На підставі професійних спостережень суддів ускладнення комунікативних актів найчастіше трапляється через непросту перцепцію суб'єкта із наявними психічними розладами, які виявляються в комунікації.

«Встановлено, що медичний критерій обмеженої осудності містить перелік психічних розладів, які за наявності юридичного критерію, свідчать про вчинення злочину особою у стані, що не дає змогу їй повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Людина може перебувати у стані дисбалансу процесів збудження і гальмування тривалий час, і це не впливає на вчинення нею злочину. Про обмежену осудність ідеться лише в разі, якщо психофізіологічний дисбаланс накладається на екстремальну ситуацію, що позбавляє особу можливості розуміти значення своєї поведінки» [141, с. 12].

Філософсько-правова кваліфікація «психофізіологічного дисбалансу», звісно ж, має ґрунтуватися на наукових висновках судової медицини, юридичної психології і неодмінно – соціопсихолінгвістики. Щодо останнього названого наукового напрямку, то досі він ніяк не задіяний для конфліктного комунікативного аналізу. Отже, у юридичній психології «У судовій практиці під психічним розладом розуміють усі розлади психічної діяльності, які, залежно від ступеня їх тяжкості, позбавляють особу здатності повністю або частково усвідомлювати свою поведінку та керувати нею. Психічні розлади неоднорідні як за виявами, так і причинами виникнення. У деяких хворих вони відносно неглибокі, зі збереженням сприйняття й пізнання зовнішнього світу, самоусвідомлення, коли психічні порушення полягають переважно в переоцінці свого «Я», у складнощах адаптації до повсякденного життя. Ця група розладів включає в себе так звані «межові психічні розлади», зокрема неврози, неврозоподібні стани, розлади особистості (психопатії). До іншої групи розладів належать психози, слабоумство та інші захворювання, що супроводжуються більш глибокими ушкодженнями функції мозку, коли у хворих змінюється оцінка навколишнього середовища, а особливого значення в їх житті й поведінці набувають установки, зумовлені хворобливим психічним станом» [Там само, с. 12].

Однак така медико-юридична констатація повинна мати конкретну вербально-невербальну дескрипцію. По-іншому встановити істину і вийти на справедливе рішення видається особливо складно.

У конфлікті існує закономірність розвиватися від дозволеного до небезпечного рівня, а саме безконтрольності, у багатьох ситуаціях конфлікт може розгорнутися до максимуму, в залежності від категорії справи. Мета суду не допустити розпал конфлікту, або при загостренні ситуації, врегулювати її комунікативними засобами.

Основними сторонами судового засідання у цивільному процесі є позивачі та відповідачі, у кримінальному: підсудний та потерпілий, і обов'язково суд, те, що особа залучена до судового процесу, що вона є стороною у справі, визначає її суб'єктом права, гарантує їй конкретні можливості вільно діяти в своїх інтересах та не переходити допустимих меж.

На прикладі Кримінального процесуального кодексу України у п. 3–4 ч. 1 ст. 7 КПКУ передбачена «рівність перед законом і судом та повага до людської гідності» [17]. У Цивільному процесуальному кодексі зосереджена така ж сама увага цьому пункту п. 2 ст. 2 ЦПКУ передбачена, «повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом». Не дивно, що ці пункти є основою принципів судового засідання, виходячи зі змісту статей, суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу, а також у комунікації повинна бути наявна взаємна повага самих учасників.

У теорії правосуддя наукою не було обійдено питання про те, що особливо ускладнює роль кваліфікації комунікативної взаємодії із підсудним. Дослідники зауважують на обмеженій осудності [141, с. 12].

Відтак у побудові нової моделі комунікативного знання судді доречно зважити на таку необхідність, як психологія суб'єкта та його аномальні наслідки поведінки, яку потрібно передбачати, перш ніж розпочинати комунікативну взаємодію з ним. Це гарантує адекватний діалог і власну безпеку.

Проте із важливістю такого критерію у дослідника В. Марчака у сфері юридичної психології з приводу «юридико-психологічного змісту обмеженої осудності», на жаль, відсутній такий елемент, як комунікативний акт, через

який розкривається ступінь психічних розладів (з урахуванням лікарських висновків), симулятивних компонентів з боку суб'єкта та ін. Автор цієї проблематики наводить переконливі цифри опитування суддів, які підтверджують їхнє неволодіння комунікативною проблемою. Отже, В. Марчак має обґрунтовані пропозиції із відповідною для цього аргументацією, що повинна передувати правовій комунікації: «Опитування показало, що не всі практичні працівники правильно використовують медичний критерій для визначення обмеженої осудності, зокрема 19,6% опитаних слідчих і 12,3% суддів не розуміють значення психічного розладу, який не виключає осудності. Водночас 76,4% слідчих і 89,2% суддів вважають, що у ст. 20 КК України потрібно чітко визначити поняття психічного розладу» [141, с. 12].

Результатами професійного психосприйняття суддів є утвердження в діалозі психостійкості, самоконтролю, гармонізації інтелекту й емоційності, розумної волі і практичного досвіду та морально-вольових якостей. А також уміння слухати і чути.

Проте фахівці зауважують на значній деморалізації суддів. Цей типовий елемент суддівської професійної деформації позначається на рівні недовіри до суду громадян. Причиною такого стану є не лише 1) корупційність; 2) незахищеність суддів; 3) неправові закони; 4) неуніфікованість законодавства; 5) ігнорування принципу верховенства права, а насамперед відсутність розвиненої психологокомунікативної компетентності суддів.

Прийнятною з позицій осмислення і філософсько-правової кваліфікації є констатація незаперечного факту, «що судді при розгляді судових справ постійно перебувають у центрі процесуальних правовідносин сторін, де конфлікти іноді загострені настільки, що вирішити їх здається не можливо. Саме в таких складних конфліктних ситуаціях від суддів потрібна психологічна витримка, етичність, урівноваженість [188, с. 57].

Тому виправданим є твердження О. Кукло, яка висловлює свою впевненість у тому, що «Якщо комуніканти не розуміють змісту мовлення,

міміки, жестикуляції одне одного, вони не дійдуть злагоди, яка забезпечується механізмами ідентифікації, емпатії та рефлексії» [112, с. 125].

Автор статті розуміє ідентифікацію як термін психології:

1) Як механізм взаєморозуміння – це відчуття суб'єктом себе на місці іншого, що здійснюється шляхом заглиблення у зміст і логіку його мовлення, а отже й мислення, поведінки, перенесення себе в обставини його життя задля того, щоб збагнути, зрозуміти його позицію, налаштування, диспозиції, ціннісні орієнтації і на цьому підґрунті спрогнозувати його дії, вчинки, поведінку.

2) Емпатія – розуміння людиною змісту, характеру, на думку О. Кукло, емоційних переживань, станів, реакцій іншої людини чи певної групи. Це – феномен когнітивної емпатії, коли суб'єкт осмислює емоційну експресію об'єкта його емпатійного впливу. На підґрунті останньої функціонує предикативна емпатія, тобто передбачення суб'єктом вірогідних емоційних реакцій, переживань, станів об'єкта його емпатії внаслідок тих чи інших дій, або тиску на нього.

Складність сприйняття такої комунікації сприяє забезпеченню ідеальної взаємодії з особами у ході судового засідання.

Хоча філософсько-правовій ідеї досі властиве ідеалізаційне прагнення з'ясування того, яким має бути право, натомість позитив теорії аналітичної філософії бачиться в тім, що їй притаманний підхід до «обґрунтованості й аргументації на противагу, до прикладу, постмодерністським тенденціям у філософії, заснованим на риториці і риторичних прийомах, «винаходах» (уловки) ведення дискусії» [Там само, с. 125].

Саме в останніх тезах, на нашу думку, наявне раціональне ядро аналітичної філософії, яке дає поштовх для пошуку нових ідей філософії права, завдяки яким належить конкретизувати кваліфікацію понять конфліктної правової комунікації сторін судового процесу, оскільки основну суть такого комунікативного акту становлять «проблеми мови і вживання понять». Саме в цьому виявляється методологічна єдність філософсько-правового аналізу й аналізу аналітичної філософії. Завдяки останньому такий підхід зміщується

у «сферу права, етики, історії, свідомості, політики». А це те, що виражається не суто теоретично в предметі дослідження, а постає методологічним прийомом забезпечення результативності дослідження. Звернемо увагу на ті аксіоми, якими користується аналітична філософія. Серед них основні чотири: «чіткість, недвозначність слововживання; орієнтація на ідеали науковості і раціональності; нормативність і академічність; холізм в інтерпретації й аргументації» [114, с. 489].

Зауважимо, що вербальна складова комунікації має більше підстав для дослідження і вона не вивчена як конфліктна.

Для правової комунікації важливою є реалізація в ході судового засідання намірів особи невербальними (конклюдентними) засобами. «Слухати і чути – це різні складові комунікативного акту. Чути – це процес, у якому звук викликає і стає причиною вібрації та трансформується у мозку.

Слухати – це не пасивна діяльність, а фізіологічний фактор, соціальна роль, культурне підґрунтя, особисте зацікавлення і потреби – усе враховується у процесі слухання різних повідомлень.

Підвид бар'єру у комунікації – псевдослухання (*pseudolistening*) справляє враження зацікавлення: вони (слухачі) дивляться у очі, засмучуються і сміються. У силу різних причин трапляється неуважне (неповне) або, за А. Браєном (А. Brian), вибіркоче слухання, селекційне (*selective listening*). Селективні слухачі реагують лише на частину повідомлюваного, на те, що їх цікавить, нехтуючи іншим.

Існує також захисне слухання (*defensive listening*), при якому слухач сприймає навіть невинне повідомлення як особисту загрозу.

Упереджене, або, за А. Браєном, ізольоване слухання (*isolated listening*) становить бар'єр у професійній комунікації. Якої кульмінації не досягла б розмова, комуніканти уникають її, просто нехтують почутим. Ще одним наслідком юридичної комунікації є бар'єр, який виникає через байдуже слухання (*indifferent hearing*) [227, с. 182]. Перешкодою комунікації є перенавантаження повідомленнями, що змінює ставлення, підходи і подекуди

розуміння комунікативного акту. Особа здатна розуміти 600 слів у хвилину, середня сприйнятливість складає 100–140 слів у хвилину. Існують також фізичні перешкоди (транспортний рух, музика, вигуки, крики людей).

Порушенням норм комунікації є вербальні і невербальні образи сторонами судового процесу.

З попереднім різновидом перешкод тісно пов'язаний і наступний, який дослідниця називає «вербальною образою» [227, с. 182], класифікує їх як прямі і опосередковані. «Прямі образи – це такий тип комунікативного акту, в якому словесні засоби вжиті у їх неприхованому негативному змісті і адресовані особі-комунікантові. Опосередковані інвективи (образи), побудовані у формі порівнянь, метафор, інших засобів створення колориту висловлювання» [Там само, с. 176]. На жаль, лінгвістична експертиза може доводити лише ступінь ймовірної моральної шкоди, що відповідає юридичним презумпціям. Дослідники (О. О. Леонт'єв, В. М. Базил'єв, Ю. О. Бельчиков, А. К. Симонов) вказують, що поняття моральної шкоди суб'єктивне і у праві може трактуватися тільки як можливість виникнення моральної шкоди у зв'язку із тими чи іншими діяннями або бездіяльністю. Компенсація моральної шкоди, відповідно, здійснюється за логікою можливої шкоди, а не такої, що завдана. Європейський Суд з прав людини зазначає: «образи можуть бути ознаками тяжких наслідків, які кваліфікуються як катування». Методи також бувають такими, що принижують гідність, оскільки вони викликали у своїх жертв почуття страху, страждання і неповноцінності, що могло призвести до образи і приниження їх і, можливо, до зламу їх фізичної і моральної стійкості» [Там само, с. 176].

Суддя Європейського Суду з прав людини Євригеніс зауважує з цього приводу про використання хитромудрих методів, для дезінтеграції особистості людини, її душевної та психічної рівноваги.

Для адекватного відтворення конфліктної судової і досудової комунікації існує ряд перешкод: 1) складно письмово відтворити усне мовлення з різними інтонаційними відтінками емоцій і експресії.

2) Справедливим є зауваження А. Токарської щодо логічних пауз, мовчання та ін., чого в записах на практиці не робиться.

3) Ігнорування конклюдентних засобів вираження думки, що супроводжують усне мовлення підозрюваного чи свідка. Жести і міміка – це ті ж дискурси, словесні блоки, виражені миттєвим рухом тіла (голови, рук, очей), які передають семантику висловлювання подекуди виразніше, ніж це можна було б сказати словами. Жестикуляція, міміка передає до 75% інформації [227, с. 178–179].

4) Використання вербальної ригідності особи для підтвердження певної версії вчинення нею злочину. Поставлені у певній послідовності питання, на які відповідає допитуваний, можуть не дати можливості йому розвинути думку самостійно і відтворити цілісну об'єктивну картину вчинення злочину.

5) Нав'язування своєї версії злочину неповнолітнім. Поставлені запитання із запереченням призводять до логічної побудови версії дитиною.

б) Неврахування слідчим суб'єктивних оцінок особи того чи іншого явища, факту. Повна довіра до сказаного та ігнорування способів перевірки його іншими методами може призводити до комунікативних помилок. Питання «Чоловік – худий чи товстий?», відповідь «Товстий», може асоціюватися в людини з мінімальною вагою [Там само, с. 179].

Недооцінка правових комунікативних принципів поведінки призводить до незаконних діянь. Європейський Суд у справі Берктай проти Туреччини (заява № 22493/93) вважає поведження «нелюдським», зокрема, тоді, коли воно умисне та тривале і спричинило реальну шкоду, принаймні сильні фізичні та моральні страждання, і водночас «принизливим», оскільки в природі такого поведження містився намір породити у жертви відчуття страху, тривоги і меншовартості, що можуть принизити й морально знівелювати її. Для того щоб покарання або поведження, що його супроводжує, вважалось «нелюдським» чи «принизливим», страждання або приниження має в будь-якому разі бути сильнішим за те, яке неодмінно містить в собі якась звичайна

форма поведження чи законного покарання. Питання, чи це поведження мало за мету принизити або морально знищити потерпілого, є іншим елементом доведення, який треба враховувати (наприклад, рішення у справах «К Проти Сполученого Королівства» [GC], № 24888/94, п.71, CEDH 1999-IX, і «Ранінен проти Фінляндії» (Raninen c. Finlande) від 16 грудня 1997, Recueil 1997-VIII, с. 2821–2822, п. 55).

Дослідники соціальної філософії звернули увагу на «духовно-практичну природу ділового спілкування» [235, с. 11] і зробили висновок про те, що «соціально-комунікативну взаємодію конструює і регулює «ціннісна природа спілкування». Однак у його проблемному полі й трапляється ускладнення в результаті «відчуження духовно-практичної взаємодії», що набуває статусу реальної антиномії, постійного вирішення протистояння індивідуалістичних інтересів» [Там само, с. 10].

Чи може викликати явище «відчуження» суб'єкта права дезорієнтаційні процеси у судовому процесі? Чи є можливість їх розпізнавання? Автор дослідження цієї проблематики виводить ряд доказів того, як проявляється «відчуження» особи. Дослідження вибудовується на переконанні в тому, що «відчуження сприяє формуванню відчуття незадоволеності, самотності, невпевненості і, як наслідок, – зниження результативності в галузі соціально значущої діяльності». Причина такої поведінки полягає у «протиставленні духовних цінностей матеріально-символічним атрибутам, які маніпулюють свідомістю суб'єкта». У результаті – відбувається «переоцінка цінностей у суспільстві» (у широкому розумінні), і відсутність намагання «вибудувати ділові відносини в контексті співпраці та взаємодії».

Важливим в апелюванні до таких спостережень є те, що автор хоча і бачить вихід із ситуації «відчуження» надто ускладненим, однак спрямованим на «трансляцію гуманістичного ставлення до індивіда як до головної цінності», в основі зі спрямуванням на співпрацю на основі «моральних цінностей», «принципах справедливості, пошани, ввічливості, толерантності тощо» [Там само, с. 11].

Проблеми моралі й етики досить тісно пов'язані із філософсько-правовою кваліфікацією конфліктної комунікації в судовому процесі. Однак аналіз часто сягає, на жаль, рівня примітивізації цієї проблеми: «Говоріть спокійно, виважено, толерантно...».

На сучасному етапі побудови новітньої моделі правосуддя вчені слушно переносять акценти в праксеологічну площину. Йдеться про співвідношення формальних чинників стандартизованої комунікації в суді із емоційно-експресивними елементами. Якщо вивірити їхню протизагу, то саме в конфліктній ситуації право виконує основну мотиваційну роль регулятора правової комунікації.

Дослідниця Н. Ейнгорн у статті «Норма і патологія толерантності в етико-правовому дискурсі» слушно стверджує, що «Захист людини і суспільства від усіх різновидів свавілля – головна місія права. Право, регулюючи, засуджуючи, виправдовуючи, захищає» [63, с. 58], а «концепт норми і патології толерантності» «передбачає синтез етичного і правового дискурсів» [63, с. 62].

Отже, повернення до права вирішує відразу кілька комунікативних завдань: врівноваження протистояння сторін судового процесу, забезпечення осіб, досягнення справедливості та ін. Першим кроком до реалізації завдання є принцип толерантності. Це мотив, який виправдовує всі інші. Проте Н. Ейнгорн не спрощує бачення, на перший погляд, нібито простого практичного завдання.

У гуманітаристиці і вітчизняній культурі теорія етико-моральної дії перенасичена наративами її корисності. Треба погодитися, що з часів Г. Сковороди тема філософії серця здобувала свої пріоритети і вкорінювалася у менталітеті українців. Однак існувала й інша модель світосприйняття: терпимість сприймалася як байдужість до зла, чого не можна допустити у суддівській практиці. Культивувалася завжди толерантність, однак чи не з елементами критики і підозри. Якщо йдеться про фахову якість судді, то в ній межу толерування треба виносити на рівень офіційно-ділового спілкування. У зв'язку з цим треба брати до уваги новітні ідеї зарубіжних дослідників, наприклад, «етичну аналогію толерантності».

В Н. Ейнгорн йдеться про акцентування «гуманістичного потенціалу і статусу конструктивного, шляхетного компромісу» [63, с. 59]. Чи завжди цей постулат придатний для суддівської комунікації в умовах війни?

За авторським підходом, толерантність – «це не пристосуванство, не безмежний компроміс, – це здатність не поглиблювати конфлікти, не перетворювати протиріччя на деструктивну силу, мудро відшукувати оптимальні шляхи їх вирішення. Гуманно-цінне в толерантності – збереження своєї гідності і гідності іншого» [Там само, с. 59]. Саме в такому підході завдання судді збігається із основними принципами комунікації. В умовах воєнних злочинів така практика комунікативних дій з нашого боку активно позиціонується щодо військовополонених ворожого табору, але опоненти її трактують подекуди як мало адекватну.

Отже, ядром концепції філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації у цьому плані є концепт «синтезу етичного і правового дискурсу» з урахуванням особливостей спілкування на рівні офіційно-ділового стилю, позбавленого будь-яких емоційно-експресивних елементів та з урахуванням відповідності для таких ситуацій лексем нейтральної тональності.

Фахівці у сфері судової комунікації звертають увагу на таку її складову, як ввічливість, однак на практиці такі підходи часто нівелюються. Це стосується тих учасників судового процесу, які переслідують одну мету – встановити справедливість, забезпечити рівні права і свободи для захисту законних інтересів громадян. Таких справ у відсотковому відношенні може бути 7–9%.

Незначною за обсягом, але вагомою у змістовому відношенні є викладена максима у вигляді «принципу ввічливості» у дослідниці судової комунікації О. Красовської (2008). Автор бере за основу виправдану теорію англійського вченого Е. Ліча («Principles of pragmatics. London, 1983»). Дослідниця диференціює постулати ввічливості на: 1) такту; 2) душевності; 3) схвалення; 4) скромності; 5) згоди; 6) симпатії. Ці принципи не закріплені законодавчо як етичні правила. Зауважено, що «лише постулат такту наявний» у ст. 6

ЦПК України задля захисту особистих інтересів і приватного життя. Власникові інформації належить право на дозвіл або заборону всіх особистих матеріалів [104, с. 19].

Дослідники кризової комунікації Р. Р. Улмер, Т. Л. Селлнау, М. В. Сиджер ввели таке важливе поняття, як «етичний стандарт», який «носить назву гуманістичної турботи». Гуманізм – це філософська категорія і система цінностей, акцент в якій зроблений на унікальності і вродженій гідності людей» [232, с. 243]. Ці максими цілком придатні для кваліфікації судової комунікації, яка справедливо вважається кризовою.

Компонентами професійного акме судді є його теоретична і практична підготовка. До теоретичної фаховості віднесена ґрунтовна компетенція із права і постійна самоосвіта у цій сфері; практична складова передбачає якісний та ефективний антропоаксіологічний рівень забезпечення об'єктивного правосуддя на основі духовно-морального досвіду та практики міжнародного права щодо захисту прав і свобод людини й громадянина. Це ідеальні умови, в яких правова комунікація як підсистема суспільних комунікативних відносин, в межах якої формуються й реалізуються механізми утвердження ідей та цінностей права як смислових орієнтирів суспільної та індивідуальної свідомості, які мають свої прояви у правовій комунікації на практиці. Хоча ми розуміємо і з практики суду знаємо про те, що «правова судова комунікація не може оцінюватися «абсолютними (сталими та універсальними) маркерами. Останні змінюються разом зі змінами суспільно-правового буття, вони залежать від ментальних реалій, складності й масовості невдоволення тощо [103, с. 12].

Перспективними напрямками у розвитку комунікативної кваліфікації вітчизняного правосуддя неодмінно залишаються організаційні: «1) оцінка якості роботи суду як елемент адміністрування діяльності судів в рамках єдиної судової системи, окремих юрисдикцій, апеляційних округів чи окремих судів; 2) розвиток єдиної методології оцінювання якості діяльності судів, відмова від фрагментарного оцінювання з використанням, переважно, статистичних

методів; 3) громадська оцінка якості роботи суду, що передбачає проведення моніторингів та інших різновидів оцінки якості роботи суду інститутами громадянського суспільства» [103, с. 12]. Хоча і тут, назагал сприймаючи ідеї дослідниці, виникає застереження. Не можна, на нашу думку, повністю відмовлятися від статистичних методів у розвитку «єдиної методології оцінювання якості діяльності судів». Видається, що авторитет суду має пряму залежність від рівня комунікативної компетентності суддів у розв'язанні конфліктних ситуативних випадків. Саме на цьому будемо акцентувати, пропонуючи розгляд індикаторів психолого-комунікативної раціональності у ККСП.

3.2 Психологічна стійкість суддів до конфліктної комунікації

Початок ХХІ ст. позначений тим, що інтерес до людської сутності, її світобачення і поведінки постійно наростає. З'являються різні теорії, підтвержені експериментально-лабораторними даними про те, як мислить людина цього століття, чим живе, як долає суперечності й конфлікти у його амбівалентному стані «солідаризму – антагонізму».

Беручи до уваги міждисциплінарний підхід, вважаємо за необхідне скористатися психологоаксіологічною теорією пізнання особи, її поведінки, рівня конфліктності та ступеня агресивності. Отже, для того щоб проникнути у когнітивну складову професіоналізму судді, який кваліфікує конфлікт, запобігає його поглибленню, варто сформувати модель психологокомунікативного аналізу, що стосується вміння розпізнати і кваліфікувати дискурс конфлікту, та вміти його професійно у правових межах зупиняти.

Психологокомунікативний аналіз конфлікту – це властивість пізнання психічної якості і комунікативної діяльності в ході конфліктних процесів

та станів. У своєму дослідженні ми спиратимемося на спеціально розроблені методики кількісної і якісної оцінки психічних явищ.

Методика визначення особистісної агресивності і конфліктності (Е. П. Ільїна та П. А. Ковальова) спрямована на виявлення схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності як особистісної характеристики (Додаток Р).

Шкала методики містить такі характеристики: запальність, наполегливість, образливість, непоступливість, безкомпромісність, мстивість, нетерпимість до думки інших, підозрілість. За кожну відповідь «так» чи «ні» нараховується 1 бал. За кожною шкалою опитувані могли набрати від 0 до 10 балів. У ролі опитуваних для дослідження виступили судді першої інстанції, які працюють у місцевих Господарських судах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей. Загальна кількість досліджуваних – 70 осіб. З них – 37 осіб чоловічої статі та 33 жіночої. Вік реципієнтів – 35–65 років. Стаж їхньої роботи – 1–29 років.

Отже, середній вік суддів – 47,9 років, а середній стаж на посаді судді – 10,1 років.

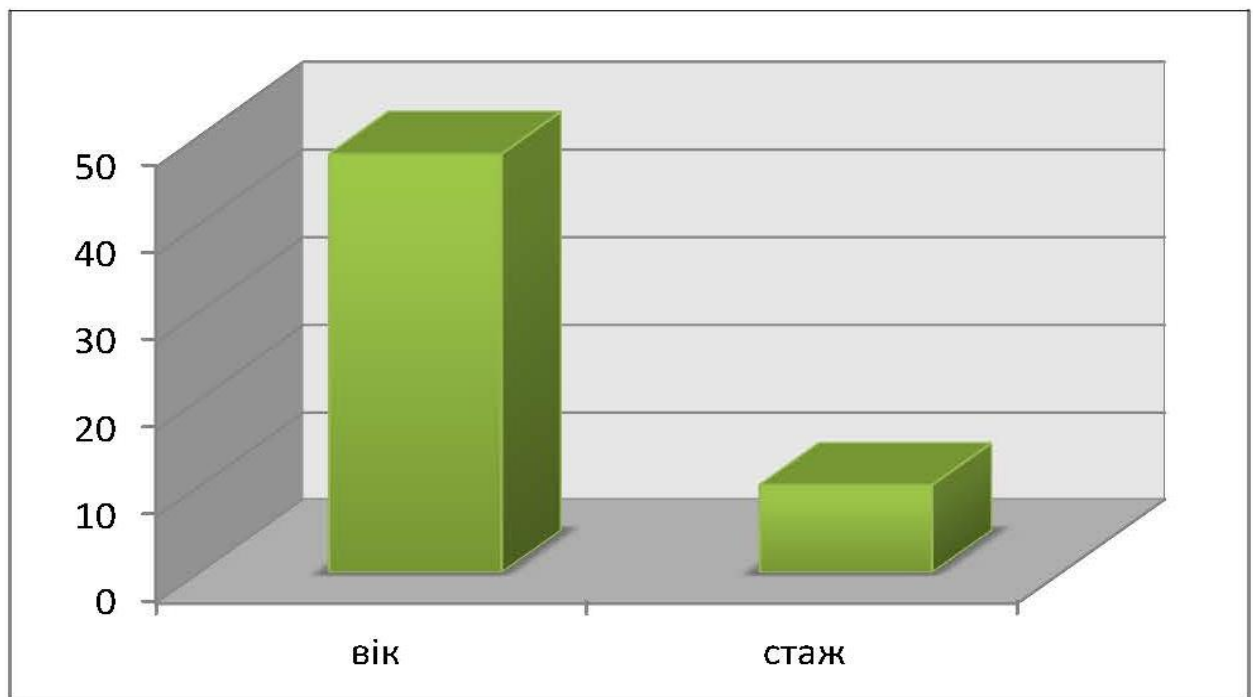

Рис. 3.2.1 Розподіл досліджуваних за віком та стажем

Щодо результатів за опитувальником агресивності та конфліктності, то виявлено, що найвищі показники отримані за властивістю «безкомпромісність» – 6,2 бали та «образливість» – 5,5 балів (рис. 3.2.1). Очевидно, що безкомпромісність суддів продиктована умовами їх діяльності, яка вимагає об'єктивної оцінки ситуації, що розглядається у суді.

Найнижчий бал – 3,6 – отриманий за шкалою «мстивість». Ця тактика ображає опонента, зачіпає самолюбство, гідність і честь. Її прояви: приниження, брутальність, образливі жести, негативна особистісна оцінка в особистісних стосунках. Часто застосовується в міжособистісних конфліктах. Низький рівень мстивості свідчить про те, що судді намагаються бути неупередженими у своїх судженнях та об'єктивно розглянути вимоги й обґрунтування всіх сторін, задіяних у конфліктній ситуації. У цілому показники позитивної агресивності сумарно переважають показники негативної агресивності.

Також з'ясовано, що позитивна агресивність суддів переважає над негативною (рис. 3.2.2).

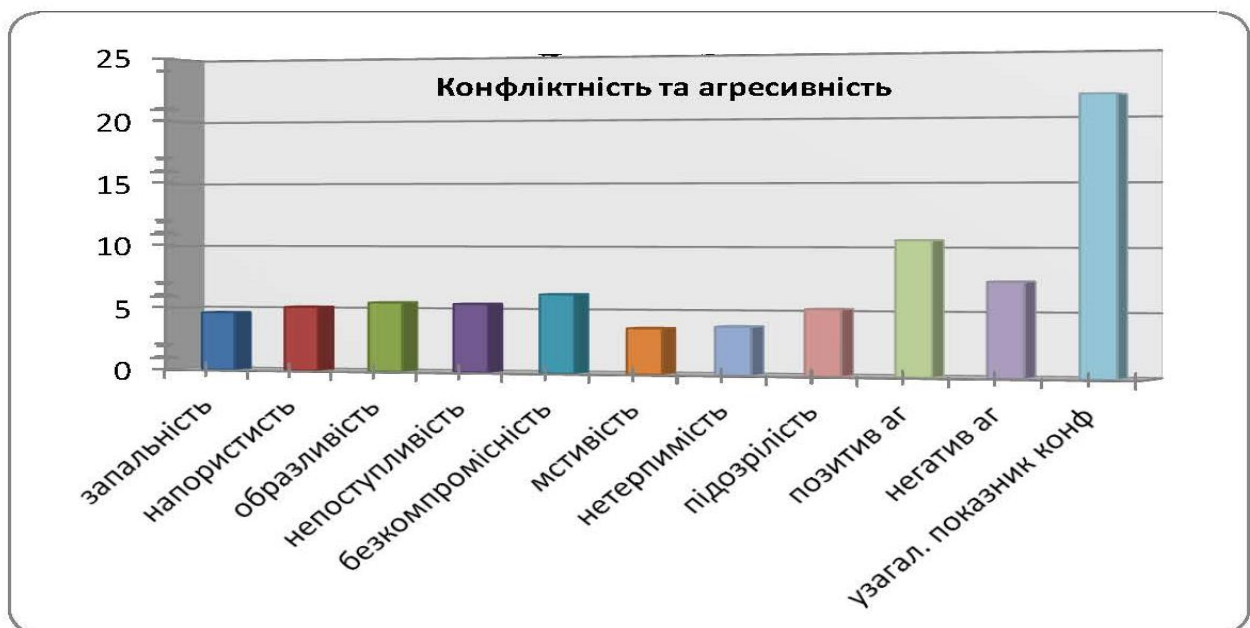

Рис. 3.2.2. Усереднені значення показників конфліктності та агресивності суддів першої інстанції

Тут ідеться про наполегливість і непоступливість у відстоюванні правової точки зору, що, очевидно, є важливими складовими у роботі судді. Нонконформність як уміння не підпадати під вплив упереджених точок зору тут є дуже вагомою.

Сума балів за шкалою «наполегливість» та «непоступливість» дає сумарний показник позитивної агресивності суб'єкта; за «нетерпимість до думки інших» і «мстивість» – дає показник негативної агресивності суб'єкта; за «безкомпромісність», «запальність», «образливість», «підозрілість» – дає узагальнений показник конфліктності.

Методика К. Томаса і Р. Кілмена «Стиль поведінки в конфлікті» направлена на визначення стилю поведінки у конфліктній ситуації [43, с. 91].

У своєму підході до вивчення конфліктних явищ К. Томас робив акцент на зміні традиційного ставлення до конфліктів. Вказуючи, що на ранніх етапах їхнього вивчення широко використовувався термін «вирішення конфліктів», він підкреслював, що термін має на увазі, що конфлікт можна і необхідно вирішувати або елімінувати.

Метою вирішення конфліктів, таким чином, є деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють у повній гармонії. Проте останнім часом відбулася істотна зміна в ставленні фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів.

Це було викликано, на думку К. Томаса, щонайменше двома обставинами: усвідомленням марності зусиль щодо повної елімінації конфліктів, збільшенням числа досліджень, що вказують на позитивні функції конфліктів. Звідси, на думку автора, наголос має бути перенесено з елімінування конфліктів на управління ними.

Відповідно до цього К. Томас вважає потрібним сконцентрувати увагу на таких аспектах вивчення конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можливо стимулювати продуктивне поведіння [89].

К. Томас і Р. Кілмен орієнтують на п'ять способів вирішення конфліктної ситуації:

1. Суперництво у комунікації полягає в тому, що переважно особа буде наполягати на власній точці зору, демонструвати іншим свою логіку і перевагу своїх поглядів.

2. Співпраця – спрямована на враховування інтересів обох сторін. Вони визначають, в чому полягають порушені інтереси і спірні питання, а потім роблять все можливе, щоб ці інтереси були максимально враховані.

3. Компромід – одна з найбільш популярних форм комунікативної поведінки в конфліктній ситуації. Це здатність особи знаходити конструктивні рішення у складних випадках конфлікту.

4. Пристосування – це намагання особи у конфлікті уникнути зайвої напруги, підлаштуватися під ситуацію. Зазвичай, в суперечці такі особи займають нейтральну позицію, вони намагаються заспокоїти іншого і зберегти відносини.

5. Стиль уникнення, в якому комуніканти намагаються робити все, щоб уникнути непотрібної, на їх погляд, напруженості, вони прагнуть не втягуватися в суперечки, намагаються досягати найбільшої конструктивності. Іноді вони вважають за краще дати можливість вирішити спірне питання іншим [43, с. 92–94].

Для з'ясування стійкості до конфліктів, конфліктності та агресивності у конфлікті досліджуваних проаналізуємо результати описової статистики (Додаток Д).

Середні показники за методикою «Стили поведінки у конфлікті» (К. Томаса і Р. Кілмена) (рис. 3.2.3) свідчать про те, що в рівній мірі – 23% досліджуваних обирають компромід, уникнення та пристосування; 21% – співпрацю та 10% – суперництво. Отже, компромід – одна з найбільш популярних форм стилю поведінки в конфліктній ситуації. Майже не поступаючись своїми позиціями, але в той же час знаходячи спільні точки

перетину інтересів з опонентом, людина, яка володіє стилем поведінки «компроміс», цілком здатна знаходити конструктивні способи вирішення поставлених завдань. Такі люди дають можливість іншому залишитися в чомусь при своїй думці, якщо їм також йдуть назустріч.

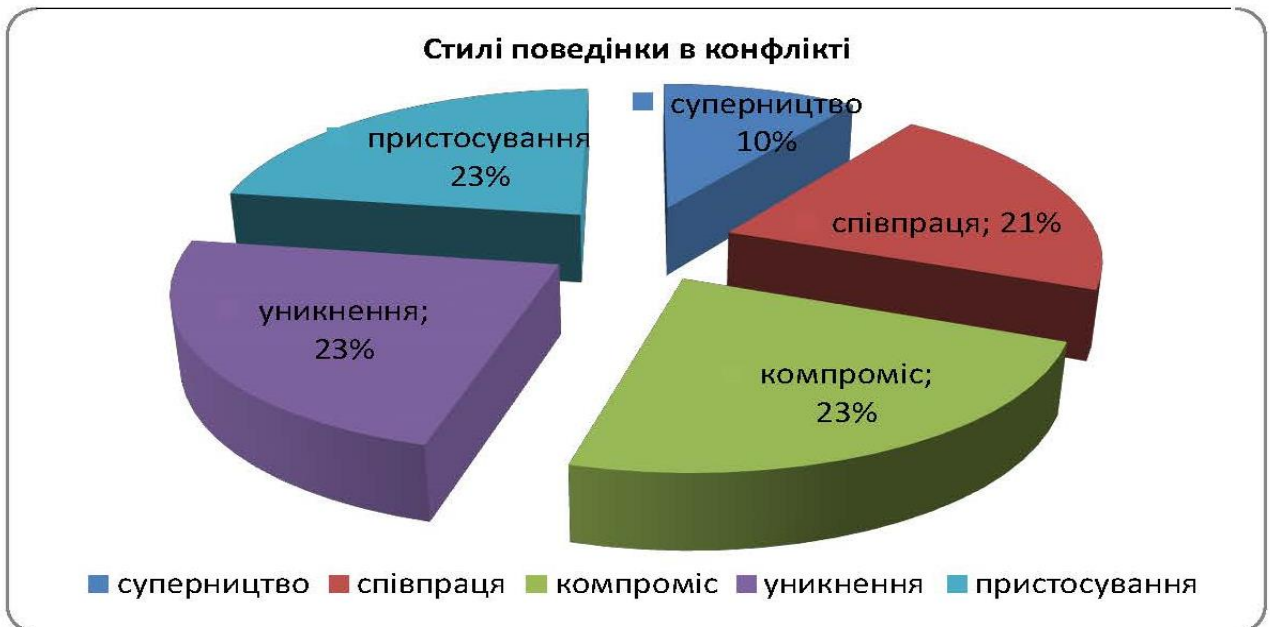

Рис. 3.2.3. Співвідношення за стилями поведінки в конфлікті

За стійкістю до конфліктів показники свідчать загалом про середній рівень вираженості цієї ознаки в групі досліджуваних (рис. 3.2.4). Проте вольовий та пізнавальний компоненти стійкості до конфліктів знаходяться на високому рівні. Вольовий компонент проявляється у здатності до свідомого контролю і оволодіння собою, терпимості до інших і самоконтролю. Пізнавальний компонент стійкості до конфліктів забезпечує стабільність функціонування пізнавальних процесів особистості. Цей компонент включає в себе: визначення початку передконфліктної ситуації, здійснення об'єктивного аналізу причин її виникнення, прогнозування розвитку конфлікту і можливих наслідків, швидке прийняття правильних рішень.

Щодо оцінки раціональної поведінки в конфліктній ситуації, показники свідчать про середній рівень цієї ознаки (рис. 3.2.5). Судді важливо вміти обирати вербальні способи подолання конфлікту, засвоїти нейтральну

(рівноправну) послідовність процесу розв'язання конфлікту комунікативними засобами і способами її реалізації у судових умовах. Безпосереднє розв'язання конфлікту являє собою процес, що включає аналіз і оцінку ситуації, вибір у зв'язку з цим комунікативних засобів розв'язання конфлікту, формування раціонального складу дій, реалізацію плану взаємодії та уміння швидко його коригувати і давати самооцінку ефективності комунікативних дій з метою її коригування.

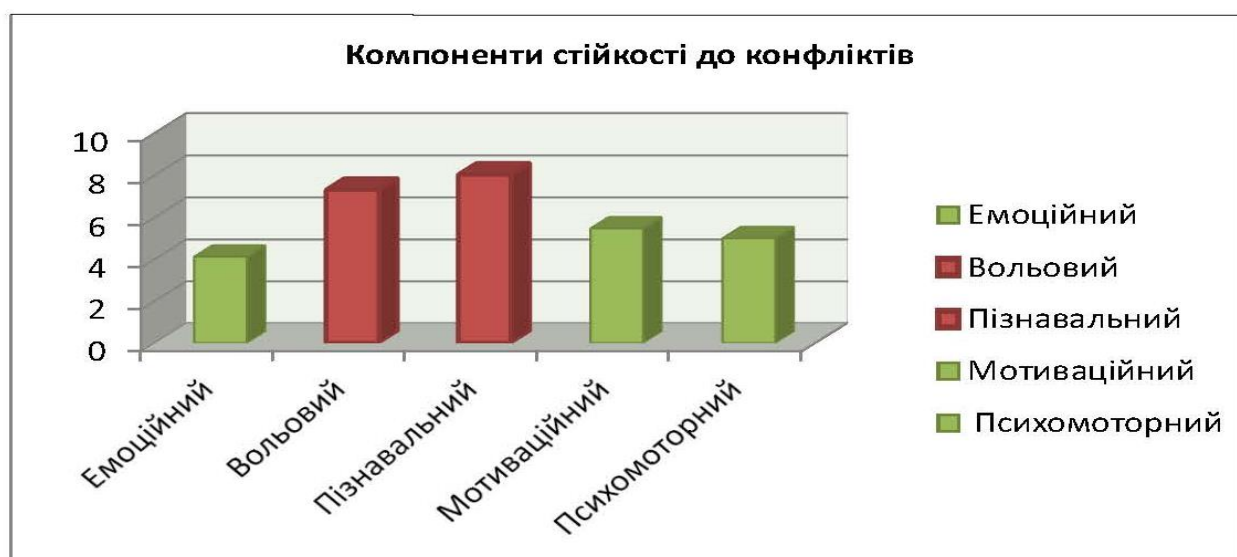

Рис. 3.2.4. Рівень прояву стійкості до конфліктів у суддів

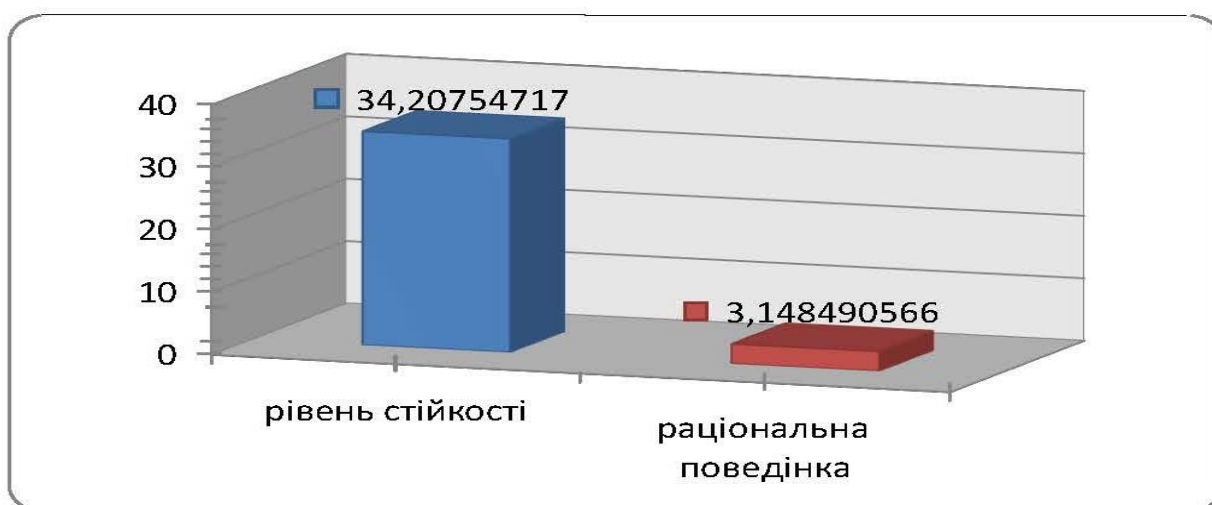

Рис. 3.2.5. Середні показники стійкості до конфліктів та раціональної поведінки в конфлікті суддів

На основі опитування виконано порівняльний аналіз стійкості до конфліктів у суддів. Для порівняння цього щодо осіб-суддів чоловічої та жіночої використано двовибірковий Т-тест Стюдента, що використовується для перевірки гіпотези про розходження середніх показників для двох груп. У ньому не передбачається рівність дисперсій двох генеральних сукупностей (Додаток Р).

Таблиця 3.2.1

**Статистично значимі відмінності
між групами суддів чоловічої та жіночої статі**

	чол.	жін.
рівень стійкості	31,96	36,37
раціональна поведінка	2,95	3,34
співпраця	5,65	6,93

Як показав порівняльний аналіз, судді – особи жіночої статі характеризуються дещо вищим рівнем стійкості до конфліктів, раціональною поведінкою в конфлікті та співпрацею в конфліктній ситуації (табл. 3.2.1). В основі співпраці, з одного боку, – почуття власної гідності, що виявляється в комунікації, чесність, намагання знайти справжню причину конфлікту, а з іншого – повага до інших, дружелюбність, визнання права інших на власну точку зору, позицію. Така поведінка в конфлікті приводить до більш глибокого розуміння проблеми, взаємодовіри, готовності зрозуміти один одного і, в подальшому, вирішити (залагодити) конфлікт.

Запобігання звинуваченням щодо гендерної конотації одержаних даних, беремо до уваги констатацію опитування щодо того, що в жінок схильність до співпраці вища, отже вони намагаються більшою мірою себе контролювати та обирати раціональну комунікативну поведінку в тому випадку, коли конфлікт вже відбувається (рис. 3.2.6).

Рис. 3.2.6. Середні показники чоловіків та жінок за рівнем стійкості до конфліктів, раціональною поведінкою в конфлікті та співпрацею

Також, щоб встановити особливості підгруп з високим та низьким рівнем стійкості до конфліктів, ми порівняли їхні показники. В першу підгрупу увійшли особи, які за методикою «Експрес-діагностика стійкості до конфліктів» отримали 20–29 балів (оскільки менше 20 балів не отримав жоден опитуваний), в другу підгрупу – 40–50 балів (табл. 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Статистично значимі відмінності між групами з високим і низьким рівнем стійкості до конфліктів

	Низький рівень	Високий рівень
співпраця	5,85714	7,25000

Рис. 3.2.7. Показники співпраці в осіб з низьким (1) та високим (2) рівнем стійкості до конфліктів

Отже, між підгрупами виявлені відмінності лише за рівнем співпраці, тобто особи, які більшою мірою стійкі до конфліктів, також частіше звертають увагу на те, що є спільного, з чим згодні сторони конфлікту – найкраще поєднання переваг для всіх. Такий комунікативний підхід вимагає тривалої роботи й участі всіх сторін. Якщо у сторін судового процесу є час, а рішення проблеми має для усіх велике значення, то при такому підході можливе всебічне обговорення питання, яке викликало розбіжності, і вироблення загального рішення з дотриманням інтересів всіх учасників.

Для того щоб встановити особливості досліджуваних із різним рівнем агресивності, ми виконали порівняльний аналіз осіб з високим і низьким рівнем сумарної агресивності та конфліктності за тестом Ільїна.

У групу з високим рівнем конфліктності та агресивності ввійшли особи, які набрали більше 24 балів, у групу з низьким – менше 18 балів (табл. 3.2.3).

Таких осіб у нашому дослідженні відповідно виявилось 15 і 24, що свідчить про те, що судді тяжіють до безконфліктної та неагресивної комунікативної поведінки.

Таблиця 3.2.3

**Статистично значимі відмінності між групами
з високим і низьким рівнем конфліктності та агресивності**

	Високий рівень	Низький рівень
раціональна комунікативна поведінка	3,50	2,78
запальність	3,40	5,50
образливість	4,20	6,71
безкомпромісність	5,00	7,50
підозрілість	4,40	6,00

Отже, високий рівень щодо раціональної комунікативної поведінки становить 2,50, низький рівень – 2,78; запальність високого рівня становить 4,20; а низького – 6,71; безкомпромісність високого рівня становить 5,00, низького – 7,50; підозрілість високого рівня сягає 4,40, низького рівня – 6,00.

Між підгрупами виявлені відмінності за рівнем раціональної комунікативної поведінки в конфлікті. Тобто, особи, які є більш конфліктними та агресивними, також вирізняються недостатніми навичками раціональної комунікативної поведінки в конфлікті, тобто запальністю, образливістю, безкомпромісністю та підозрілістю, частіше зриваються на крик, підвищують голос, дратуються, зачіпають «больові точки» і вразливі місця іншої сторони

в судовому процесі, приписують йому негідні чи погані наміри, бачать все тільки зі своєї позиції, звинувачують і приписують відповідальність за конфлікт тільки іншій стороні, що схематично відображено на рис. 3.2.8.

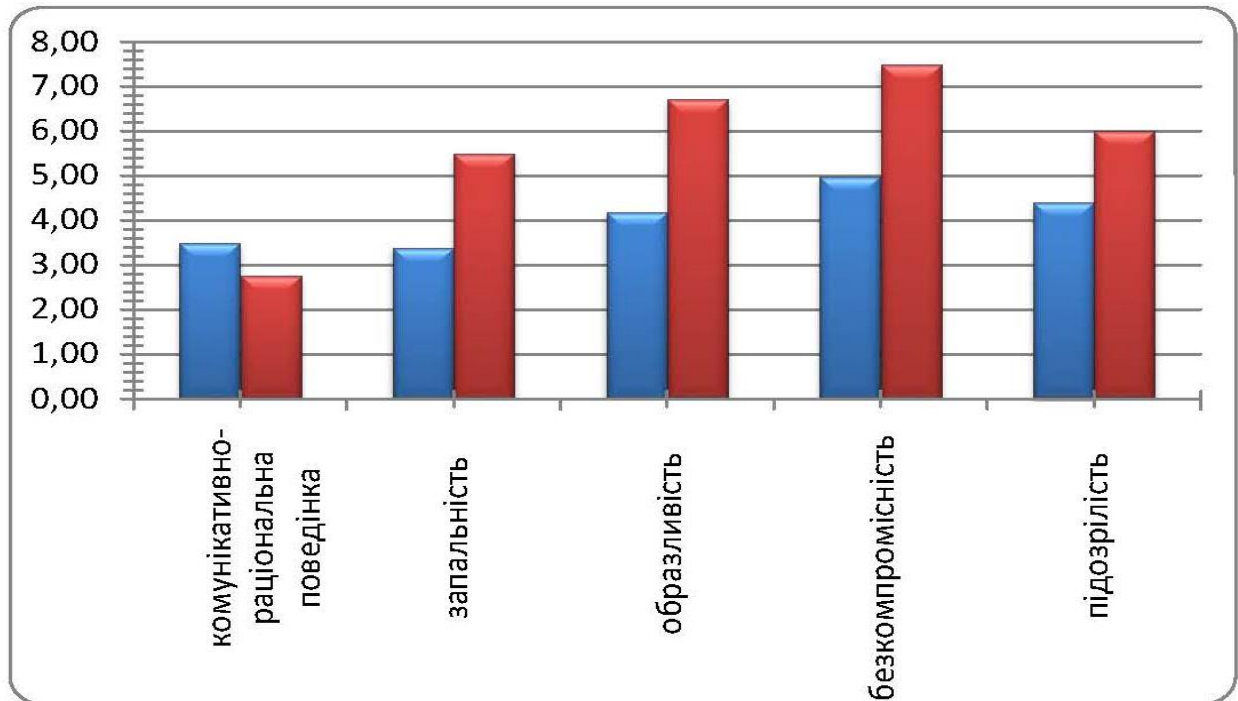

Рис. 3.2.8. Низький та високий рівень агресивності та конфліктності

Для встановлення стійкості до конфліктів суддів використано коефіцієнт Пірсона (r), безрозмірний індекс в інтервалі від $-1,0$ до $1,0$ включно, який відображає ступінь лінійної залежності між двома множинами даних. Кореляційна залежність відображає зміни, які вносять значення однієї ознаки в можливість появи різних значень іншої ознаки (Додаток К).

Отримані прямі кореляції з віком свідчать про те, що (рис. 3.2.9):

- З віком зростає рівень наполегливості в конфлікті ($r = 0,41$). Імовірно, досліджувані із віком отримують певний досвід поведінки в конфліктній ситуації і впевнюються, що мають можливість наполягати на своєму, відстоювати власну думку більш раціональними методами.

• З віком зменшується рівень позитивної агресивності ($r = -0,43$). Проте показники негативної агресивності не зростають зі збільшенням кількості років. Можна стверджувати, що судді старшого віку є менш конфліктними та агресивними загалом у порівнянні із їхніми молодшими колегами.

Таблиця 3.2.4

Матриця отриманих кореляцій між стійкістю суддів до конфліктів та типами їхньої поведінки у конфлікті

	вік	стійкість до конфліктів	раціональна поведінка	суперництво	співпраця	компроміс	уникання	приспосовування
стійкість до конфліктів	-0,15	1,00	0,18	-0,06	0,36	-0,12	-0,06	-0,34
раціональна поведінка	0,08	0,18	1,00	-0,13	0,37	0,05	-0,15	-0,32
запальність	-0,13	-0,41	-0,28	0,27	-0,25	-0,33	-0,12	-0,09
напористість	0,41	0,11	0,06	0,11	0,10	-0,42	-0,19	-0,12
образливість	0,20	0,07	-0,29	-0,11	0,09	-0,24	0,19	0,10
непоступливість	-0,10	-0,07	0,43	0,15	-0,34	-0,41	-0,18	-0,06
безкомпромісність	-0,08	-0,24	-0,11	0,06	-0,44	0,09	-0,08	-0,06
мстивість	-0,37	-0,13	0,04	0,18	-0,34	-0,14	-0,33	-0,11
нетерпимість	-0,29	0,09	-0,26	0,19	0,08	-0,34	-0,25	-0,13
підозрілість	-0,19	-0,31	-0,09	-0,10	0,19	-0,20	-0,34	0,20
позитивна агресивність	-0,43	0,32	0,06	0,17	0,34	-0,32	-0,24	-0,11
негативна агресивність	-0,26	-0,43	-0,15	0,26	-0,31	-0,13	-0,19	-0,16
конфліктність	-0,09	-0,06	-0,31	0,44	-0,43	-0,15	-0,42	0,06

Рис. 3.2.9. Взаємозв'язки вікових показників із шкалами наполегливості та позитивної агресивності у конфлікті

Стійкість до конфліктів як інтегральна характеристика пов'язана із наступними особистісними особливостями (рис. 3.2.10):

- Стійкість до конфліктів та запальність у конфліктній ситуації перебувають у зворотному зв'язку ($r = -0,41$) – тобто, чим менш запальною є особа, тим більш стійкою до конфліктів вона виявляється. Очевидно, що схильність швидко дратуватися і гніватися є неприпустимими у виконанні суддівських обов'язків, тому вони або гальмуються і витісняються, або набувають більш конструктивних форм.

- Стійкість до конфліктів обернено пропорційно корелює також і з підозрілістю ($r = -0,31$). Можемо вважати, що чим менш підозрілою є особа, чим менше вона думає про різноманітні підступи та дії, що можуть бути спрямовані проти неї, тим більш стійкою до конфлікту вона є. Як бачимо, мотиваційні складові у стійкості до конфліктів відіграють вирішальну роль і ця мотивація базується на вмінні довіряти людям. Тому підозрілість, яка може сформуватися в процесі професійної деформації суддів, може перешкоджати їм бути конфліктостійкими у розв'язанні суперечок при розгляді судових справ.

- Позитивна агресивність прямо пропорційно корелює із стійкістю до конфліктів ($r = 0,32$), а негативна агресивність – обернено пропорційно ($r = -0,43$). Тобто, більша стійкість до конфліктів може бути тим чинником, який сприяє виявленню позитивної агресії, а саме напористості, непоступливості, в тому разі, якщо конфлікт таки відбувся. Вміння відстоювати власну точку зору і не підпадати під впливи сторонніх осіб є дуже важливою у

суддівській практиці, адже допомагає зберегти об'єктивний і неупереджений підхід у розгляді справи. Конфліктостійкість особистості – це здатність протистояти стресовим чинникам, раціонально організувати свою поведінку в складних ситуаціях соціальної взаємодії.

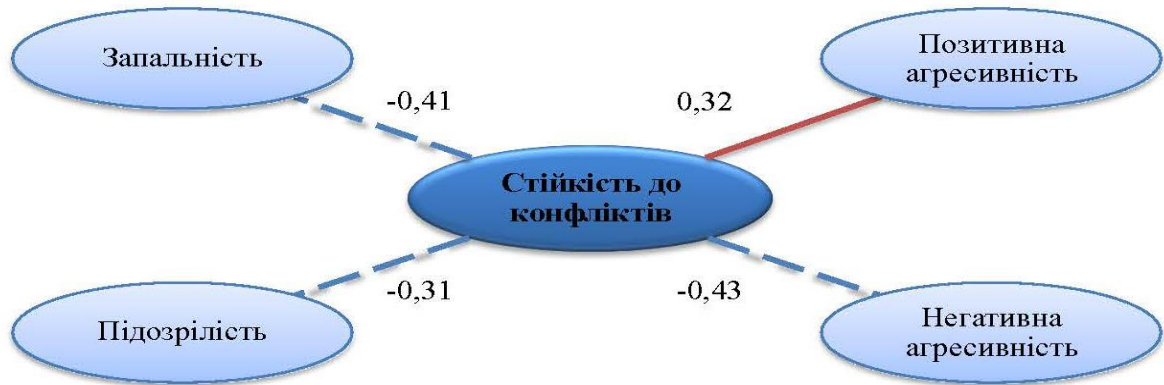

Рис. 3.2.10. Взаємозв'язки стійкості до конфліктів із шкалами конфліктності та агресивності

- Раціональна комунікативна поведінка в конфлікті прямо пов'язана із непоступливістю ($r = 0,43$). Імовірно особи, які вдаються до раціональної комунікативної поведінки в конфлікті є більшою мірою впевнені у своїй правоті, тому не схильні відступати від власної позиції, точки зору.

- Суперництво прямо корелює із узагальненим показником конфліктності ($r = 0,44$). Тобто, чим більш конфліктною та агресивною є особа, тим частіше вона обирає саме суперництво як стиль поведінки в конфлікті (рис. 3.2.11).

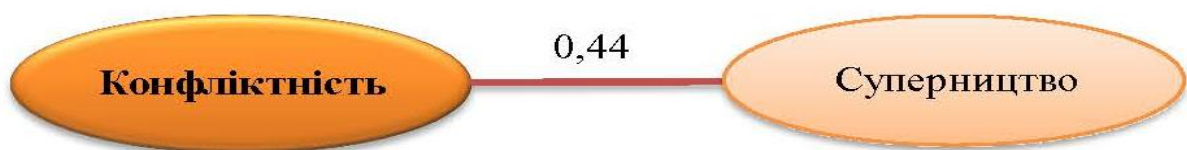

Рис. 3.2.11. Взаємозв'язок конфліктності зі стратегією суперництва в конфлікті

Отже, такі особи турбуються лише про власні інтереси і в ім'я їхньої реалізації готові йти на конфлікт. Таким чином, для осіб із деструктивною моделлю поведінки властиве постійне прагнення до розширення і загострення конфлікту, вони постійно принижують іншого, негативно оцінюють його особистість, проявляють підозри і недовіру до опонента, порушують етику спілкування.

Розглянемо взаємозв'язки такої стратегії поведінки у конфлікті як співпраця (рис. 3.2.11):

- Співпраця обернено пропорційно корелює з непоступливістю ($r = -0,34$), безкомпромісністю ($r = -0,44$) та мстивістю ($r = -0,34$). Можемо стверджувати, що особа, яка характеризується вищою поступливістю, схильна до компромісів та немстива, буде частіше обирати співпрацю як стиль поведінки в конфлікті.

- Співпраця прямо пропорційно корелює з позитивною агресивністю ($r = 0,34$) та обернено – з негативною агресивністю ($r = -0,31$) та узагальненим показником конфліктності ($r = -0,43$). Тобто, більш агресивна та конфліктна особа рідше буде обирати співпрацю як спосіб поведінки в конфлікті. Проте особа, яка схильна до співпраці, здатна наполягти на своєму (рис. 3.2.12).

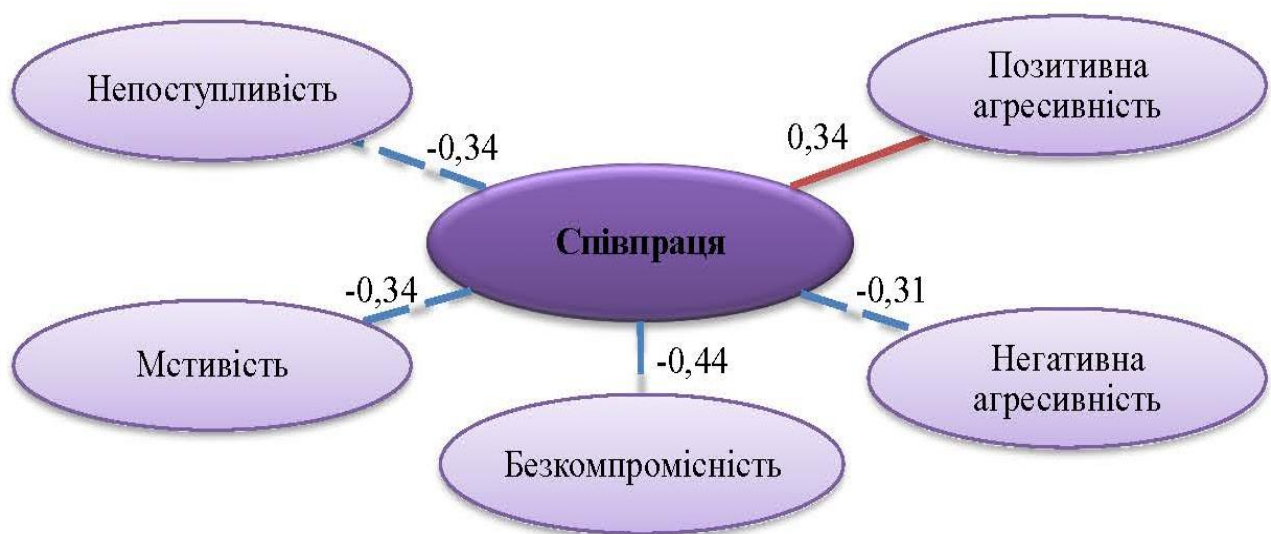

Рис. 3.2.12. Взаємозв'язок стратегії співпраці у конфлікті зі шкалою конфліктності та агресивності

Таким чином, особи, яким властива така стратегія поведінки, охоче вступають в комунікацію, прагнуть прояснити предмет розходження поглядів і знайти шляхи їхнього врегулювання. Особи із конструктивною моделлю поведінки в конфлікті прагнуть залагодити конфлікт. Вони націлені на пошук такого рішення, яке задовольнить всіх, їм властива відмінна витримка, до інших осіб ставляться приязно, відкриті у спілкуванні, лаконічні і небагатослівні.

Стратегія співпраці має високу спрямованість як на задоволення власних інтересів, так і на задоволення інтересів свого опонента. Тобто співпраця характеризується високим прагненням досягнути максимально можливого задоволення і своїх інтересів, і інтересів опонента. На відміну від компромісу, для співробітництва необхідний перехід від відстоювання своїх позицій до більш глибокого рівня, на якому можна буде спостерігати спільність інтересів. Співробітництво приваблює міцністю вирішення проблеми, партнерськими відносинами в його ході. Це єдиний вірний спосіб виходу із конфлікту. Успішне співробітництво сприяє покращенню відносин і бажанню продовжити взаємодію у майбутньому.

Розглянемо взаємозв'язки такої стратегії поведінки у конфлікті, як компроміс (рис. 3.2.13):

- Компроміс обернено пропорційно пов'язаний із запальністю ($r = -0,33$), непоступливістю ($r = -0,41$) та нетерпимістю ($r = -0,34$) – таким чином, особа, яка є меш запальною, більш терпимою та поступливою, частіше обирає компроміс як спосіб поведінки в конфлікті.

- Компроміс обернено пропорційно пов'язаний із наполегливістю ($r = -0,42$) та позитивною агресивністю ($r = -0,32$). Тобто, особа, яка частіше вдається до компромісу, не схильна наполягати на своєму, будь-що домагатись свого. Примирення досягається лише за умов комунікації між конфліктуючими сторонами, які мають закінчитися прийняттям узгодженого рішення, що задовольнило б обидві протилежні сторони.

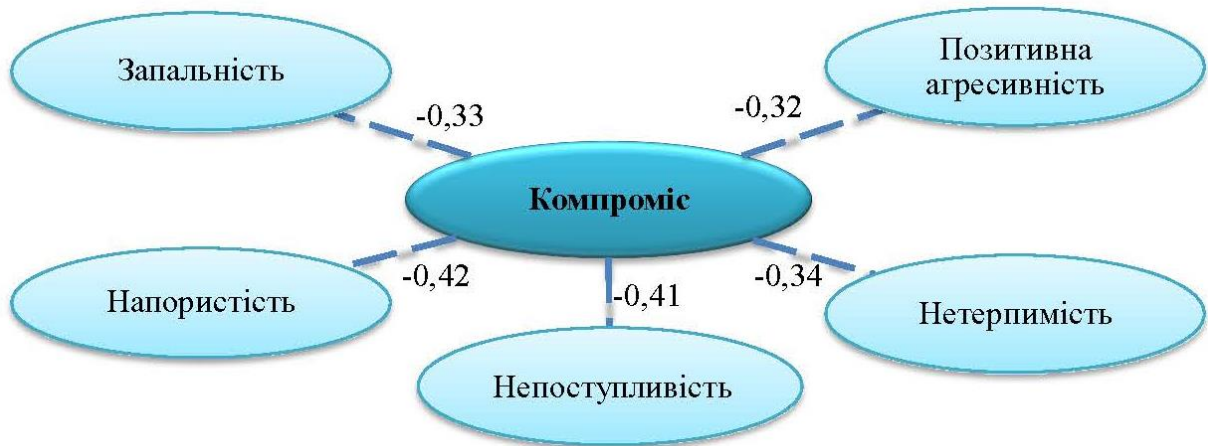

Рис. 3.2.13. Взаємозв'язок стратегії компромісу у конфлікті зі шкалами конфліктності та агресивності

Як бачимо, компроміс часто пов'язаний із відсутністю наполегливості, надмірною поступливістю та конформізмом. Конформістська модель властива для людей, які в конфлікті схильні скоріше поступатися і підкорятися, ніж продовжувати боротьбу. В більшості випадків конформістська модель поведінки об'єктивно сприяє чужим агресивним проявам. Але інколи вона відіграє і позитивну роль, тоді, коли протиріччя між суб'єктами не носять принципового характеру і виникли через дрібницю. Таким чином для осіб, які при конфлікті вибирають конформістську модель поведінки, властива пасивність, непослідовність в оцінках і судженнях, досить легке погодження з точкою зору опонента, вони відступають і не хочуть розв'язувати гострих питань.

Розглянемо взаємозв'язки такої стратегії поведінки у конфлікті як уникання (рис. 14):

- Уникнення обернено пропорційно корелює із мстивістю ($r = -0,33$), підозрілістю ($r = -0,34$) та узагальненим показником конфліктності ($r = -0,42$). Особа, яка є менш мстивою, підозрілою та конфліктною, частіше намагається уникати конфлікту. Дана форма поведінки вибирається тоді, коли людина не хоче відстоювати свої права, співробітничати для вироблення рішення,

утримується від висловлення своєї позиції, ухиляється від суперечки. Цей стиль припускає тенденцію відходу від відповідальності за рішення. Така поведінка можлива, якщо результат конфлікту для особи не особливо важливий або ситуація занадто складна і вирішення конфлікту потребує багато сил його учасників, або в людини не вистачає влади для вирішення конфлікту на свою користь.

Рис. 3.2.14. Взаємозв'язок стратегії уникнення в конфлікті зі шкалами конфліктності та агресивності

Особливість сприйняття конфліктної ситуації – її неадекватність сприйняття. Найбільшому спотворенню змісту піддаються мотиви поведінки сторін, їхні дії, висловлювання і вчинки, особистісні якості опонентів. При розв'язанні конфлікту зберігається стійке негативне (комунікативно-сміслові) ставлення сторін одна до одної. Воно виражається в негативній думці про опонента й у негативних емоціях щодо нього та такій же емоційно-експресивній комунікації.

Відбувається посилення і гіперболізація негативних рис та властивостей особи, зростає пошук усього негативного і непривабливого. В опоненті ігнорується позитивне, загальнолюдське, важливе, і навпаки відбувається висміювання недоліків (у тому числі природної властивості) в образливому тоні на його адресу. Щоб розв'язати конфлікт, необхідно словесно пом'якшити

це негативне ставлення. Головне – знизити напругу, негативні емоції, пережиті щодо опонента.

Розглянемо взаємозв'язки такої стратегії поведінки у конфлікті як пристосування (рис. 3.2.15):

- Пристосування обернено пропорційно пов'язане зі стійкістю до конфліктів ($r = -0,34$) та раціональною поведінкою в конфлікті ($r = -0,32$). Особа, схильна в конфлікті пристосовуватись в тому випадку, коли їй притаманний нижчий рівень стійкості до конфліктів та раціональної поведінки в конфлікті.

Рис. 3.2.15. Взаємозв'язок стратегії пристосування у конфлікті зі стійкістю до конфліктів та раціональної поведінки

Людина, яка дотримується стратегії пристосування, прагне уникнути конфлікту, а її спрямованість на особисті інтереси низька, в той час як оцінка інтересів противника – висока. Іншими словами, така особа жертвує своїми інтересами на користь інтересів опонента.

Зауважено, що така стратегія може служити позитивною комунікативною моделлю, допомагаючи зберегти ресурси до більш сприятливого моменту, якщо баланс сили складається не на вашу користь – поступка є найкращим виходом. Проте поступка має і негативний зміст. Вона може бути сприйнята опонентом як прояв слабкості і призвести до ескалації, що неприпустима у суддівській практиці.

Цей варіант комунікації можливий, коли внесок людини не дуже великий або коли предмет конфлікту більш важливий для опонента. Така поведінка

в конфлікті формується, якщо ситуація не особливо значима, якщо важливіше зберегти добрі стосунки з опонентом, ніж відстоювати власні інтереси, а також якщо в особи мало шансів на перемогу, мало влади.

3.3 Моніторинг конфліктної комунікації та подолання небезпек її загострення

Професійна судова ефективність діяльності юриста полягає у суті його комунікативної компетенції. В основі ефективності лежить правова (аксіологічна, антропологічна, гносеологічна та праксеологічна) нормативність комунікації. На думку дослідниці А. Токарської, «До однієї з домінантних умов віднесено норму справедливості, що переважає «партикулярне благо». Отже, справедливість як мета подолання несправедливості виступає «регулятивною ідеєю» комунікативної дії суду.

Якщо оцінювати професійну правову комунікацію, керуючись концепцією «ідеальних нормативних принципів», «ідеальних умов комунікації», «ідеальних ролей», за якими – ідея рівної співвідповідальності усіх членів аргументативної спільноти, то обов'язок додержання принципів абсолютної правдивості, принципу рівних прав і рівного (однакового) обов'язку до співвідповідальності приводить до висновку про універсальну рівність усіх комунікантів перед законом. Виходячи з таких засад досягнення високого рівня ефективності комунікації у галузі права, можна констатувати: поки що умови для їхньої реалізації не є достатніми» [227, с. 147].

Особливо, якщо розглядати судовий процес із конфліктною семантикою. Саме остання стає на перешкоді таких умов комунікації, а звідси – породжуються не «ідеальні ролі» комунікаторів. Єдине, що в теорії К.-О. Апеля треба брати за основу для судової комунікації – це «ідею рівного належного

обов'язку спів відповідальності ..., виходячи із комунікативної спільноти» [64, с. 411]. Тобто універсальна рівність усіх перед законом має бути запорукою комунікативної результативності в суді.

У правовій комунікації, у слуханні справ важливим є додержання закріпленого у ч. 1 ст. 62 Конституції України принципу презумпції невинуватості. Дія комунікативних правил стосується норми неприпустимості покладати на обвинуваченого доведення своєї невинуватості, що конституційним Судом зневажена. Вимоги щодо додержання прав і свобод у комунікації можна, на думку А. Токарської, об'єднати у комунікативно-правові комісиви. «Комунікативно-правові комісиви – це зобов'язання комунікатора щодо правил побудови правового дискурсу і відповідальність, яка передбачає усвідомлення зобов'язань і санкцій за вчинення незаконних комунікативних дій проти особи, порушення професійного обов'язку через незаконне вербальне прийняття на себе чи покладення обов'язків на інших осіб» [227, с. 206–207].

Намагаючись підвести комунікацію під певні правокомісиви, зробимо спробу використати окремі філософсько-правові категорії, які членують цю теорію на усталені розділи (гносеологія, онтологія, аксіологія, антропологія, праксеологія). У розрізі «лінгвістичного повороту» будемо залучати знання і правила з позицій практичної філософії, використовуючи «семантичні факти», завдяки яким ми «здатні робити семантичні судження» і розуміти комунікацію.

Актуалізований у філософії права лінгвістичний поворот сприймається як теорія, котра увиразнює дескрипцію судової комунікації. «Лінгвістичний поворот – методологічні та предметні трансформації, що полягають у врахуванні контекстів мовного вираження теоретичної аргументації й мовленнєвого здійснення тверджень у дисциплінарних дослідженнях» [163, с. 93].

В американського філософа Д. Девідсона «семантична теорія» позначається на «теорії дії», яка ґрунтується «на принципі раціоналізації (як різновиду каузального пояснення дій)» [Там само, с. 92].

Отже, шлях до побудови моніторингу правової комунікації в правовому полі судового конфлікту має забезпечити створення досі відсутніх методологічних основ аналізу психолінгвоюридичних активів у професійній діяльності суддів. В основу авторської теорії покладаємо філософську спадщину «лінгво-філософського принципу інтерпретації етично належного», розроблену Дж. Муром, Г. Сиджвіком, П. Г. Новел-Сміта, Дж. Серлем. Відтак в основі моніторингу – «проблема значення», яка виформовує основи правової комунікації, що зумовлені «співвідношенням між мовою та реальністю», і спричинені встановленням істинності (відповідно до теорії значення Д. Девідсона) [163, с. 91].

Принципову роль філософи у взаємодії комунікантів відводять «конституційній функції норм», яка існує поряд із регулятивною функцією [Там само, с. 81].

Моніторинг конфліктної комунікації ускладнюється відсутністю уніфікованих визначень семантики комунікативної компетентності. Дослідники стверджують, що комунікація ефективна за умов досягнення мети захисту прав і свобод громадян. Формула ефективності подолання комунікативної конфліктної взаємодії сторін у судовому процесі формується рівнем правової культури суспільства, правовою свідомістю всіх суб'єктів права, етикою у суспільстві, усталеною менталітетом громадян. Раціональна правова комунікація в суспільстві значною мірою залежить від правників, їхнього дискурсу із громадянами, причому як на побутовому рівні, так і на офіційно-діловому особливо.

Зробимо спробу скласти схематичну модель ефективності та встановити найбільш загальну формулу моніторингу правової комунікації судді. Якщо скористатися розробленою теорією професора А. Токарської, то в запропонованій диференціації рівнів правової комунікації (далі – РПК) спробувати творчо застосувати розрізнення дослідницею чотирьох рівнів ефективної реалізації правової комунікації: високий рівень; середній; низький; дуже низький (або аномальний, злочинний).

Високий рівень РПК – це такий спосіб комунікативної раціоналізації праворозуміння та правовідносин, якого досягає комунікатор (правник), не порушуючи правових норм і усталених у суспільстві цінностей та юридичної безпеки особистості, зокрема, захищаючи права людини і громадянина.

Середній рівень РПК – це така діалогова модель взаємозв'язку, в якій комунікатор недостатньо враховує соціальні умови, роль індивідуальних якостей комуніканта, окремі правові норми та стратегію правових відносин, що виявляється у формальному захисті прав особи, неналежному виконанні своїх обов'язків на вербальному і невербальному рівнях.

Низький рівень РПК – це такий інваріант професійної комунікації, в результаті якого допускають порушення прав людини і громадянина, що засвідчує низьку правову культуру комунікатора через декларативність, ультимативність, неадресність або деперсоналізованість його висловлювань, зневажання і невиконання дій щодо захисту прав особи.

Дуже низький рівень (аномальний, злочинний) – це така сутність комунікації, яка порушує гарантії юридичної безпеки особи, принижує її честь і гідність, допускає провокативні оцінні висловлювання на її адресу, ігнорує особисті гарантії додержання правових норм та не виконує професійних дій щодо захисту особи від протиправних посягань на неї [227, с. 148–149].

Врегулювання спору за участю судді в правових комунікативних актах має свої особливості. Насамперед постає питання, як оцінювати (кваліфікувати) дії і слова комунікантів, їхнє упереджене ставлення один до одного, намагання приховати істину сутність справи за словами правди/неправди, спотворюючи їх. В експериментальному дослідженні рівня ефективності професійної взаємодії правників із суб'єктами правових відносин А. Токарської застосуємо ситуативні фактори, параметри і моделі характеристики комунікації.

«Фактори» включають юридичні гарантії захисту особи, за національним і міжнародним законодавством. Це «юридичні поля», в межах яких можна за комунікативними юридлінгвістичними відповідниками встановити рівень комунікативної компетентності судді або іншого суб'єкта правових відносин.

Параметри у характеризованні комунікативної компетентності – це складові вияву емоційно-експресивних якостей у взаємодії суб'єктів. Модифікаційні характеристики ми сприймаємо як перцептивні аналоги сказаного (позитивного – негативного, виправдального – засуджувального, правового – протиправного). На всіх названих показниках позначаються форми контролю (державного й соціального), які у їх системному застосуванні фіксують рівень забезпечення прав і свобод, стан відповідальності за комунікативну діяльність. Форми контролю у свою чергу екстраполюються на принципи права, які покладені в основу конституційних прав та свобод громадян (принцип рівності; свободи; гідності; гуманізму; справедливості; відповідальності). Нівелювання хоча б одного із названих показників в оцінці комунікативної діяльності судді руйнує очікувані рівні забезпечення верховенства права, іміджеві характеристики професійної діяльності у сфері правосуддя.

Отже, для комунікативних оцінок важливими є всі деталі інтенцій (наслідків), реалізовуваних вербальними і невербальними засобами. Звісно, що не можна обійти увагою такі загальні індикатори фаховості суддів, як комунікативне мислення, когнітивні якості, фактор розумного консенсусу, оскільки ці елементи комунікативної поведінки або стверджують умови для убезпечення себе й учасників судового процесу, або навпаки втягують у конфлікт всіх без винятку суб'єктів правосуддя.

Ефективність комунікативно-правових механізмів урівноваження конфлікту суб'єктів права спирається на:

- стабільність суспільно-правової ситуації, системи правозастосування;
- гнучкість системи правозастосування;
- несуперечливість правозастосовної діяльності з іншими актами застосування права [45, с. 5].

Дослідниця М. Гільмутдінова до «основних показників ефективності правозастосовного рішення відносить: сутність однотипності правозастосовної діяльності; скерованість мотиваційного впливу в ході правозастосовної діяльності; рівень законності і правопорядку в суспільстві; рівень додержання

адміністративних процедур; рівень додержання формально-технічних вимог». За словами дослідниці, на ефективність застосування права суттєво впливають «стиль юридичного мислення, який набуває у кожній правовій системі неповторного національного колориту, рівня правової і духовно-моральної культури, виробленої з часом професійної інтуїції» [45, с. 5–6].

Для стилю комунікативного мислення у розрізі національного колориту властиві в українській культурі особливості мовленнєвого етикету із п'ятьма рівнями тональності (висока, нейтральна, звичайна, фамільярна і соціально неконтрольована), а також додержання комунікативних комісивів. До них варто віднести комунікативні табу (заборони на використання конфіденційної інформації, агресії, тиску, приниження).

Наша модель моніторингу – це авторська трансформація контролю правової комунікації. Вважаємо за необхідне спростити схематичні підходи (А. Токарської) до параметрів і факторів нормативного регулювання правової комунікації. Це пояснюється тим, що наш методологічний підхід заснований на такому підвиді правової комунікації, як судова комунікація і її конфліктний різновид.

Для того щоб оцінити рівень володіння комунікацією під час слухання сторін судового процесу, суддя повинен відповісти на кожний пункт критеріїв за запропонованими параметрами. Техніка контролю правової комунікації в суді полягає в оцінюванні правової комунікативної практики. Схема аналізу ефективності комунікативної діяльності передбачає диференціацію параметрів комунікативних дій за такими вимірами: правова комунікація спрямована на додержання вимог системи соціально-правових цінностей та ідеалів (правова аксіологія), що реалізується засобами правової семіотики (знаки, символи, коди), які трактуються методами правової герменевтики і втілюються у таких факторах.

I. Аксіологічно-правові критерії:

Фактор додержання основних прав і свобод людини у комунікативних діях правників.

1.1. Параметри гарантій захисту прав і свобод згідно з нормами національного законодавства: захист прав і свобод відповідно до вимог міжнародного законодавства.

Фактор нормативного регулювання стосунків під час проблемної комунікації:

- наявність законодавчої бази щодо захисту основних прав і свобод; системи охорони і захисту прав, свобод і обов'язків;
- наявність системи державного і громадського контролю за станом забезпечення і захисту прав, свобод і обов'язків;
 - достатній рівень;
 - недостатній;
 - потребує удосконалення.

1.2. Параметри комунікативного ідеалу:

- визнання пріоритету універсальної етики справедливості, рівності прав усіх комунікантів, рівних можливостей у реалізації своїх інтересів, прав та свобод особи;
- рівна співвідповідальність членів аргументативної спільноти.

1.3. Параметри комунікативних потреб і очікувань:

- ініціювання комунікації та комунікативної співвідповідальності;
- автокорекція комунікативного акту: зіставлення ефекту власної комунікації із запланованою метою та виправлення неспівпадінь шляхом уточнення, посилення чи послаблення комунікативних намірів;
 - високий рівень; середній; низький.

1.4. Параметри комунікативного стереотипу (рівень правової семантики і правової прагматики (досконалий/недосконалий);

- система знаків правового дискурсу ставлення до образливих слів; сприйняття агресивного співрозмовника;
- критичне сприймання правдивого, чесного, високоінтелектуального способу інтеракцій;

– недосконале спілкування – фальсифіковане, маніпульоване, неправдиве, нещире;

– некритичне/нейтральне ставлення до ненормативної лексики;

– осудлива оцінка використання нецензурної лайки.

II. Семіотико-правові критерії

Фактор реакції щодо вживання образливої лексики під час виконання службових обов'язків (слова, що мають принизливий, образливий зміст) [227, с. 154].

– розрізнення/нерозрізнення інвективної (образливої) поведінки у регламентації і класифікації такої семіотичної системи у професійній діяльності;

– потреба диференціації інвективної лексики за ступенем образи;

– потреба уточнення понять «честь» і «гідність».

Фактор використання діалогової стратегії:

– комунікативного співробітництва;

– стратегія компромісу;

– стратегія суперництва;

– стратегія компенсації порушених прав.

Фактор підтримання професійного іміджу засобами комунікативної взаємодії.

Комунікативні дії у соціально неконтрольованих ситуаціях:

– координація дій, забезпечена комунікативним впливом на осіб, що порушують громадський порядок;

– намагання на основі консенсусу вирішити конфлікт;

– уникнення інтеракцій, правового дискурсу, загострення конфлікту.

Конвенції (звичаї) комунікативної практики, втілення комунікативного наміру, мети:

– емпатичне (співчутливе) ставлення до співрозмовника;

– ентропія повідомлення (спрощення частин інформації комунікантові).

2.1. Параметри комунікативних бар'єрів і труднощів, що виникають:

- через нестабільність соціально-економічного рівня життя;
- у з'ясуванні причин злочину із тими, хто хоче уникнути відповідальності;
- в інших соціально неконтрольованих ситуаціях.

Фактор фізичної і вербальної стресостійкості (достатній/недостатній/неконтрольований):

- *достатній*, вміння не реагувати на образливі випадки проти суддів;
- реагування на звинувачення у ЗМІ (нейтральне/бажання захистити себе /скептичне);
- *недостатня* (вербальна) стресостійкість через її невиробленість, неконтрольованість;
- рівень відчуття фізичних/моральних страждань від образ громадян (високий/нейтральний/відсутній);
- злість/лють/бажання негайно припинити приниження/бажання не помічати і не реагувати на вербальні і невербальні подразники;
- правові комісиви (покладання зобов'язань на комунікатора щодо його поведінки).

Фактор нормативності вербальної комунікативної поведінки

Норми комунікації, що виявляються у використанні конситуативних засобів спілкування (слів та словосполучень, граматичних та синтаксичних форм):

- а) мовлення з огляду на його нормативність (додержання лексичних норм, морфологічних, синтаксичних; типові порушення норм);
 - незнання норм літературного мовлення;
 - поверхневі знання норм вербальної комунікації, диференційовані у залежності від комунікативної ситуації (допит, свідчення, обвинувачення);
 - знання та вміння, які не піддаються контролю;
- б) мовленнєвий етикет (володіння 15-а різновидами мовленнєвого етикету. Ставлення до норм мовленнєвого етикету);

- недостатнє володіння нормами мовленнєвого етикету;
- ставлення і послоговування нормами позитивне;
- ставлення нігілістично-зневажливе;
- незнання/недиференційованість п'яти різновидів тональності у мовленнєвому етикеті;

в) знання джерел, що містять норми мовлення:

- незнання;
- ігнорування мовностилістичних норм комунікації.

2.2. Параметри засобів реалізації смислу у правовому дискурсі.

Характеристика лексичного запасу:

- багатство лексичного запасу;
- володіння спеціальною термінологією;
- обмеженість лексичного запасу.

Характеристика стилістичного складу:

- використання елементів розмовного чи офіційно-ділового стилів та їхня диференціація.

III. Критерії правової герменевтики:

Комунікативна перцепція на основі евокативності (здатності сказаного розуміти певні асоціації).

Рівень перцепції:

- вміння здійснювати імплікації – пов'язувати кілька повідомлень в одне;
- достатній рівень адекватної диференціації складових комунікації, сприйняття почутого/побаченого;

- недостатній/односпрямований рівень засвоєння почутого/побаченого;
- комунікативна рівновага.

Комунікативні табу (правові, тематичні, мовні та контактні заборони):

- заборона затягування справ безпідставними відмовами;
- заборона зловживання правом вирішувати проблеми особи;
- суб'єктивна інтерпретація законів;

- нерозголошення професійної конфіденційної інформації;
- вербальні і дейктичні рухи (жести пальцем, рукою, ногою, головою, поглядом, іншими частинами тіла).

Комунікативні імперативи:

- щодо надання інформації;
- щодо припинення злочинних діянь;
- надання консультацій, правового скерування.

Фактор сприйняття комунікативної практики громадян:

У мовленні.

а) законослухняних:

- похвальне;
- нейтральне;
- скептично зневажливе.

б) правопорушників та злочинців:

- різко негативне;
- зневажливе;
- безсердечно жорстоке.

Фактор невербальної комунікативної поведінки (конклюдентна комунікація):

- інформаційна семантика жестів, які превалюють у комунікативних актах;
- відповідність/невідповідність вербальної і невербальної інформації у їхньому зіставленні;
- сприймання спонтанних рухів, міміки і тлумачення їх семантики;
- увага у погляді під час слухання, відведення/блукання погляду;
- подив, жах під час почутої про себе інформації (правдивої);
- оцінка дистанції осіб у комунікації;

Фізичний контакт:

- недопустимий;
- допустимий на законних підставах:

- наявний;
- відсутній.

Стратегія «контроль над ініціативою» (наявність/відсутність, зі співрозмовником, з яким складно домовитись):

- спонтанна;
- наявна у випадку з тим, хто відводить розмову в інше русло, маніпулює фактами, говорить неправду.

Прагматичний фактор, сутність параметрів якого у наступному:
Комуникативні акти привернення уваги:

- імперативи; заклики до свідомості; до закону;
- використання стилістично нейтральних лексем: «*послухай(те)*», «*слухай(те)*», «*я тебе (вас) слухаю*», «*я слухаю*», «*розкажуй(те)*»;

- наявність;
- відсутність.

Мовленнєві акти вступу у правовий дискурс:

- оголошування проблематичних аспектів комунікації;
- намагання спочатку комунікації встановити згоду, яка є проблематичною.

Мовленнєві акти завершення правового дискурсу:

- встановлення згоди;
- відсутність бажання встановлювати взаєморозуміння;
- наявність;
- відсутність.

Мовленнєві акти просьби:

- примус до участі у правовому дискурсі;
- прохання викласти суть справи (проблеми);
- наявність;
- відсутність.

Директивні мовленнєві акти:

- наявні у випадках міжособистісного керівного контакту;
- наявні під час комунікативних актів, спрямованих на встановлення контакту із різними типами співрозмовників.

Мовленнєві акти вибачення (частота використання; з яким типом співрозмовників використовуються):

- використовувані лише із колегами у роботі, іншими інституційованими комунікантами;

- наявні;
- відсутні.

Мовленнєві акти оцінки:

- використання системи знаків (вербальних/невербальних);
- уживання негативної оцінної лексики;
- наявні;
- відсутні.

Невербальна діалогічна комунікація

Фактор жестикуляції (інтенсивність використання з різними комунікантами):

- залежно від темпераменту комунікатора;
- лише з агресивними комунікантами.

Фактор міміки (слабка, середня, інтенсивна) в екстремальних випадках.

Фактор паузації – тривалість пауз:

- не осмислена;
- вимушена;
- не встановлена;
- тривала за часом.

Фактор темпу:

- зміна темпу інтеракції у залежності від проблеми, порушеної у правовому дискурсі;

- не осмислена;

- не важлива для результативності правової комунікації;
- швидка, середня, повільна.

Вербальна монологічна комунікативна поведінка виявляється

Фактор адресата:

- комунікант (стать, вік, професійна приналежність);
- кількість слухачів у діалозі/полілозі (1, 2, 3 ...).

Формули підтримання уваги та інтересу:

- відсутні;
- широка семіотична систем вербальних і невербальних засобів розвитку діалогу («повернімося до ...». «давайте ще раз про ...», «ви розповідали про ...», «цікаво, а ...», «добре було б ...» і подібні.

Формули завершення монологу/діалогу:

- наявні;
- відсутні.

Оцінність у структурі монологу/діалогу:

- наявні постійно;
- лише у соціально неконтрольованих ситуаціях;
- наявні як спонтанні вислови.

Фактор комунікативності у побудові правового дискурсу для завоювання ролі активного комунікатора:

- із законослухняними комунікантами;
- із правопорушниками.
- наявність;
- відсутність.

3.1. Параметри рецептивного аспекту (пов'язаний зі сприйняттям юристом власної комунікативної практики, сприйняттям та інтерпретацією комунікативної практики інших).

Фактор сприйняття власної комунікативної практики. Параметри:

Критичне ставлення до власної комунікативної поведінки:

- негативне; самокритичне;
- позитивне;
- несвідоме;
- повністю відсутнє.

Уявлення про комунікативний ідеал:

- обмежений (спілкуватися культурно, не порушувати закон);
- відсутній;
- виконувати розпорядження і вказівки.

Фактор сприйняття комунікативної практики інших осіб. Параметри:

Вторинна текстуальна інтерпретація (сприйняття комунікації інших, ставлення до помилок у міжсуб'єктній правовій комунікації, ставлення до конфліктів):

- нейтральне;
- відсутнє;
- очікування від різних типів співрозмовників поваги і законослухняності;
- негативна інтерпретація конфліктів;
- інтерпретація семіотичних знаків, комунікативних намірів співрозмовника (інтерес до етимології слів і висловів, розуміння інтенцій (комунікативних намірів) комуніканта).

3.2. Параметри реактивного аспекту (відображають особливості реагування на ті чи інші комунікативні дії оточення).

Фактор реакції на позитиви і мовленнєві акти оточення. Параметри:

- реакція на прохання (позитивна/негативна);
- реакція на похвалу (позитивна/негативна);
- реакція на логічність/нелогічність аргументації у правовому дискурсі (позитивна/негативна);
- реакція на незаконну вимогу (позитивно-насторожена);

– реакція на агресію (неконтрольована; адекватна; примусово-регулювальна);

– реакція на потребу у додаткових підтвердженнях аргументації.

Фактор реакції на негативні мовленнєві акти інших людей.

Реакція на зауваження:

- стримана;
- негативна;
- нейтральна.

Реакція на звинувачення:

- негативна;
- нейтральна;
- агресивна.

Реакція на накази:

- позитивна, якщо накази законні;
- стримана, якщо накази протиправні.

Моніторинг комунікативної діяльності передбачає ресурс для схематизації оптимальної системи інтеракцій. Судовому комунікативному акту характерні правові межі, просторово-темпоральні, семіотичні, аксіологічні та герменевтичні чинники.

Факультативність застосування запропонованих характеристик прийнятна, вона має ситуативний характер.

Формула розрахунку кваліфікації конфліктної комунікації набуває такого вигляду:

$$\text{ККССП} = \frac{\text{АП} + \text{СП} + \text{ГП}}{3},$$

де ККССП – кваліфікація конфліктної комунікації сторін судового процесу; АП – аксіологічно-правовий аспект; СП – семіотично-правовий аспект; ГП – герменевтико-правовий складник.

Результат відповідей на встановлені критерії розраховується наступним чином: кожний різновид комунікативних реакцій оцінюється «одним» балом, негативна відповідь – «нулем».

Якщо підсумком є відповіді в межах 50–60% питань, така відповідь оцінюється як «незадовільний рівень» професійної конфліктної комунікації судді; 61–70% відповідей заслуговують «задовільної» кваліфікації; 71–90% позитивних відповідей заслуговує «доброї» кваліфікації і 91–100% відповідей – «відмінна» кваліфікація правової комунікації судді у конфліктних умовах, створюваних учасниками судового процесу.

Висновки до третього розділу

Психологокомунікативний аналіз конфлікту – це властивість пізнання психічної якості і комунікативної діяльності в ході конфліктних процесів та станів.

У ролі опитуваних для дослідження виступили судді першої інстанції, які працюють у місцевих Господарських судах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей. Загальна кількість досліджуваних – 70 осіб. З них – 37 осіб чоловічої статі та 33 жіночої. Вік реципієнтів – 35–65 років. Стаж їхньої роботи – 1–29 років.

Отже, середній вік суддів – 47,9 років, а середній стаж на посаді судді – 10,1 років.

Найвищі показники отримані за властивістю «безкомпромісність» – 6,2 бали та «образливість» – 5,5 балів. Безкомпромісність суддів продиктована умовами їх діяльності, яка вимагає об'єктивної оцінки ситуації, що розглядається у суді.

Найнижчий бал – 3,6 – отриманий за шкалою «мстивість». Ця тактика ображає опонента, зачіпає самолюбство, гідність і честь. Її прояви:

приниження, брутальність, образливі жести, негативна особистісна оцінка в особистісних стосунках.

За стійкістю до конфліктів показники свідчать загалом про середній рівень вираженості цієї ознаки в групі досліджуваних. Проте вольовий та пізнавальний компоненти стійкості до конфліктів знаходяться на високому рівні. Вольовий компонент проявляється у здатності до свідомого контролю і оволодіння собою, терпимості до інших і самоконтролю.

Як показав порівняльний аналіз, судді – особи жіночої статі характеризуються дещо вищим рівнем стійкості до конфліктів, раціональною поведінкою в конфлікті та співпрацею в конфліктній ситуації.

У групу з високим рівнем конфліктності та агресивності ввійшли особи, які набрали більше 24 балів, у групу з низьким – менше 18 балів. Таких осіб відповідно виявилось 15 і 24, що свідчить про те, що судді тяжіють до безконфліктної та неагресивної комунікативної поведінки.

Вміння відстоювати власну точку зору і не потрапляти під впливи сторонніх осіб є дуже важливою у суддівській практиці, вона допомагає зберегти об'єктивний і неупереджений погляд при розгляді справи.

Отже, можна стверджувати, що існує обернений зв'язок між стійкістю до конфліктів та такими особистісними рисами, як запальність та підозрілість. Так, чим менш запальною є особа та чим менше вона думає про різноманітні підступи і дії, що можуть бути спрямовані проти неї, тим більш стійкою до конфлікту вона є. Позитивна агресивність прямо пов'язана зі стійкістю до конфліктів, а негативна агресивність – обернено пропорційна. Тобто, більша стійкість до конфліктів може бути тим чинником, який сприяє виявленню позитивної агресії, а саме непоступливості, в тому разі, якщо конфлікт таки відбувся.

Раціональна поведінка в конфлікті прямо пов'язана із непоступливістю. Імовірно особи, які вдаються до раціональної поведінки в конфлікті, є більшою мірою впевнені у своїй правоті, тому не схильні відступатись від власної позиції, точки зору.

Суперництво пов'язане показником конфліктності. Тобто, чим більш конфліктною та агресивною є особа, тим частіше вона обирає саме суперництво, як стиль поведінки в конфлікті. Співпраця обернено пропорційно корелює з непоступливістю, безкомпромісністю та мстивістю. Можемо стверджувати, що особа, яка характеризується вищою поступливістю, схильна до компромісів та немстива, буде частіше обирати співпрацю як стиль поведінки в конфлікті.

Співпраця корелює з позитивною агресією та обернено – з негативною агресією та узагальненими показниками конфліктності. Тобто, більш агресивна та конфліктна особа рідше буде обирати співпрацю як спосіб поведінки в конфлікті. Проте особа, яка схильна до співпраці, здатна наполягти на своєму. Компроміс обернено пов'язаний із запальністю, непоступливістю та нетерпимістю, а також напористістю та позитивною агресією. Уникнення обернено корелює із мстивістю, підозрілістю та узагальненим показником конфліктності.

Особа, яка є менш мстивою, підозрілою та конфліктною, частіше намагається уникати конфлікту. Пристосування обернено пов'язане із стійкістю до конфлікту та раціональною поведінкою в конфлікті. Особа, схильна в конфлікті пристосовуватись в тому випадку, коли їй притаманний нижчий рівень стійкості до конфліктів та раціональної поведінки в конфлікті.

Моніторинг комунікативної діяльності передбачає ресурс для схематизації оптимальної системи інтеракцій. Судовому комунікативному акту характерні семіотичні, аксіологічні та герменевтичні показники, за якими встановлюються рівні комунікативної компетенції (високий; низький; дуже низький).

Загальна схема аналізу ефективності комунікативної діяльності судді складається з: факторів 22; параметрів 8.

I. Аксіологічно-правові критерії передбачають:

– фактор додержання основних прав і свобод людини у комунікативних діях правників;

- фактор нормативного регулювання стосунків під час проблемної комунікації.

- фактор реакції щодо вживання образливої лексики під час виконання службових обов'язків.

- параметри гарантій захисту прав і свобод згідно з нормами національного законодавства: захист прав і свобод відповідно до вимог міжнародного законодавства;

- параметри комунікативного ідеалу;

- параметри комунікативних потреб і очікувань;

- параметри комунікативного стереотипу.

II. Семіотико-правові критерії передбачають:

- фактор використання діалогової стратегії;

- фактор підтримання професійного іміджу.

- фактор фізичної і вербальної стресостійкості;

- фактор нормативності вербальної комунікативної поведінки;

- параметри комунікативних бар'єрів і труднощів, що виникають;

- параметри засобів реалізації смислу у правовому дискурсі.

III. Критерії правової герменевтики:

- фактор сприйняття комунікативної практики громадян;

- фактор невербальної комунікативної поведінки;

- прагматичний фактор;

- фактор жестикуляції;

- фактор міміки

- фактор паузації

- фактор темпу:

- фактор адресата:

- формули завершення монологу/діалогу:

- фактор комунікативності у побудові правового дискурсу для завоювання ролі активного комунікатора:

- фактор сприйняття власної комунікативної практики.

- фактор сприйняття комунікативної практики інших осіб.
- фактор реакції на позитиви і мовленнєві акти оточення.
- фактор реакції на негативні мовленнєві акти інших людей;
- параметри рецептивного аспекту (пов'язаний зі сприйняттям юристом власної комунікативної практики, сприйняттям та інтерпретацією комунікативної практики інших);
- параметри реактивного аспекту (відображають особливості реагування на ті чи інші комунікативні дії оточення).

Якщо підсумком є відповіді в межах 50–60% питань, така відповідь оцінюється як «незадовільний рівень» професійної конфліктної комунікації судді; 61–70% відповідей заслуговують «задовільної» кваліфікації; 71–90% позитивних відповідей заслуговує «доброї» кваліфікації і 91–100% відповідей – «відмінна» кваліфікація правової комунікації судді у конфліктних умовах, створюваних учасниками судового процесу.

ВИСНОВКИ

Науковий аналіз парадигми судової комунікації підтвердив її праксеологічну актуалізацію і достовірність результатів у підсумкових пропозиціях щодо ФП ККК ССП.

Теоретичне дослідження даної проблематики дало змогу з'ясувати, що конфліктна комунікація – це стан, процес тривання вербальних/невербальних суперечностей, які переросли у судове зіткнення, протиборство різноспрямованих, несумісних один з одним намірів суб'єктів інтерації: а) у міжособистісних взаємодіях; б) у взаємодії «індивід-група»; в) взаємодіях груп, які пов'язані з негативними матеріальними чи емоційними наслідками.

Предмет розгляду – суспільні конфлікти – назрілі гострі наявні проблеми, які, ставши суперечністю, спричинили комунікативне зіткнення та протиборство між сторонами, які беруть участь у судовому процесі.

Результивуючи аналіз, зауважено:

1. Стан дослідження обраної парадигми засвідчує міждисциплінарну спрямованість наявних матеріалів щодо аналізу ФП ККК ССП. Відтак до уваги взяті філософські, правознавчі, юридично-психологічні, соціолінгвопсихологічні напрацювання вчених, які створили науковий ґрунт для сучасної кваліфікації інтерсуб'єктивності сторін у судовому процесі. Зроблені висновки щодо актуальності проблематики та її резервних і перспективних змін у суддівській діяльності: йдеться про необхідність модифікації комунікативної практики суддів та її контролю, напрацювання ціннісних стильових інтерацій в практиці правосуддя, які змінюватимуть механізми, засоби, результативність впливу на комунікантів у комплексному підході та єдності з морально-правовими стереотипами на основі захисту прав і свобод людини та верховенства права.

2. Встановлені методологічні орієнтири у конструюванні методологічних рамок оцінювання ФП ККК ССП. Аналіз вибудовується на підставі філософських, загальнонаукових, а також спеціальних методів.

Провідна проекція аналізу вибудовується на основі комунікативно-дискурсивного контексту філософії права як напряму некласичної філософії права.

Емпіричне дослідження стійкості суддів до конфліктів показало, що отримані показники, одержані шляхом інтерв'ювання, моделювання, аналізу та синтезу як маркери стійкості суддів до конфліктів, здатності до свідомого контролю і оволодіння собою та терпимості до інших. Пізнавальний компонент маркування комунікативних конфліктів забезпечує вибір герменевтичних способів розпізнання і трактування процесів протистояння суб'єктів права. Це включає навички: визначати початок передконфліктної ситуації, здійснювати об'єктивний аналіз причин її виникнення, прогнозувати трактування та розвиток конфлікту і можливі наслідки, професійно ухвалювати справедливе рішення.

Діалектичний метод дав змогу виявити, що стійкість осіб до конфліктів та запальність у конфліктній ситуації перебувають у прямо протилежному зв'язку. Очевидно, що схильність впадати у гнів є непрофесійною комунікацією у виконанні суддівських обов'язків. Потрібна практично сформована модель забезпечення конструктивних форм взаємодії з особами – учасниками судового процесу. Мотиваційні складові у стійкості до комунікативних конфліктів відіграють вирішальну роль. Структурно-семантична основа аналізу інтеракцій базується на вмінні слухати, довіряти, спостерігати за невербальними проявами та ін. Встановлено, що підозрілість, яка може сформуватися в процесі професійної деформації суддів, перешкоджає бути конфліктостійкими у розв'язанні суперечок при розгляді судових справ.

3. Некласична філософія права позиціонує використання терміносфери комунікативної філософії та практичної філософії. Семантичне поле термінопонять доповнене міждисциплінарними поняттями, які уточнюють,

доповнюють і розвивають тлумачення ФП ККК ССП як стан комунікативного суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-об'єктного акту із функцією правового розв'язання конфлікту. Правова комунікація, як її соціальний різновид, спрямована на подолання юридичних суперечностей, а правове спілкування – це широке поняття, що відображає взаємодію людей у процесі обміну інформацією.

4. До концептуальних основ філософсько-правової кваліфікації комунікації сторін у судовому процесі віднесені оцінки конфлікту сторін у судовому процесі з позицій аксіологічних засад діяльності судді і влади, і суспільства, які передбачають організацію інтеракційної трансляції взаємодії на рівні ціннісного співвідношення між змістом прийнятого рішення суду і досягненням мети суб'єктами права. Основу ціннісної комунікації в суді становлять її принципи.

До засад правової комунікації віднесено: принцип свободи слова, заборони перевищення необхідної міри захисту; заборони надміру комунікації, принцип захисту довіри до правосуддя. Узагальнено вісім модусів (стану відносин, який визначається сторонами): суб'єкти права та їхні інтереси; центральна постать судового процесу – Людина і її права та свободи; динамічні етапи юридичного конфлікту (розвиток і подолання); правова комунікація; інтелектуальний рівень комуніканта; судження; судова аргументація, емоційний стан.

5. Проаналізовані мотиваційні складові правової судової комунікації, зокрема, конституційні засади (ст. 34 Основного Закону), положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: рівність всіх учасників процесу, принцип справедливості; принцип незалежності судів; верховенство права; встановлення істини. Додержання справедливості постає основною метою ФП ККК ССП.

Правове розв'язання конфлікту засобами комунікативної професійної діяльності суддів є формою кваліфікації міжособистісних, соціально-професійних протиріч, які виникають в судовому процесі. Виходячи з рівня

компетенції, що обумовлює динаміку подій у юридичних конфліктах, можна оцінювати особливості комунікативної діяльності судді, в якій відбувається правове забезпечення цілей і засобів їх досягнення на основі моральних, духовних (когнітивних чи інших психологічних) цінностей та орієнтацій.

6. Констатовані архетипи комунікативної поведінки, які відображають структуру несвідомого у людській сутності, «патерни поведінки», за якими можна виявити характер багаторівневого конфлікту сторін у судовому процесі. Семантика архетипів є своєрідною знаковою природою, яка допомагає судді пізнати історію конфлікту, полегшити встановлення способів його розв'язання. Деформація правосвідомості учасників судового процесу, якій властива психологічна особливість, значно послаблює якість та ефективність комунікативного акту. Встановлена основна мета на практиці – це запобігання комунікативній деструкції, порушенням. Зроблено порівняльний аналіз переконання і примусу як різновидів правової комунікації. «Патерни поведінки» стають дозволеними і недозволеними в комунікації стереотипними модусами, які можна розвивати або блокувати засобами правової комунікації.

7. До конструктивних ознак філософсько-правової кваліфікації конфліктної комунікації сторін судового процесу (ФП ККК ССП) віднесено складну стратегічну психосоціолінгвоправову систему перцепції вербальних і невербальних відповідників в оцінюванні суддею правової/протиправної інтеракції суб'єктів протистояння.

Перешкодою до такої діяльності на практиці є: «плановані» та спонтанні бар'єри сприйняття комунікації як вербального, так і невербального (конклюдентного) типу. До них віднесені: приниження людської гідності, тиск, «негуманне поводження», маніпулювання інформацією, неправда, обман та ін. Невербальними бар'єрами є страх, спротив фізичний, мовчання, озлобленість, а також шум, ходіння, димові завіси, вигуки та ін.

Підставами для негативних конотацій сторін суду стають: безнаказаність за резонансні злочини, зумисне затягування розгляду справ, психологічні симуляції, предикативна емпатія, псевдослухання, ізольоване, селекційне

слухання справи, спотворення у сприйнятті акцентів (наголосів) на певних словах, діях, оцінках.

8. Формування психологічної стійкості до конфліктів у суддів першої інстанції та підвищення якості надання судових послуг можливе, якщо: здійснювати додатковий аналіз професійності претендента щодо наявності умінь корегування комунікативної практики з урахуванням наявних особистісних якостей суб'єктів права та схильності до поглиблення ними внутрішніх конфліктів; здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації суддів з урахуванням терміну перебування на посаді і необхідності удосконалення комунікативних навичок, що дають змогу підвищити конструктивну стійкість до конфліктів.

Стійкість до конфліктів обернено пропорційно пов'язана із такими особистісними рисами, що проявляються у конфліктній ситуації, як агресивність, запальність та підозрілість. Ці характеристики загальнооцінні: індивідуальна свобода і рівність суб'єкта права – це найвищий принцип і мета кожного громадянина. Світоглядна найвища ідея невід'ємних прав і свобод – справедливість. Європейський конституціоналізм встановлює загальні межі підвладності індивіда державі. Свобода самовираження гарантована Конституцією України, як і справедливість.

На основі міждисциплінарного підходу сформовано психолінгвоаксіологічні маркери оцінки ФП ККК ССП, природи конфлікту, ступеня вияву ставлення до нього, власної терпимості/нетерпимості, агресивності.

У процесі аналізу з'ясовано, що стратегії поведінки осіб з вищим рівнем стійкості до конфліктів відрізняються від стратегій поведінки осіб з нижчим рівнем стійкості до конфліктів, а саме вони мають вищі показники схильності до співпраці і компромісу, примирення. Це підтверджує тезу кваліфікаційного дослідження комунікативної професійності судді.

Виявлено відмінності за рівнем раціональної поведінки в конфлікті, тобто, особи, які є більш конфліктними та агресивними, також відзначаються

недостатніми навичками раціональної поведінки в конфлікті, запальністю, образливістю, безкомпромісністю та підозрілістю. Це підтверджує тезу кваліфікації конфліктної поведінки: індивідуальні особливості осіб з раціональною поведінкою в конфлікті відрізняються від особистісних особливостей з нераціональною поведінкою в конфлікті, а саме: вони більш здатні до самоконтролю, наполегливості, проте менше виявляють запальності і суперництва, мстивості, нетерпимості до думок інших.

Щодо пропозицій змін до законодавства доречними, на нашу думку, можуть бути такі, які врегульовуватимуть спори сторін за участі судді (глава 4 Господарського процесуального кодексу України).

У Рішенні «Красношапка проти України» (заява № 23786/02) від 30.11.2006 р. Європейський Суд з прав людини зазначає (п. 37 рішення), що «розумність» тривалості провадження має оцінюватися відповідно до обставин справи за такими критеріями: складність справи, поведінка заявника та компетентних органів і важливість предмета спору для позивача.

Отже, обмеження такого строку є недоцільним, оскільки враховуючи характер спорів між юридичними особами, обсяг матеріалів справи, кількість документів, необхідних для дослідження, самі учасники процесу потребують більш тривалого часу (більше 30 днів) для проведення консультацій та узгодження дій щодо врегулювання спору.

1. Зокрема, пропонується внести зміни у ст. 190 ГПК України, а саме виключити слова «...але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення».

2. Строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає».

3. Також є пропозиція замінити у п. 2 ч. 1 ст. 189 ГПК України слова: «у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді» на «за клопотанням однієї із сторін».

Визначення поняття «розумного строку» розкривається у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: «Кожен має право

на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, ... який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...».

У зв'язку із багатоспрямованістю вивчення конфліктної судової комунікації та неоднозначністю підходів до її кваліфікації, вважаємо, що окреслена нами проблематика лише започатковується у таких методологічних вимірах та потребує перспективних напрацювань як у галузі філософії права, комунікативної та практичної філософії, так і в споріднених сферах гуманітаристики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Teoria i Filozofia prawa. Warszawa, 2011. 179 s.
2. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручн. для вищ. навч. закл. Вид. 4-те, випр. та доп. К.: Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
3. Анцупов А. Я., Баклановский С. В. Конфликтология в схемах и комментариях: учебн. пособие. 2-е изд., перераб. URL: www.phantastike.com/conflictology/conflict_diagrams/zip/
4. Архипова Є. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства Інвестиції: практика та досвід № 1/2016 Разумкова. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2016/21
5. Архипов С. И. Понятие правовой коммуникации. *Российский юридический журнал*. 2008. № 6. С. 17.
6. Аскерова Л. А. Правовые убеждения: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Краснодар, 2012. 32 с.
7. Базіло С. Традиційні та інноваційні методи розв'язання конфліктів у діяльності державних службовців. *Персонал*. 2007. № 8.
8. Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
9. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2009. 36 с.
10. Барихин А. Б. Большая юридическая энциклопедия. М.: Книжный мир, 2010. С. 175.

11. Басараб М. М. Етнічний сепаратизм як наслідок проблем у сфері міжнародного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Філософія. Політологія»*. 2010. № 4. С. 38–42. URL: papers.univ.kiev.ua/.../basarab-m-n-ethnic-separatism-is-as-a-result-...
12. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: словник. К.: Ін Юре, 2003. 408 с.
13. Башкин М. В. Конфликтная компетентность личности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 «Социальная психология». Ярославль, 2009. 242 с.
14. Берлач А. І., Кондрюкова В. В. Конфліктологія: навч. посібник. К.: Університет «Україна», 2007. 204 с.
15. Берлач А. І., Кондрюкова В. В. Конфліктологія: навч. посібник для дистанційного навчання. Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». К.: Університет «Україна», 2007. 203 с.
16. Бернюков А. М. Юридичне мислення як гносеологічна основа правової герменевтики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична: зб. наук. праць. 2006. Вип. 3. С. 386.
17. Билиця І. О. Професійна етика прокурора: дис. ... канд. юрид. наук; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 250 с.
18. Бистрова Ю. В. Правова комунікація як ключовий компонент розвитку національних інноваційних систем. URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Bystrova.pdf>
19. Бігун В. С. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: ідея та здійснення: монографія. К., 2011. 303 с.
20. Боброва О. М., Горова А. О., Землянська В. В., Прокопенко Н. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. К.: Наш час, 2006. 164 с.

21. Бобровник С. В. Компромiс i конфлiкт у правi: антрополого-комунiкативний пiдхiд до аналізу. К.: Вид-во Юрид. думка, 2011. 384 с.
22. Бобровник С. В. Подолання правових колiзiй як засiб забезпечення системностi та ефективностi законодавства. *Правова держава: щорiчник наук. пр.* 2003. Вип. 14. С. 30–38.
23. Бортняк А. Ф. Правова комунiкацiя як спосiб функцiонування правових знакiв. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tbpd0HzVcywJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64
24. Бочарова Е. Е. Конфликтология: научное пособие. Саратов: ИЦ «Наука», 2011. 110 с.
25. Бралатан В. П., Гуцаленко Л. В., Здирко Н. Г. Професiйна етика: навч. посiбник. К.: Центр учбової лiтератури, 2011. 252 с.
26. Булах I. С. Психологiя особистiсного зростання. К.: НПУ iм. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
27. Ващенко I. В. Конфлiкти у дiяльностi працювникiв органiв внутрiшнiх справ i шляхи їх подолання (соцiальнопсихологiчний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.05 «Соцiальна психологiя». Харкiв, 2003. 36 с.
28. Ващенко I. В., Кляп М. I. Конфлiктологiя та теорiя переговорiв: навч. посiбник. К.: Знання, 2013. 407 с.
29. Велика українська юридична енциклопедiя: у 20 т. Т. 2. Фiлософiя права / редкол.: О. I. Максимов та iн.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-т держави i права iменi В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т iменi Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2017. 1128 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Iрпiнь, 2009. 1736 с.
31. Висновок Конституцiйного Суду України вiд 1 квітня 2010 року № 1-в/2010 у справi про внесення змiн до статей 80, 105, 108 Конституцiї України. *Вiсник Конституцiйного Суду України*. 2010. № 3. С. 67.

32. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі про Римський Статут. *Офіційний вісник України*. 2001. № 28. Ст. 1267. С. 104.

33. Висновок Конституційного Суду України від 15 січня 2008 року № 1-в/2008 у справі про внесення змін до статей 85, 118, 119, 133, 136, 140, 141, 142, 143 Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 1. С. 60.

34. Висновок Конституційного Суду України від 2 червня 1999 року № 2-в/99 у справі про внесення змін до статті 46 Конституції України. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. С. 176.

35. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/jurydychni_nauky/articles/bobrovnyk-s-legal-compromise-and-legal-conflict-in-national-legislation-some-a_25626

36. Вітман К. М. Придністровський конфлікт: сучасний етап врегулюванню. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*; кер. авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса: «Фенікс», 2009. Вип. 37. С. 9–20.

37. Войтович Р. В., Усаченко Л. М. Управління конфліктами в органах державної влади: навч. посібник. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 111 с.

38. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики: пер. с нем.; общ. ред. и вступ, ст. Б. Н. Бессонова. М.: Прогресс, 1988. С. 321.

39. Гарматюк О. Механізми попередження і розв'язання конфліктів в антикризовому управлінні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. № 1 (3). С. 50–55.

40. Гермаш О. М. До питання про метод юридичної герменевтики. *Суспільство і право*. 2009. № 4. С. 43.

41. Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.
42. Гірник А. М. Методика конфліктологічної експертизи ситуації у регіоні. Конфліктологічна експертиза: теорія і методика. К., 2002. 139 с.
43. Гірник А. М. Основи конфліктології. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 222 с.
44. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. К.: Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2003. 172 с.
45. Гильмутдинова М. И. теоретические основы эффективного правоприменения: автореф. на соис. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Казань, 2012. 18 с.
46. Графский В. Г. Современное право и правовое общение глазами историка. *Государство и право*. 2013. № 9. С. 5–16.
47. Громова О. Н. Конфликтология: курс лекций. М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем»; ЗКМОС, 2001. 320 с.
48. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 563 с.
49. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». 2017. 40 с.
50. Даниляк Р. П. Концептуальні підходи до пізнавальної та комунікативної взаємодії Я та іншого: методологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 16 с.
51. Дані Державної судової адміністрації України. *Офіційний веб сайт* *ВСУ*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576)
52. Дані Міністерства юстиції України. URL: <http://rgo.informjust.ua>

53. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политической свободы. М., 2002. 280 с.
54. Деникина З. Д. Становление основных философско-правовых парадигм времени: дис. ... докт. филос. наук: спец. 09.00.03. М., 2005. 439 с.
55. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3 (46). С. 32–43.
56. Денисенко И. Д. Эволюция теории конфликта в современной западной социальной философии. Харьков, 2002. 418 с.
57. Джелалі В. О. Психологія вирішення конфліктів. Харків-К., 2006. 320 с.
58. Доби́на Н. И., Кашапов М. М. Психологическая структура конфликтности студентов с разным социометрическим статусом. *Вестник Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова*. Серия: Гуманитарные науки. 2011. № 1. С. 98–103.
59. Довгань Н. П. Конфлікти в державному управлінні та шляхи їх вирішення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». К., 2006. 20 с.
60. Долинська Л. В., Матяш-Заяц Л. П. Психологія конфлікту: навч. посібник. К.: Каравела, 2010. 304 с.
61. Долголенко Т. Н. Аксиологический и формально-юридический смысл толкования права : автореф. на соис. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Казань, 2012. 26 с.
62. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник / Мін-во освіти і науки України, Кам'янець-Подільський державний ун-т, Ін-т соціальної реабілітації та розвитку дитини. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 455 с.
63. Етнин М. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции. 2009–2017 годы. М., 2009. С. 86–88.
64. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. 488 с.

65. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфліктологія: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. 315 с.
66. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
67. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі: наук.-практ. посібник. К.: Вища школа, 2002. 271 с.
68. Землянська В. В., Ільковець Л. Б., Сегедін В. Б. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України: посібник. К.: Видавець Захаренко В. О., 2008. 168 с.
69. Знаков В. Максимальний, маніпулятивне поведіння і взаємопонимання в міжособистісному спілкуванні. *Вопросы психологии*. 2002. № 6. С. 45–50.
70. Ильин Г. П., Ковалев П. А. История философии / под ред. В. П. Кохановского, В. П. Яковлева. 6-е изд. Ростов н/Д: Феникс, 2008. С. 301.
71. Кабляк П. І. Взаємовідносини судової влади та громадянськості (правові і організаційні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура. Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2015. 20 с.
72. Калашникова Н. А. Рефлексия как принцип философского мышления: дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания». Волгоград, 2006. 98 с.
73. Карпов Н. С. Криміналістичні засади злочинної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Київ. нац. ун-т внутр справ. К., 2007.158с.
74. Качинський А. Б. Безпека, загрози, ризики: наукові концепції та математичні методи. Інститут проблем міжнародної безпеки. К., 2004. 472 с.
75. Келлет Пітер. Конфліктний діалог: робота із пластами значень для продуктивних взаємовідносин. 2010. 416 с.

76. Керімов Д. А. *Методологія права (предмет, функції проблеми філософії права)*. М.: Аванта +. 2001. С. 301.
77. Кістяківський Б. *Суспільство та індивід. Методологічне дослідження* / пер. з нім. В. Т. Сулим, О. В. Ільїн, Е. А. Шабайкович; наук. ред. М. П. Альчук. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 210 с.
78. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 105–106.
79. Козак І. Б. *Поняття та зміст конфліктної комунікації сторін у судовому процесі*. *Науковий вісник ННПП «Львівська політехніка»*. Серія Право. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 125–127.
80. Кодекс суддівської етики. URL: <http://zib.com.ua/ua/pda/14385.html>
81. Козюренко Р. С. *Діяльність судів загальної юрисдикції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук*. Львів, 2018. 20 с.
82. Колодій А. М. *Герменевтика юридична. Законодавча база*. URL: <https://www.naiuu.kiev.ua/.../kolodij-anatolij-mikolajovich.html>
83. *Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т.* / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. Т. 2. 800 с.
84. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
85. *Конфліктологія: учебник* / под ред. В. П. Ратникова. 2-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 511 с.
86. *Конфліктологія: учебник* / под. ред. О. З. Муштука. 2-е изд. М.: МФПА, 2011. 320 с.
87. *Конфліктологія: навч. посіб.-практикум* / за ред. М. П. Гетьманчука, П. П. Ткачука. Львів: ЛІСВ, 2007. 326 с.
88. *Конфліктологія: навч. посібник* / за ред. Л. М. Герасіної. Х.: Право, 2002. 256 с.

89. Конфліктологія: навч. посібник / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Х.: Право, 2012. 128 с.
90. Конфліктологія: навч. посібник / Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Гриненко; за ред.: В. М. Петюха та Л. В. Торгової; Мін-во освіти і науки України, Київський нац. економ. ун-т. К.: КНЕУ, 2005. 315 с.
91. Конфліктологія: підручник / за ред. Г. В. Гребенькова. Львів: Магнолія 2006, 2011. 229 с.
92. Конфліктологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / М-во освіти і науки України, Національна юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого; за ред.: М. І. Панова, Л. М. Герасіної. Х.: Право, 2002. 253 с.
93. Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>
94. Коппель О. А., Пархомчук С. С. Міжнародні системи. Світова політика. К.: ФАДА; ЛТД, 2001. 224 с.
95. Корнієвський О., Шиманський В. У світ, де не спалахують конфлікти: Доктрина розширення демократії: геополітичні аспекти політики США. *Політика і час*. 2005. № 1. С. 38–43.
96. Корольчук Ю. Громадянське суспільство: між конфліктом і консенсусом. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. С. 113–119.
97. Костенко Т. Ф. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 2. Зовнішня політика і дипломатія; заг. ред. Б. І. Гуменюка, Л. С. Тупчієнка, В. Г. Ціватого. К., 2009. С. 48–58.
98. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43.

99. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К.: Світогляд, 2004. 722 с.
100. Котигоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації. *Політична думка*. 2002. № 1. С. 97–113.
101. Кравець І. А. Конституційна герменевтика: поняття, ознаки та роль у реалізації Конституції. Новосибірськ: Вид. Сиб. акад. держ. служби. 2010. С. 19.
102. Кравченко О. П. Погляд конфліктолога на онтосинтез конфлікту. *Соціологічні дослідження*. 2004. № 9. С. 103–112.
103. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2015.
104. Красовская О. В. О речевой коммуникации в судебной практике: учеб. пособие. М.: Флинта; Наука, 2008. 231 с.
105. Криволапчук В. О. Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи і суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. С. 1–9. URL: http://journal.lvduvs.edu.ua/visnyky/nvsvy/03_2009/09kvosis.pdf
106. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 454 с.
107. Кримінальний процес України: навч. посібник / В. Ортинський, В. Канцір, М. Олашин та ін.; за ред. проф. В. С. Канціра. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 356 с.
108. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
109. Критика як складова правової аргументації / Р. Ляшенко. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4847/1/UFCPR_2015_333-336.

110. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2005. 20 с.
111. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология. *Вестник Российской академии наук*. 1997. Т. 67. С. 25–27.
112. Кукло О. Суб'єктно-психічний базис комунікативної компетентності правоохоронців. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 122–132 (с. 125).
113. Кули Ч. Общественная организация // Тексты истории социологии XIX–XX столетий. Хрестоматия. М.: Наука, 1994. С. 415.
114. Лебедь А. Аналитическая философия: польский контекст исследования: проблемы истины // *W stone marzeń*. Warszawa, 2013. Р. 487–496.
115. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. М.: МГУ, 1981. 582 с.
116. Леонов Н. И. Психология конфликтного поведения: Дис. доктора психологических наук; 19.00.05 «Социальная психология». Ярославль. 415 с. 160 с.
117. Леськів С. Р. Актуальні проблеми функціонування органів суддівського самоврядування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2014. Вип. 6-1. Т. 4. С. 188–192.
118. Леськів С. Р. Історичні аспекти розвитку інституту суддівського самоврядування. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 58–63.
119. Леськів С. Р. Правовий статус суддівського самоврядування України в контексті забезпечення професійних суддів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура». Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2016. 20 с.

120. Леськів С. Р. Професійні права суддів: сутність, ознаки та актуальні питання їх реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 4. С. 52–56.

121. Ликсон Ч. Конфликт. СПб.: Питер Паблишинг, 1997. 160 с.

122. Ліховіцький Я. О. Адміністративно-правові засади координації правоохоронної діяльності органами прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Міжнародний університет бізнесу та права. Херсон, 2011. 200 с.

123. Логіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська+Гордєєва та ін.; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. Х.: Право, 2005. 208 с.

124. Ложкін Т. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посібник. К.: ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

125. Луцишин Г. І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посібник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 200 с.

126. Мазурик О. В. Державний механізм підвищення ефективності діяльності прокуратури як організації: мотивація кадрів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління»; Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України. –Донецьк, 2013. 26 с.

127. Майборода О. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6 (9). С. 181–184.

128. Майструк Н. Дослідження соціальних конфліктів у німецькій соціології: класичні та сучасні орієнтири. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 1. С. 152–162.

129. Макеєва О. М. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?Option=com_content&view=article&id=1598%3A210617-21&catid=185%3A1-062017&Itemid=230&lang=ru

130. Маклян Н. Н., Перепилица Г. Н., Фареник С. А. Феномен военно-политического конфликта в современной этнополитической

ситуации. К.: Институт национальных отношений и политологии НАН Украины, 2000. 160 с.

131. Максименко С. Общая психология. М.: Рефл-бук: Ваклер, 1999. 523 с.

132. Максимов С. І. Право як нормативна система: «гуманістичний» позитивізм Євгенія Булигіна. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2018. № 3. С. 53–66.

133. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. К., 2008. С. 50.

134. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 511 с.

135. Марк ван Хук. Право как коммуникация / пер. с англ. М. В. Антонова и А. В. Полякова. СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. 288 с

136. Мартинишин Г. И. Філософські засади застосування права: аналіз вітчизняної доктрини. *Право.ua*. 2016. № 2. С. 18–22.

137. Мартинишин Г. Й. Аналітична філософія права: до питання про визначення поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 171–175.

138. Мартинишин Г. Й. Деонтична логіка в правозастосуванні. *Наше право*. 2017. № 3. С. 155–158.

139. Мартинишин Г. Й. Логіко-філософські основи правозастосування: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Львів, 2017. 18 с.

140. Мартинишин Г. Й. Методологічні засади застосування права. *Держава та регіони*. 2016. № 1 (51). С. 9–12.

141. Марчак В. Я. Юридико-психологічний зміст обмеженої осудності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». К., 2011. 36 с.

142. Менцвель А. Антропологічна уява. К.: Юніверс, 2012. 380 с.
143. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 року № 41. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00.
144. Миронова О. М. Конфліктологія: навч. посібник. Х.: ХНЕУ, 2011. 167 с.
145. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2002. 376 с.
146. Мірінович У. А. Конституційний принцип державної мови судочинства та його порушення в Законі України «Про судоустрій та статус суддів».
147. Мірінович У. А. Сутність та зміст принципу різкості перед законом та судом. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. № 9. С. 79–80.
148. Мірінович У. А. Принципи (засади) організації судової влади, що закріплено в спеціальному законодавстві України про судоустрій. Львів, 2012. 20 с.
149. Мірінович У. А. Система принципів, що забезпечують права особи під час здійснення правосуддя в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів». *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. № 7. С. 275–278.
150. Мірінович У. А. Поняття та ознаки судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. № 8. С. 20–23.
151. Музика І. В. Ліберальна ідеологія як фактор трансформації сучасного праворозуміння. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 68–72.

152. Навроцький В. О. Злочин проти правосуддя: лекції для студентів юридичних факультетів. Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка. Юридичний факультет. Львів, 1997. 48 с.

153. Нагаєв В. Конфліктологія: курс лекцій: (модульний варіант): навч. посібник для вузів; М-во освіти України, Харківський нац. аграрний ун-т ім. В. В. Докучаєва. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 199 с.

154. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Центр учбової літератури, 2017. 528 с.

155. Новікова Н. Управління конфліктами в організації: підходи до вирішення та профілактики. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2 (41). С. 79–83.

156. Общение и оптимизация совместной деятельности. М.: Изд-во МГУ, 1987. 301 с.

157. Озадовська Л. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: монографія. К.: ПАРАПАН, 2007. 164 с.

158. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 224 с.

159. Оніщенко Н. Деякі підходи до вивчення комунікативних властивостей права. *Комунікація*. 2013. № 3. С. 18.

160. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навч. посібник. К.: Академвидав, 2003. 568 с.

161. Орлянський В. С. Конфліктологія: навч. посібник; Мін-во освіти і науки України, Запорізький нац. техн. ун-т. К.: Центр учбової літератури, 2007. 159 с.

162. Орлянський В. С. Конфліктологія: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.

163. Основи практичної філософії: підручник. К., 2016. 400 с.

164. Панина Н. В. Глобальные конфликты нового и новейшего времени: учеб. пособие. М., 2005. 117 с.
165. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К.: Стилос-ПЦ «Фоліант», 2003. 256 с.
166. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: монографія. К.: НІСД, 2003. 432 с.
167. Петрова Л. В. Нариси з філософії права. Х.: Національна юридична Академія України, 1995. 258 с.
168. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
169. Пиголкин А. С., Юсупов С. Н. Пути оптимизации работы над правовой терминологией. *Советское государство и право*. 1983. № 12. С. 45.
170. Пірен М. І. Конфліктологія. К.: Академія, 2007. 452 с.
171. Пірен М. І. Конфліктологія: підручник. К.: МАУП, 2007. 360 с.
172. Полемос: сражение и спор // Культура диалога. Разрешение конфликтов. Примирение / сост. И. Соломадин. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 264 с.
173. Политическая конфликтология: учеб. пособие / под ред. С. Ланцова. СПб.: Питер, 2008. 319 с.
174. Поляков А. В. Коммуникативная концепция права (генезис и теоретико-правовое обоснование): дисс. ... д-ра юрид. наук в виде науч. доклада: 12.00.01. СПб., 2002. 94 с.
175. Попов Д. І. Філософсько-правові засади застосування природного права при здійсненні судового угляду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Львів, 2013. 18 с.
176. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження / П. М. Рабінович. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0cnyv9MZeLsJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuв/cgiirbis_64.

exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IM
AGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/vapny_2016_2_
3.pdf+&cd=6&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=opera

177. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика – нова наукова спеціальність. *Вісник Львів. ін-ту внутр. справ.* 2001. № 2. С. 287–295.

178. Прилуцький П. Поняття і види істини у кримінальному судочинстві. *Право України.* 2003. № 6. С. 12–15.

179. Прилуцький П. Філософсько-правовий погляд на проблему істини у кримінальному судочинстві. *Право України.* 2005. № 5. С. 17–20.

180. Притика Д. Сучасний стан та шляхи реформування системи правосуддя в Україні. *Право України.* 2008. № 8. С. 4–8.

181. Препотенська М. Філософія риторики: екзистенційні та метаантропологічні аспекти: навч. посібник. К.: Інкос, 2011. 228 с.

182. Прибутко П. С. Конфліктологія: навч. посібник. К.: КНТ, 2010. 182 с.

183. Пригарина Н. К. Аргументація судової речі: риторическа модель: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук. Волгоград, 2010. 38 с.

184. Примуш М. Конфліктологія: навч. посіб. для вузів; М-во освіти і науки України. К.: Вид. дім «Професіонал», 2006. 282 с.

185. Природа правової аргументації / Р. Д. Ляшенко. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3168/1/VZNU_2012_4_21-25

186. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17?test=4/UMfPEGznhhgjn.ZiwDfhUIHI>

187. Проскуріна О. О., Ладига О. І., Ладига Л. І. Політична конфліктологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / під заг. ред. О. І. Ладиги. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 352 с.

188. Професійна етика судового процесу: матеріали круглого столу. К.: Національна академія прокуратури України, 2018. 92 с.
189. Психологія судового процесу (психолого-правовий аспект): наук.-практ. посібник / М. М. Ясинок, Д. М. Ясинок; за заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2017. 206 с.
190. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 62.
191. Рабінович П. М. Філософія права: навч. посібник в 5-ти ч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Львів: Галицький друкар, 2014. Ч. 1–2: Філософія права як наука. Гносеологія права. 232 с.
192. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект. *Право України*. 2001. № 11. С. 22.
193. Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України. *Офіційний вісник України*. 1997. № 29. С. 85.
194. Рішення Конституційного Суду України від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 17 Закону України «Про вибори Президента України» та Постанови Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України». *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 4. С. 7.
195. Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012 у справі про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва. URL: zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-12
196. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення поняття «щомісячне довічне грошове утримання», що міститься у підпункті «е» підпункту 165.1.1 пункту 165.1

статті 165 Податкового кодексу України. *Офіційний вісник України*. 2011. № 100. Ст. 3666. С. 47.

197. Рішення Конституційного Суду України від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Костенка Юрія Івановича щодо офіційного тлумачення окремих положень підпунктів 1, 2 пункту 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги». *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 6. С. 59.

198. Рішення Конституційного Суду України від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Стріхаря Володимира Васильовича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237 цього кодексу. *Офіційний вісник України*. 2012. № 18. Ст. 662. С. 26.

199. Рішення Конституційного Суду України від 25 жовтня 2000 року № 12-рп/2000 у справі про зону відчуження. *Офіційний вісник України*. 2000. № 44. Ст. 1898. С. 72.

200. Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 2. С. 7.

201. Рішення Конституційного Суду України від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 у справі про збалансованість бюджету. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 1. С. 42.

202. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010 у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у

Верховній Раді України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 3. С. 44.

203. Романова А. В. Индивидуально-психологические особенности людей с различным уровнем конфликтности в общении. *Психология общения-2000: проблемы и перспективы: тез. докл. Междунар. научн. конф. (25–27 октября 2000 г.)*. М., 2000. С. 251.

204. Рудакевич М. І. Етика державних службовців: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2003. 360 с.

205. Руденко Б. Б. Тенденції формування методологічних засад юридичного знання у Новий час: Д. Локк і Ш.-Л. Монтеск'є. *Практична філософія*. 2012. № 1 (43). С. 198–205.

206. Русинка І. Конфліктологія. Психологія запобігання і управління конфліктами: навч. посібник; Мін-во освіти і науки України. К.: Професіонал, 2007. 334 с.

207. Ряполова Л. Г. Аргументація в спонукальному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04; КДПШМ. К., 1993. 192 с.

208. Сасевич О. М. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2014. 20 с.

209. Свириденко И. Н. Конфликтность личности с разными уровнями зрелости: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01: Общая психология, психология личности, история психологии. Екатеринбург, 2007. 176 с.

210. Свиридюк Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: монографія. К., 2012. 204 с.

211. Селлерз М. Мораль, право і судова етика у західній правовій традиції. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 194–203.

212. Система сучасної методології: хрестоматія: у 4-х т. / упор., відп. ред. А. В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 2. С. 67–72.

213. Сірий М. І., Тертишник В. М. Судочинство. *Юридична енциклопедія*. К., 2003. Т. 5. С. 718.
214. Скібіцька Л. Конфліктологія: навч. посібник для студ. вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2007. 383 с.
215. Скотт Г. Джіні. Способи вирішення конфліктів; пер. з англ. К.: Вид-во. Т-во «Ворзелян і КЛТД», 2001. 312 с.
216. Скуратовська Т. А. Синтаксичний повтор як засіб аргументації в юридичному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. праць. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Фак-т іноземної філології, 2000. 328 с.
217. Слободянюк А. В., Андрущенко Н. О. Психологія управління та конфліктологія: навч. посібник. Вінниця, 2010. 120 с.
218. Соціологічне опитування Центру Разумкова. URL: http://www.ucerps.org/ukr/poll.php?poll_id=1030
219. Судебно-юридическая газета СУДИНФО. «Конфликт интересов глазами судьи» Украины. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/88062-konflikt-interesov-glazami-sydi>
220. Суховій М. М. Правовий статус інституту судової влади у контексті судово-правової реформи в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура. Львів, 2012. 20 с.
221. Сучасний словник іншомовних слів. Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2014. 768 с.
222. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право: учеб. и науч.-практ. пособие. М.: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2003. 394 с.
223. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. К., 2008. 38 с.
224. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. URL:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BogjXWXC5Y8J:www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Fmpp_2011_1_5.pdf+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client

225. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12; Львівський держ. ун-т внутрі-шніх справ. Львів, 2008. 515 с.

226. Токарська А. С. Правові аспекти суспільної комунікації: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 144 с.

227. Токарська А. С. Комунікація у праві і правоохоронній діяльності. Львів. юрид. інститут МВС України. Львів, 2005. 284 с.

228. Томашевський А. К. Соціальний конфлікт на підприємстві. К.: Либідь, 2003. 254 с.

229. Угода про примирення у кримінальному процесі М. І. Карпенко. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SuxdUxgMJVcJ:www.Irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/jnn_2013_6_11.pdf+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=opera

230. Угоди про визнання вини або примирення по КПК суперечать презумпції невинності. URL: <http://www.advocatesanswers.in.ua/index.php/2012-03-11-14-51-21/1412-uhodypro-vyznannia-vyny-aboprutyrennia-po-kpk-superechat-prezumptsii-nevynnosti>

231. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Х.: Право, 2011. 552 с.

232. Улмер Р., Селлнау Т., Сиджер М. Эффективная кризисная коммуникация / пер. с англ. Н. А. Науменко. Х.: Изд-во Гуманитарный Центр. 2011. 268 с.

233. Усманова Е. Ф. Правова культура крізь призму теорії комунікації // Історичні, філософські, політичні та юридичні науки, культурологія та мистецтвознавство. *Питання теорії і практики*. 2015. № 5–2 (55). С. 193

234. Ухвала Конституційного Суду України від 5 червня 1997 року № 18-у. URL: <http://uk.upiter/pls/wccu/p00621ang=08.rej=08pf5511=33399>.

235. Ушно І. М. Духовно-практична природа ділового спілкування: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Х., 2006. 17 с.

236. Фадеев В. Б., Власюк О. С., Крисаченко В. С., Стеникота М. Т. та ін. Суспільно-політичне життя України в умовах трансформації моделі представницької демократії. *Український соціум* / за ред. В. С. Крисаченка. К.: Знання України, 2005. 792 с.

237. Федорович В. І. Загальнотеоретичні підходи до визначення недоброчесної поведінки судді в системі загальнодержавних заходів протидії корупції. *Jurnalul juridic national; teorie si practica*. 2015. № 3 (13). С. 14–17.

238. Федорович В. І. Імплементация досвіду зарубіжних країн у застосуванні механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку. *Наукові записки ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»*. 2015. № 14.

239. Федорович В. І. Концептуальні підходи до визначення доброчесності в діяльності судді. *Юридичний науковий електронний журнал Запорізького національного університету*. 2015. № 3. С. 179–182.

240. Федорович В. І. Обґрунтування морально-етичної складової в системі відповідальності судді за недоброчесну поведінку. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 170–173.

241. Федорович В. І. Суб'єкти уповноважені на визначення недоброчесності в професійній діяльності судді. *Наукові записки ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»*. 2015. С. 189–195.

242. Федорович В. І. Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура». Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2015. 18 с.

243. Фельдман Д. М. Конфликты в мировой политике. М., 2007. 206 с.

244. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2007. 576 с.

245. Філософія права / за ред. Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена; пер. з англ. П. Тарашук. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. 1254 с.

246. Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: монографія. К.: Ін-т соц. і політ. психології НАПН України; Терноріль: Екон. думка, 2013. 100 с.

247. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб.: Наука, 2000. 379 с.

248. Хасан Б. И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность: URL: <http://www.konfliktmanagement.ru> [Дата цитування: 08.10.2018].

249. Хмара М. В. Філософсько-правові аспекти комунікативної теорії Габермаса в контексті актуальних проблем розвитку українською громадянського суспільства. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 40–49.

250. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
251. Цой Л. Н. Методический взгляд на конфликт: от диагностики к профилактике. URL: <http://www.konfliktmanagement.ru> [Дата цитування: 08.10.2018].
252. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посібник. К.: Кондор, 2009. 192 с.
253. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посібник. К.: Кондор, 2004. 172 с.
254. Черненко Ю. П. Вплив стильової сфери на конфліктну поведінку вчителя. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 3. С. 5–8.
255. Честнов И. Л. Постклассическая теория права. СПб., 2012. 650 с.
256. Чорнобук В. Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 79–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_13.
257. Чумиков А. Н. Керування конфліктами. К.: МАУП, 2003. 97 с.
258. Чучукало О. Встановлення істини як мета доказування. *Право України*. 2006. № 1. С. 57–60.
259. Шеллинг Т. Стратегия конфликта. М.: ИРИСЭН, 2007. 366 с.
260. Шило О., Капліна О. Професійний захист як гарантія забезпечення прав та і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 1. С. 130–134.
261. Шкелебей В. А. Примирення обвинуваченого з потерпілим як підстава для закриття кримінальної справи. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_24_39
262. Шульгач Н. М. Поняття та зміст правового статусу судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. № 8. С. 23–25.

263. Шульгач Н. М. Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура»; Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2012. 20 с.

264. Шульгач Н. М. Проблемні питання вдосконалення принципу недоторканності суддів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. № 9. С. 200–203.

265. Юридическая конфликтология / О. В. Бойков, Н. В. Варламова, А. В. Дмитриев и др.; В. Н. Кудрявцев (отв. ред.). М., 1995. 248 с.

266. Юридична аргументація: Логічні дослідження: колективна монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Юркевич. Х., 2012. 211 с.

267. Юридична конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Іванов, О. В. Іванова. К.: МАУП, 2004. 224 с.

268. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. К., 2000. С. 16–21.

269. Яковлев В. Ф. Статус судьи есть статус власти. *Государство и право*. 2004. № 11. С. 5–9.

270. Ярошевский М. Г. С. Выгодский: в поисках новой психологии: монография. СПб., 1993. 301 с.

271. Ярошевский М. Г. Иван Петрович Павлов – основоположник учения о нервно-психической регуляции поведения. *Мозг и психика*: избр. психол. тр. М.; Воронеж, 2004. С. 3–28.

272. Ярошовець В. І. Гуманістичний зміст методології пізнання: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філос. наук: спец. 09.00.01 «Онтологія, гносеологія, феноменологія». К., 1996. 44 с.

273. Ясницкий А. «Когда б вы знали, из какого сора...»: к определению состава и хронологии создания основных работ Выготского. *Психологический журнал междунар. ун-та природы, общества и человека «Дубна»*. 2011. № 4 (4). С. 1–52.

274. Ясницкий А. «Орудие и знак» Л. С. Выготского «невинная подделка»: введение в заочный диалог. *Психологический журнал междунар. ун-та природы, общества и человека «Дубна»*. 2012. № 5 (1). С. 110–111.

275. Ясницкий А. Среднеазиатские психологические экспедиции 1931–1932. Хроника событий в письмах и документах. *Психологический журнал междунар. ун-та природы, общества и человека «Дубна»*. 2013. № 6 (3). С. 114–166.

276. Ясперс К. Психологія світоглядів; пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук. К.: Юніверс, 2009. 466 с.

277. Яхно Т. П., Куревіна І. О. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посібник. К.: Центр учб. літерат., 2012. 168 с.

278. Яцишина О. Е. Внутреннее убеждение основания свободы оценки доказательств в российском уголовном процессе: автореф. на соискание дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2004. 18 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Козак І. Б. Диференціація філософії правосуддя та філософії судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Юридичні науки. 2017. № 865. С. 98–102.
2. Козак І. Б. Десемантизація конфліктної комунікації в судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 5-1. Ужгород, 2018. Т. 2. С. 148–151.
3. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Вип. 3. С. 105–106.
4. Козак І. Б. Поняття та зміст конфліктної комунікації сторін у судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 125–127.
5. Козак І. Б. Психолінгвоправова складова в судовій конфліктній комунікації. *Leges et Vita*. 2019. № 4. С. 91–95.
6. Козак І. Б. Характеристика договору постачання у практиці господарського суду: матеріали науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»: регіональна науково-практична конференція (м. Львів, 16 грудня 2016 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 247–249.
7. Козак І. Б. Правовий режим державних реєстрів та їх роль у здійсненні господарської діяльності. *Правове регулювання державних реєстрів в господарських судах України*: матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 20 квітня 2017 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 39–42.

8. Козак І. Б. Філософія правосуддя як напрям сучасної філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності* : науково-практична конференція (м. Львів, 27 квітня 2017 року). Львів : Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 83–85.

9. Козак І. Б. Інструменти комунікації суддів як вагомий елемент професійної діяльності. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 15 грудня 2017 року). Львів, 2017. С. 68–70.

10. Козак І. Б. Вплив релігійних норм на право: історія і сучасність. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи* : міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 30–31 березня 2017 року). Львів : Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 99–100.

11. Козак І. Б. Методологічні аспекти компаративістики у дослідженні діяльності суду. *Міжнародний конгрес європейського права* : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 278–282.

12. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : III Всеукраїнський круглий стіл (м. Львів, 8 груд. 2017 року). Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 96–100.

13. Козак І. Б. Конфлікт у судовому процесі. *Судова влада в Україні та інших державах : історія і сучасність (аспекти права)* : Сьома Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, 25 трав. 2018 року). Львів : Ліга-Прес, 2018. С. 63–65.

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Личаківська, буд. 128, м. Львів, 79014. Тел. Контакт-центр: 0-800-501-492
 E-mail: inbox@lv.arbitr.gov.ua Розрахунковий рахунок № 34315206083083 в Управлінні
 Державного казначейства України у Личаківському районі м. Львова МФО 899998. Код ЄДРПОУ 38007620

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
 Козак Ірини Богданівни
 на тему « ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ
 КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТОРІН У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ »**

Голова Господарського суду Львівської області Юркевич Михайло Васильович, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Козак Ірини Богданівни наукові положення і висновки з теми: «Філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі» були детально вивчені колективом Господарського суду Львівської області і реалізовані під час здійснення господарського судочинства.

Зокрема, дисертантом було надано для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Козак І. Б. Диференціація філософії правосуддя та філософії судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Юридичні науки. 2017. № 865. С. 98–102.
2. Козак І. Б. Десемантизація конфліктної комунікації в судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 5-1. Ужгород, 2018. Т. 2. С. 148–151.
3. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Вип. 3. С. 105–106.
4. Козак І. Б. Поняття та зміст конфліктної комунікації сторін у судовому процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 125–127.
5. Козак І. Б. Психолінгвоправова составляющая в судебной конфликтной коммуникации. *Legea si Viata*. 2019. № 4. С. 91–95.
6. Козак І. Б. Характеристика договору постачання у практиці господарського суду: матеріали науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»: регіональна науково-практична конференція (м. Львів, 16 грудня 2016

- року), Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 247–249.
7. Козак І. Б. Правовий режим державних реєстрів та їх роль у здійсненні господарської діяльності. *Правове регулювання державних реєстрів в господарських судах України*: матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 20 квітня 2017 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 39–42.
 8. Козак І. Б. Філософія правосуддя як напрям сучасної філософії права. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*: науково-практична конференція (м. Львів, 27 квітня 2017 року). Львів: Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 83–85.
 9. Козак І. Б. Інструменти комунікації суддів як вагомий елемент професійної діяльності. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 15 грудня 2017 року). Львів, 2017. С. 68–70.
 10. Козак І. Б. Вплив релігійних норм на право: історія і сучасність. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи*: міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 30–31 березня 2017 року). Львів: Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 99–100.
 11. Козак І. Б. Методологічні аспекти компаративістики у дослідженні діяльності суду // Міжнародний конгрес європейського права (м. Одеса, 1 квітня 2017 року). Одеса: Одеська юридична академія, 2017. С. 278–282.
 12. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: III Всеукраїнський круглий стіл (м. Львів, 8 груд. 2017 року). Львів: ЛьВДУВС, 2017. С. 96–100.
 13. Козак І. Б. Конфлікт у судовому процесі. *Судова влада в Україні та інших державах: історія і сучасність (аспекти права)*: Сьома Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, 25 трав. 2018 року). Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 63–65.

Наведені наукові публікації Козак І.Б. були апробовані під час наукових конференцій, круглих столів, семінарів та робочих нарад суду.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальної дисципліни «Філософія права» для студентів юридичного та заочного факультетів. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, а також виробленню

практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

голова Господарського суду
Львівської області

Юркевич М.В.

12 березня 2019 р.

ЗАХІДНИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД

вул. Личаківська, буд. 81, м. Львів, 79000, Тел.0322751361

E-mail: inbox@lva.arbitr.gov.ua Розрахунковий рахунок № 34312206082065 в Головному управлінні Державного казначейства України у Личаківському районі м. Львова, МФО 899998. Код ЄДРПОУ 38007620**А К Т****про реалізацію результатів наукових досліджень****Козак Ірини Богданівни****на тему « ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ
КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТОРІН У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ »**

Голова Західного апеляційного господарського суду Плотницький Борис Дмитрович стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Козак Ірини Богданівни наукові положення і висновки з теми: «Філософсько-правова кваліфікація конфліктної комунікації сторін у судовому процесі» були детально вивчені колективом Західного апеляційного господарського суду і реалізовані під час здійснення господарського судочинства.

Зокрема, дисертантом було надано для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Козак І. Б. Диференціація філософії правосуддя та філософії судочинства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридичні науки. 2017. № 865. С. 98–102.

2. Козак І. Б. Десемантизація конфліктної комунікації в судовому процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 5-1. Ужгород, 2018. Т. 2. С. 148–151.

3. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. Порівняльно-аналітичне право, 2018. Вип. 3. С. 105–106.

4. Козак І. Б. Поняття та зміст конфліктної комунікації сторін у судовому процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право, 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 125–127.

5. Козак І. Б. Психолінгвоправовая составляющая в судебной конфликтной коммуникации. *Lege si Viata*. 2019. № 4. С. 91–95.

6. Козак І. Б. Характеристика договору постачання у практиці господарського суду: матеріали науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні»: регіональна науково-

практична конференція (м. Львів, 16 грудня 2016 року), Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 247–249.

7. Козак І. Б. Правовий режим державних реєстрів та їх роль у здійсненні господарської діяльності. Правове регулювання державних реєстрів в господарських судах України: матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 20 квітня 2017 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 39–42.

8. Козак І. Б. Філософія правосуддя як напрям сучасної філософії права. Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності: науково-практична конференція (м. Львів, 27 квітня 2017 року). Львів: Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 83–85.

9. Козак І. Б. Інструменти комунікації суддів як вагомий елемент професійної діяльності. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 15 грудня 2017 року). Львів, 2017. С. 68–70.

10. Козак І. Б. Вплив релігійних норм на право: історія і сучасність. Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи: міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 30–31 березня 2017 року). Львів: Навчально-науковий інститут права і психології НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 99–100.

11. Козак І. Б. Методологічні аспекти компаративістики у дослідженні діяльності суду // Міжнародний конгрес європейського права (м. Одеса, 1 квітня 2017 року). Одеса: Одеська юридична академія, 2017. С. 278–282.

12. Козак І. Б. Конфлікт інтересів учасників судового процесу: філософсько-правова характеристика. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: III Всеукраїнський круглий стіл (м. Львів, 8 груд. 2017 року). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 96–100.

13. Козак І. Б. Конфлікт у судовому процесі. Судова влада в Україні та інших державах: історія і сучасність (аспекти права): Сьома Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, 25 трав. 2018 року). Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 63–65.

Наведені наукові публікації Козак І.Б. були апробовані під час наукових конференцій, круглих столів, семінарів та робочих нарах суду.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальної дисципліни «Філософія права» для студентів юридичного та

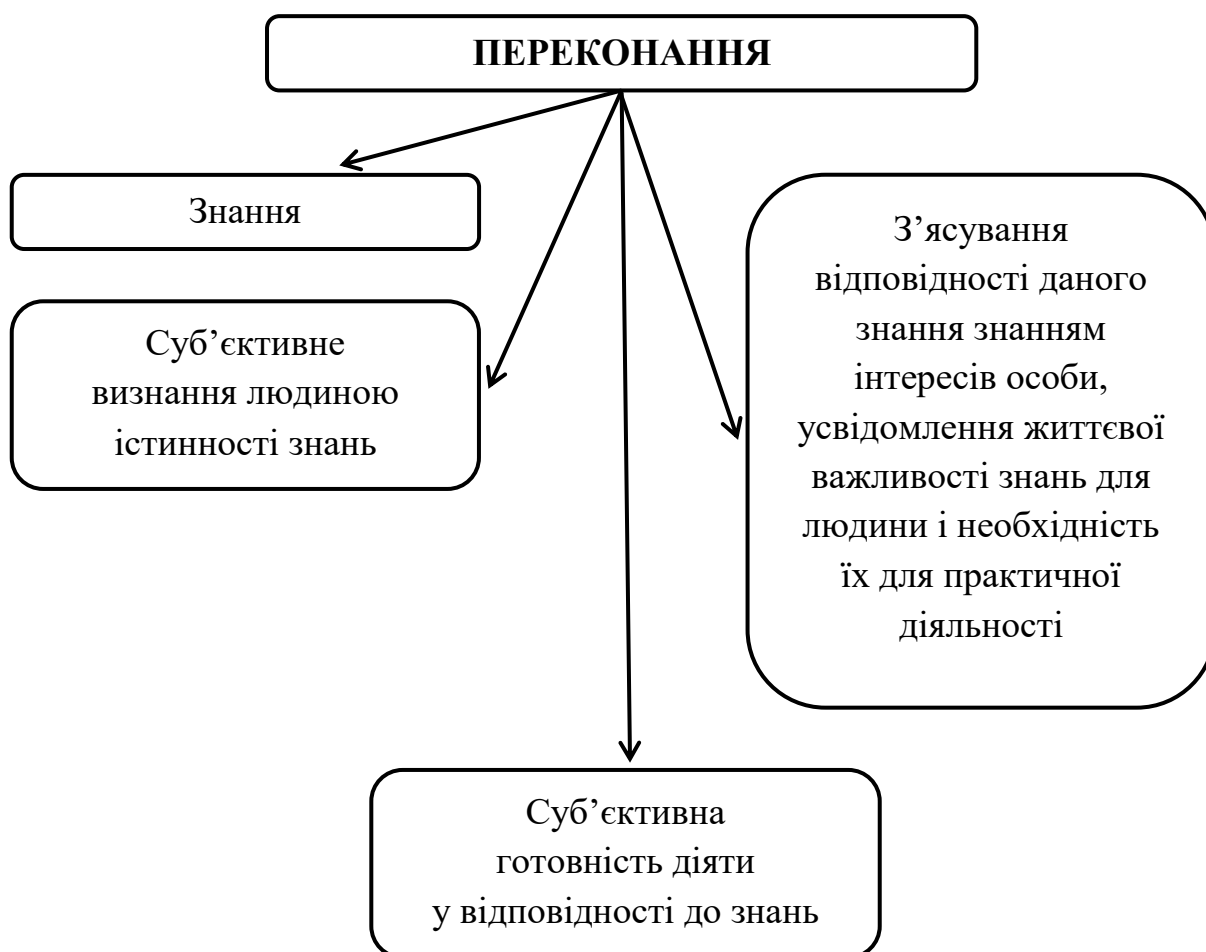
заочного факультетів. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

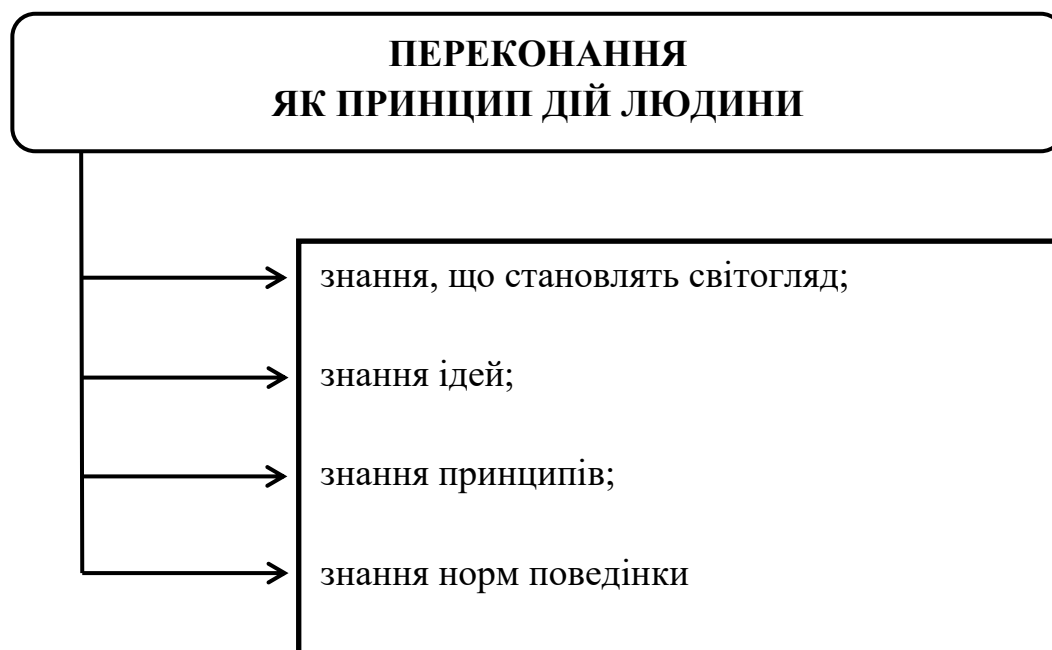
голова Західного апеляційного
господарського суду

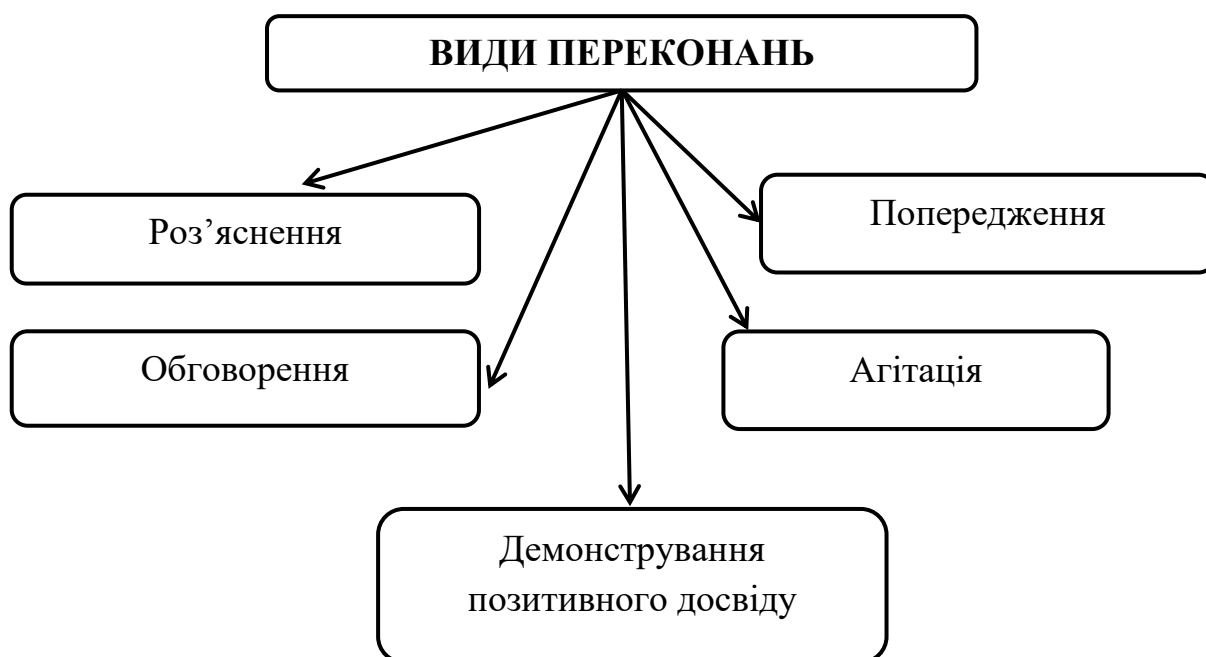
Плотницький Б.Д.

12 березня 2019 р.

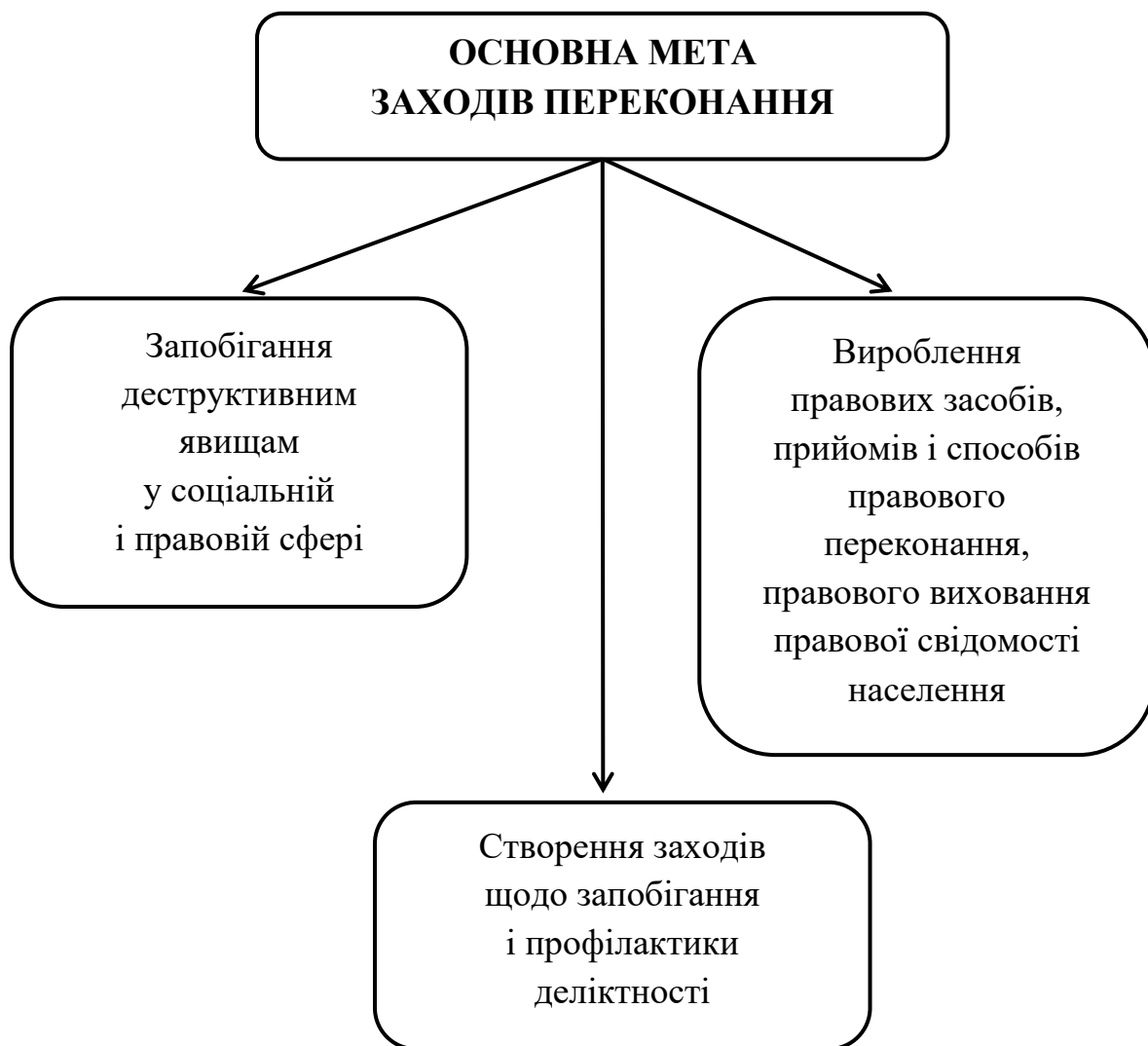

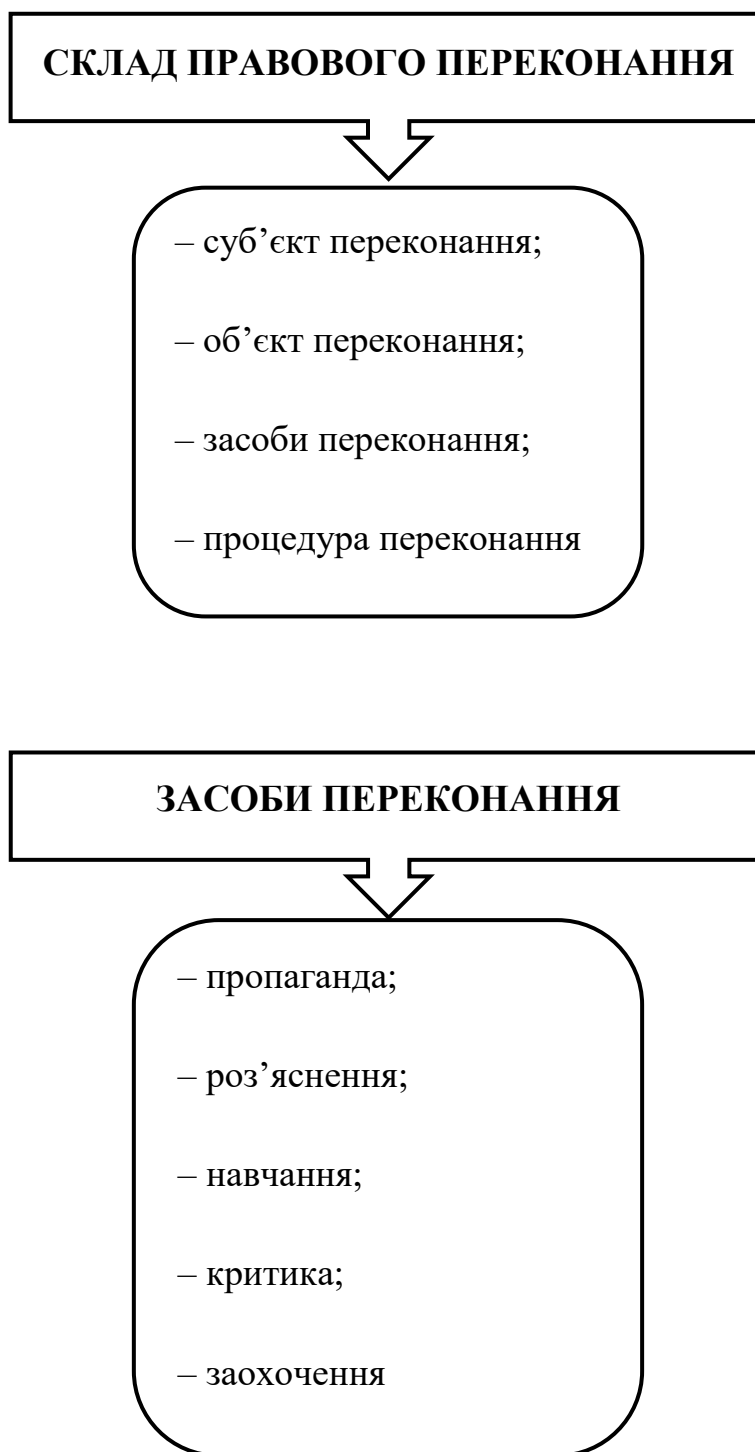
За Л. Аскеровою, с. 19.

За Л. Аскеровою, с. 18.

За Л. Аскеровою, с. 18.

ОПИТУВАЛЬНИК «САМООЦІНКА РАЦІОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ» (РПК)

Раціональна поведінка в конфліктах має на увазі правильний вибір вчинків для врегулювання даного конфлікту.

Відомо, що спалах емоцій в процесі вирішення суперечки – поганий «союзник» і, за звичай, призводить до загострення ситуації. Емоційне збудження заважає опонентам зрозуміти один одного, воно не дозволяє їм чітко викласти свої думки. Тому управління емоціями в конфліктній взаємодії є однією з необхідних умов конструктивного вирішення проблеми.

Під технологіями раціональної поведінки в конфлікті розуміють сукупність способів психологічної корекції, спрямованої на забезпечення конструктивної взаємодії конфліктуючих сторін завдяки самоконтролю емоцій.

Особливе місце в забезпеченні самоконтролю над емоціями в конфліктній взаємодії займають аутотренінг і соціально-психологічні тренінги, а також формування установок на конструктивну поведінку в конфлікті.

Раціональний метод вирішення конфліктів з самого початку залучає до роботи свідомість та інтуїцію для вибору дії в конфліктній ситуації. Даний підхід ґрунтується на оцінці обставин, характерів, інтересів і потреб втягнутих в конфлікт людей, а також власних цілей, інтересів і потреб.

Інструкція: Проаналізуйте за 11-ма позиціями свої дії в тих конфліктах, у яких ви брали участь. Оцініть ці позиції за п'ятибальною шкалою:
оцінка 1 означає повну відповідність вашої поведінки тій чи іншій позиції,
оцінка 5 – для вас не притаманна така поведінка.

Бланк для відповідей:

№ з/п	Позиція	Оцінка
1.	Критично оцінюю опонента	1 2 3 4 5
2.	Приписую опоненту ниці чи погані наміри	1 2 3 4 5
3.	Демонструю знаки переваги	1 2 3 4 5
4.	Звинувачую і приписую відповідальність лише опоненту	1 2 3 4 5
5.	Ігнорую інтереси опонента	1 2 3 4 5
6.	Бачу все лише зі своєї позиції	1 2 3 4 5
7.	Применшую заслуги опонента	1 2 3 4 5
8.	Перебільшую свої заслуги	1 2 3 4 5
9.	Зачіпаю «болючі точки» і вразливі місця опонента	1 2 3 4 5
10.	Пред'являю опоненту безліч претензій	1 2 3 4 5
11.	Дратуюсь, переходжу на крик	1 2 3 4 5

Опрацювання:

Опрацювання результатів полягає в обрахунку середнього арифметичного всіх балів за 11-ма позиціями.

- *Відхилення вправо* від показника 3 свідчить про те, що досліджуваний володіє достатніми навичками раціональної поведінки в конфлікті.
- *Відхилення вліво* від показника 3 свідчить про те, що досліджуваний не володіє достатніми навичками раціональної поведінки. У цьому випадку йому необхідно проаналізувати причини недостатньо розвинених навичок раціональної поведінки в конфлікті і зайнятися тренуванням такої поведінки.

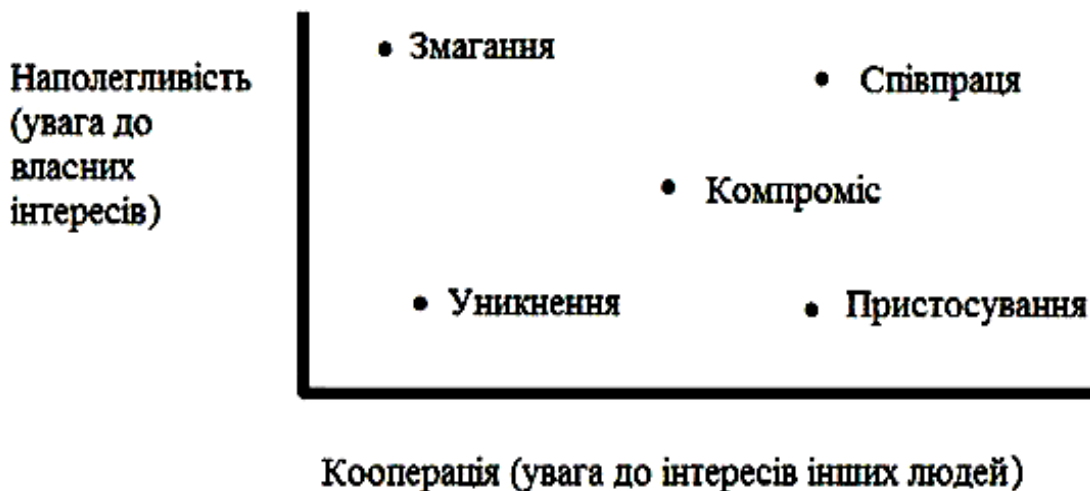
Джерело: Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. М.: Изд-во Інституту Психотерапії, 2002. 490 с. Пункт 4.3.6.

ТЕСТ-ОПИТУВАЛЬНИК
«СТИЛЬ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ»
(К. Томас; адаптований варіант Н. Гришиної)

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях К. Томас вважає застосовувану двомірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених в конфлікт, і напористість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів.

Відповідно цим двом основним вимірам К. Томас виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

- 1) змагання (конкуренція) як прагнення домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому;
- 2) пристосування, що означає на протигагу суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого;
- 3) компроміс;
- 4) уникнення, для якого характерно як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей;
- 5) співробітництво, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, повністю задовольняє інтереси обох сторін.

Інструкція: Перед вами 30 пар тверджень. З кожної пари виберіть одне твердження, що є найбільш типовим для вашої поведінки.

Опитувальник:

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.
 Б. Аніж обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
2. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

- Б. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.
3. А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути непотрібної напруженості.
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення неприємностей для себе.
Б. Я намагаюся домогтися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого.
8. А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я першою справою намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси і питання.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникають розбіжності.
Б. Я прикладаю зусилля, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягти свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Першою справою я намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси і питання.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
12. А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися присвоєно думці, якщо він також йде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.
15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини.
Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути непотрібної напруженості.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.
19. А. Першою справою я намагаюся ясно визначити те, у чому складаються всі порушені інтереси і спірні питання.
Б. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод і втрат для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

Б. Іноді я представляю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

Б. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.

25. А. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.

28. А. Звичайно я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.

29. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникають розбіжності.

30. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншим зацікавленим людиною могли домогтися успіху.

Бланк для відповідей:

№	А	Б
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		
13		
14		
15		
16		
17		
18		
19		
20		
21		
22		
23		
24		
25		
26		
27		
28		
29		
30		

Опрацювання:

Кількість балів, набраних досліджуваним за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Ключ:

№ п/п	Конкуренція	Співпраця	Компроміс	Уникання	Пристосування
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		Б		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			
15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	
20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

ОПИТУВАЛЬНИК ОСОБИСТІСНОЇ АГРЕСИВНОСТІ І КОНФЛІКТНОСТІ (Е. П. Ільїн і П. О. Ковальов)

Мета: *Методика призначена для виявлення особистісної характеристики схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності.*

Відповіді на питання відносяться до 8-ми шкал: «запальність», «наступальність», «образливість», «непоступливість», «компромісність», «мстивість», «нетерпимість до думки інших», «підозрілість». За кожну відповідь «так» чи «ні» нараховується 1 бал. За кожною шкалою досліджувані можуть набрати від 0 до 10 балів.

- Запальність (схильність швидко дратуватися, гніватися);
- Напористість, наступальність;
- Образливість (схильність до образи; легко і часто ображається);
- Непоступливість (впертість, незговірливість; непоступливість у суперечці);
- Безкомпромісність (не йде на компроміс);
- Мстивість (схильний до помсти);
- Нетерпимість до думки інших (позбавлений терпимості, не зважає на думку інших);
- Підозрілість (недовірливість, боязко-обережне ставлення до кого-чого-небудь).

Інструкція: *Вам пропонується ряд тверджень. При згоді з твердженням в бланку для відповідей у відповідному стовпці поставте знак «плюс» («так»), при незгоді – знак «мінус» («ні»).*

Опитувальник:

1. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
2. У суперечках я завжди намагаюся перехопити ініціативу.
3. Мені найчастіше не віддають належне за мої справи.
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не поступлюся.
5. Я намагаюся робити все, щоб уникнути напруженості у стосунках.
6. Якщо щодо мене чинять несправедливо, то я подумки бажаю кривдникові всяких нещастя.
7. Я часто злюся, коли мені заперечують.
8. Я думаю, що за мою спиною про мене говорять погано.
9. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
10. Думка, що «напад - кращий захист», правильна.
11. Обставини майже завжди сприятливіше складаються для інших, ніж для мене.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, я намагаюся його не виконувати.
13. Я намагаюся знайти таке рішення спірного питання, яке задовольнило б усіх.
14. Я вважаю, що добро ефективніше за помсту.
15. Кожна людина має право на свою думку.
16. Я вірю в чесність намірів більшості людей.
17. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються.
18. У суперечці я часто перебиваю співрозмовника, нав'язуючи йому свою точку зору.
19. Я часто ображаюся на зауваження інших, навіть якщо розумію, що вони справедливі.

20. Якщо хтось вдає з себе важливу персону, я завжди роблю йому наперекір.
21. Я пропоную, за звичай, середню позицію.
22. Я вважаю, що твердження «Зуб за зуб, хвіст за хвіст» справедливе.
23. Якщо я все обдумав, то не потребую порад інших.
24. З людьми, які до мене надто привітні, я тримаюся насторожено.
25. Якщо хтось виводить мене з себе, то я не звертаю на це уваги.
26. Я вважаю нетактовним не давати висловитися в суперечці іншій стороні.
27. При встановленні контакту з людиною важливе вміння зрозуміти, як треба вести себе, що і як говорити цій людині, вміти розслабити її, створити у неї позитивний, конструктивний настрій на майбутню розмову.
28. Мене ображає відсутність уваги з боку оточуючих.
29. Я не люблю піддаватися в грі, навіть з дітьми.
30. У суперечці я намагаюся знайти те, що влаштує обидві сторони.
31. Я поважаю людей, які не пам'ятають зла.
32. Твердження «Розум - добре, а два - краще» справедливе.
33. Твердження «Не обдуриш - не проживеш» справедливе.
34. У мене ніколи не буває спалахів гніву.
35. Я можу уважно і до кінця вислухати аргументи тих, хто зі мною сперечається.
36. Я завжди ображаюся, якщо серед нагороджених за справу, в якій я брав участь, мене немає.
37. Якщо в черзі хтось намагається довести, що він стоїть попереду мене, я йому не поступаюся.
38. Я намагаюся уникати загострення стосунків.
39. Часто я уявляю ті покарання, на які заслуговують мої кривдники.
40. Я не вважаю, що я дурніший за інших, тому їх думка мені не указ.
41. Я засуджую недовірливих людей.
42. Я завжди спокійно реагую на критику, навіть якщо вона здається мені несправедливою.
43. Я завжди переконано відстоюю свою правоту.
44. Я не ображаюся на жарти друзів, навіть якщо ці жарти злі.
45. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення важливого для всіх питання.
46. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.
47. Я вірю, що на зло можна відповісти добром, і дію відповідно з цим.
48. Я часто звертаюся до колег, щоб дізнатися їхню думку.
49. Якщо мене хвалять, значить, цим людям від мене щось потрібно.
50. У конфліктній ситуації я добре володію собою.
51. Мої близькі часто ображаються на мене за те, що в розмові з ними я їм «рота не даю розкрити».
52. Мене не зачіпає, якщо при похвалі за спільну роботу не згадується моє ім'я.
53. Ведучи переговори із старшим за посадою, я намагаюся йому не заперечувати.
54. У рішенні будь-якої проблеми я надаю перевагу «золотій середині».
55. У мене негативне ставлення до мстивих людей.
56. Я не думаю, що керівник повинен рахуватися з думкою підлеглих, тому що відповідати за все йому.
57. Я часто боюся каверз з боку інших людей.
58. Мене не обурює, коли люди штовхають мене на вулиці або в транспорті.
59. Коли я розмовляю з кимось, мене так і підмиває швидше викласти свою думку.
60. Іноді я відчуваю, що життя обходиться зі мною несправедливо.
61. Я завжди намагаюся вийти з вагону раніше за інших.
62. Навряд чи можна знайти таке рішення, яке б усіх задовольнило.
63. Жодна образа не повинна залишатися безкарною.

64. Я не люблю, коли інші лізуть до мене з порадами.
 65. Я підозрюю, що багато хто підтримує знайомство зі мною з користі.
 66. Я не вмію стримуватися, коли мені несправедливо дорікають.
 67. У грі в шахи чи в настільний теніс я більше люблю атакувати, ніж захищатися.
 68. У мене викликають жаль надмірно образливі люди.
 69. Для мене не має великого значення, чия точка зору в суперечці здається правильною – моя або чужа.
 70. Компроміс не завжди є кращим вирішенням суперечки.
 71. Я не заспокоююся до тих пір, поки не помщуся кривднику.
 72. Я вважаю, що краще порадитися з іншими, ніж приймати рішення самому.
 73. Я сумніваюся у щирості слів більшості людей.
 74. Зазвичай мене важко вивести з себе.
 75. Якщо я бачу недоліки в інших, я не соромлюся їх критикувати.
 76. Я не бачу нічого образливого в тому, що мені говорять про мої недоліки.
 77. Якби я був продавцем на базарі, я не став би поступатися в ціні за свій товар.
 78. Піти на компроміс - значить показати свою слабкість.
 79. Думка, що якщо тебе вдарили по одній щоці, то треба підставити іншу, справедлива.
 80. Я не відчуваю себе обмеженим, якщо думка іншого виявляється більш правильною.
 81. Я ніколи не підозрюю людей в нечесності.

Бланк для відповідей:

№	Так	Ні	№	Так	Ні	№	Так	Ні	№	Так	Ні
1			21			41			61		
2			22			42			62		
3			23			43			63		
4			24			44			64		
5			25			45			65		
6			26			46			66		
7			27			47			67		
8			28			48			68		
9			29			49			69		
10			30			50			70		
11			31			51			71		
12			32			52			72		
13			33			53			73		
14			34			54			74		
15			35			55			75		
16			36			56			76		
17			37			57			77		
18			38			58			78		
19			39			59			79		
20			40			60			80		

Опрацювання результатів:

Для зручності опрацювання відповідей, потрібно щоб опитуваний заносив свої відповіді в бланк для відповідей.

Відповіді на запитання відповідають 8 шкалам: «запальність», «наполегливість», «образливість», «не поступність», «компромісність», «мстивість», «нетерплячість до думки оточуючих», «підозрілість».

За кожен відповідь «так» або «ні» у відповідності до ключа в кожній шкалі нараховуємо 1 бал.

По кожній шкалі можна набрати від 1 до 10 балів.

Ключі до відповідей:

Відповідь «так» на питання 1,9,17,65 і відповіді «ні» - 25,33,49,57,73 свідчить про запальний характер суб'єкта.

Відповідь «так» на питання 2,10,18,42,50,58,66,74 і відповіді «ні» -26,34 свідчить про наполегливість.

Відповідь «так» на питання 3,11,19,27,35,59 і відповіді «ні» - 43,51,75 свідчить про схильність до образливості.

Відповідь «так» на питання 4,12,20,28,36,60,76 і відповіді «ні» -44,52,68 свідчить про непоступливість.

Відповідь «так» на питання 5,13,21,29,37,45,53 і відповіді «ні» -61,69,77 свідчать про схильність до безкомпромісності.

Відповідь «так» на питання 6,22,38,62,70 і відповіді «ні» -14,30,46,54,78 свідчить про схильність до помсти.

Відповідь «так» на питання 7,23,39,55,63 і відповіді «ні» -15,31,47,71 свідчить про схильність до нетерплячості щодо думки оточуючих.

Відповідь «так» на питання 8,24,32,48,56,64,72 і відповіді «ні» -16,40,80 свідчать про схильність до підозрілості.

Сума балів за шкалами «наполегливість» (напористість), «непоступливість» дає сумарний показник позитивної агресивності суб'єкта. Сума балів, яка набрана по шкалах «нетерплячість до думки оточуючих», «мстивість» дає показник негативної агресивності суб'єкта. Сума балів по шкалах «безкомпромісність», «запальність», «образливість», «підозрілість» дає загальний показник конфліктності.

Первинні результати дослідження

№ досліджуваного	вік	стать	стаж роботи на посаді	судимість до криміналістики	емоційний	вольовий	пізнавальний	мотиваційний	психомоторний	раціональна поведінка	суперництво	співпраця	компроміс	уникнення	приспосовування
1	37	жін	2	33	3	3	4	5	5	2,82	10	4	8	3	5
2	43	чол	10	44	5	4	7	4	1	2,18	1	7	8	7	7
3	57	чол	15	42	5	4	7	4	10	2,36	1	7	8	7	7
4	44	чол	11	25	5	7	1	10	10	3,36	3	7	6	4	10
5	57	чол	12	44	3	7	2	6	9	3,90	1	8	6	7	8
6	54	чол	20	42	1	4	9	8	4	3,18	8	7	2	3	10
7	39	жін	5	40	3	8	3	3	8	4,27	1	7	8	6	8
8	38	чол	4	22	1	8	7	9	9	3,82	1	8	9	7	5
9	50	жін	17	42	3	3	5	3	2	2,90	8	4	7	8	3
10	54	жін	18	38	5	3	2	1	7	3,00	7	5	5	6	7
11	52	жін	16	40	5	8	9	7	6	3,72	0	10	8	8	4
12	43	чол	10	25	4	6	8	8	6	2,18	0	6	9	7	8
13	45	чол	10	25	1	8	7	7	2	2,36	0	5	6	10	9
14	39	жін	5	25	5	4	8	8	1	2,82	0	5	6	10	9
15	38	чол	7	21	3	6	5	6	5	2,90	2	5	10	7	6
16	47	жін	12	30	5	5	8	9	7	3,00	1	5	8	7	9
17	56	жін	18	25	1	6	3	7	9	2,90	8	3	7	5	7
18	50	жін	14	32	7	6	8	7	1	3,27	1	5	8	8	8
19	56	жін	14	42	5	4	8	7	4	2,82	1	8	7	8	6
20	46	жін	13	43	3	8	6	9	4	2,36	0	9	7	7	7
21	53	жін	16	26	8	3	2	7	8	3,27	0	6	7	9	8
22	38	чол	3	32	5	4	5	7	6	3,18	2	5	8	8	7
23	55	жін	18	35	1	5	9	4	7	1,45	7	5	6	7	5
24	52	жін	16	27	1	4	5	5	8	3,18	3	7	8	6	6
25	59	жін	17	24	3	10	7	8	10	2,45	0	5	7	9	9
26	47	жін	10	30	3	5	4	4	6	4,18	2	7	8	7	6
27	51	жін	9	35	3	7	7	9	6	2,82	6	6	8	4	6
28	50	чол	7	32	5	2	3	5	7	2,36	7	3	4	8	8
29	63	чол	11	38	5	3	4	3	4	3,45	4	6	7	7	6
30	54	жін	10	20	5	5	6	7	5	2,81	1	8	9	7	5
31	59	чол	17	28	8	5	5	6	4	2,72	6	6	5	7	6
32	48	чол	7	32	5	5	6	6	8	2,82	2	7	7	5	9
33	39	жін	7	43	3	7	5	7	6	3,72	0	8	8	6	8
34	35	чол	1	43	10	4	8	5	4	3,72	1	6	7	8	8
35	36	чол	2	39	5	9	8	7	5	4,09	3	6	8	8	5

Додаток II
(продовження)

№ досліджуваного	вік	стать	стаж роботи на посаді судді	стійкість до конфліктів	емоційний	вольовий	пізнавальний	мотиваційний	психомоторний	раціональна поведінка	суперництво	співпраця	компроміс	уникнення	приспосовання
36	37	жін	3	32	8	8	10	7	4	4,27	5	7	7	5	6
37	50	жін	9	26	1	2	8	5	5	2,36	6	6	7	8	3
38	53	чол	7	43	7	6	8	5	2	2,72	2	6	8	8	6
39	38	чол	3	40	5	5	8	1	4	3,72	1	7	9	7	6
40	47	чол	10	34	8	7	10	5	1	2,90	4	4	6	8	8
41	59	чол	17	39	1	2	2	1	2	3,90	1	8	7	9	5
42	51	чол	7	33	1	3	6	6	6	3,27	5	6	7	8	4
43	62	чол	26	44	8	8	10	9	4	2,81	0	7	8	9	6
44	54	чол	11	38	8	4	3	4	5	3,54	2	8	6	6	8
45	61	жін	27	42	3	5	6	7	9	3,27	1	7	8	8	6
46	46	чол	8	33	7	3	9	5	8	3,90	3	9	6	5	7
47	55	жін	15	38	8	3	2	7	8	3,27	6	6	5	7	6
48	65	чол	29	43	8	3	3	6	8	3,90	3	8	6	6	7
49	39	жін	5	32	5	4	7	4	1	3,54	7	5	6	4	8
50	44	чол	10	26	6	7	5	5	3	3,27	6	5	6	8	5
51	57	жін	16	39	3	6	9	7	5	2,90	2	8	8	5	8
52	35	чол	1	34	3	7	6	3	9	3,54	4	6	6	7	7
53	50	жін	18	33	1	1	2	10	9	3,45	2	5	6	9	8
54	52	жін	17	30	5	6	3	7	6	4,18	2	7	8	7	6
55	46	жін	10	35	3	5	6	5	5	2,82	6	6	8	4	6
56	55	жін	16	32	5	5	5	6	7	2,36	7	3	4	8	8
57	50	жін	15	38	5	1	8	5	5	3,45	4	6	7	7	6
58	39	чол	4	20	10	2	7	6	2	2,81	1	8	9	7	5
59	48	чол	15	28	8	6	3	4	5	2,72	6	6	5	7	6
60	57	чол	13	32	5	4	3	5	7	2,82	2	7	7	5	9
61	52	чол	9	43	7	6	8	8	6	3,72	1	6	7	8	8
62	51	чол	8	39	5	4	7	7	3	4,09	3	6	8	8	5
63	54	чол	10	32	3	7	3	6	6	4,27	5	7	7	5	6
64	56	жін	12	26	1	4	5	5	8	2,36	6	6	7	8	3
65	50	чол	7	32	3	7	5	8	6	3,54	7	5	6	4	8
66	61	чол	19	26	5	8	7	4	8	3,27	6	5	6	8	5
67	42	чол	3	39	7	6	8	5	1	2,90	2	8	8	5	8
68	55	чол	11	44	1	9	7	4	10	3,90	1	8	6	7	8
69	63	чол	20	42	5	6	9	7	5	3,18	8	7	2	3	10
70	61	жін	19	40	1	5	4	9	6	4,27	1	7	8	6	8

Додаток II
(продовження)

Результати за методикою
«Особистісна конфліктність та агресивність»

№ досліджуваного	запальність	напористість	образливість	непоступливість	безкомпромісність	мстивість	нетерпимість	підозрілість	агресивні негативні агресивні	показник конфліктності	
1	5	4	4	5	8	4	5	3	9	9	20
2	6	7	7	6	8	3	4	8	13	7	29
3	6	6	7	6	8	2	4	7	12	6	28
4	4	5	7	6	9	3	6	8	11	9	28
5	4	4	5	6	5	6	3	7	10	9	21
6	6	6	7	6	7	4	4	6	12	8	26
7	7	6	4	2	7	3	2	4	8	5	22
8	3	6	4	4	8	3	3	5	10	6	20
9	6	6	6	4	8	3	3	3	10	6	23
10	4	5	7	7	5	3	4	6	12	7	22
11	4	4	7	3	8	3	5	3	7	8	22
12	4	6	5	4	6	2	4	4	10	6	19
13	5	4	6	5	7	4	3	4	9	7	22
14	4	5	5	5	6	3	3	6	10	6	21
15	6	6	5	8	8	5	5	6	14	10	25
16	5	4	4	6	5	4	3	5	10	7	19
17	5	6	3	7	7	2	5	3	13	7	18
18	5	5	4	6	6	4	4	5	11	8	20
19	4	6	6	5	6	4	6	6	11	10	22
20	6	5	7	6	7	4	5	4	11	9	24
21	4	4	8	4	10	3	2	4	8	5	26
22	5	6	5	6	6	5	3	5	12	8	21
23	6	6	7	5	6	4	4	5	11	8	24
24	3	4	6	5	5	5	4	6	9	9	20
25	5	2	7	4	4	3	3	4	6	6	20
26	4	6	5	6	6	5	4	5	12	9	20
27	7	5	4	6	6	4	5	5	11	9	22
28	6	6	7	4	7	5	4	5	10	9	25
29	5	4	7	5	6	4	4	6	9	8	24
30	6	6	7	6	7	3	3	5	12	6	25
31	5	4	6	5	7	5	4	7	9	9	25
32	3	3	6	6	5	4	4	6	9	8	20
33	5	7	5	6	7	3	4	6	13	7	23
34	4	6	7	5	6	2	3	5	11	5	22
35	3	5	5	6	5	4	3	4	11	7	17
36	6	6	5	8	5	4	2	3	14	6	19

*Додаток II
(продовження)*

№ досліджуваного	запальність	напористість	образливість	непоступливість	безкомпромісність	мстивість	нетерпимість	підозрілість	позитивна агресивність	негативна агресивність	узагал. показник конфліктності
37	4	7	4	7	6	4	4	6	14	8	20
38	3	4	5	5	4	4	4	5	9	8	17
39	5	4	6	7	7	3	3	5	11	6	23
40	4	5	5	5	5	4	4	5	10	8	19
41	3	6	4	5	4	4	3	6	11	7	17
42	6	3	5	6	7	5	6	6	9	11	24
43	4	5	6	6	5	2	4	5	11	6	20
44	3	5	5	5	6	4	4	6	10	8	20
45	5	4	6	5	4	3	4	5	9	7	20
46	4	6	5	7	5	4	4	6	13	8	20
47	6	4	4	6	4	3	4	5	10	7	19
48	3	7	4	5	5	2	5	4	12	7	16
49	4	6	5	4	5	3	3	5	10	6	19
50	5	5	7	5	8	4	3	7	10	7	27
51	3	5	4	4	6	4	3	6	9	7	19
52	4	6	6	7	8	4	3	5	13	7	23
53	4	4	5	6	6	3	4	6	10	7	21
54	4	6	5	6	6	5	4	5	12	9	20
55	7	5	4	6	6	4	5	5	11	9	22
56	6	6	7	4	7	5	4	5	10	9	25
57	5	4	7	5	6	4	4	6	9	8	24
58	6	6	7	6	7	3	3	5	12	6	25
59	5	4	6	5	7	5	4	7	9	9	25
60	3	3	6	6	5	4	4	6	9	8	20
61	4	6	7	5	6	2	3	5	11	5	22
62	3	5	5	6	5	4	3	4	11	7	17
63	6	6	5	8	5	4	2	3	14	6	19
64	4	7	4	7	6	4	4	6	14	8	20
65	4	6	5	4	5	3	3	5	10	6	19
66	5	5	7	5	8	4	3	7	10	7	27
67	3	5	4	4	6	4	3	6	9	7	19
68	4	4	5	6	5	6	3	7	10	9	21
69	6	6	7	6	7	4	4	6	12	8	26
70	7	6	4	2	7	3	2	4	8	5	22